SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

TANZİMAT'TAN ÇÖKÜŞE UZANAN SÜREÇTE BİR OSMANLI KAZASI: ZARA

Yüksek Lisans Tezi

Mürsel BİLİK

Sivas
Ağustos 2021

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

TANZİMAT'TAN ÇÖKÜŞE UZANAN SÜREÇTE BİR OSMANLI KAZASI: ZARA

Yüksek Lisans Tezi

Mürsel BİLİK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL

Sivas
Ağustos 2021

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

16/07/2021

Mürsel BİLİK

ÖN SÖZ

Bugünün Türkiye alan yazınında bir "mekânın" çalışılması artık sıkça rastlanılan bir olaydır. 1950'li yıllardan sonra başlayan eyalet, sancak ve kaza gibi yerleşim birimlerine ilişkin çalışmalar artarak devam etmektedir. Öyle ki bu çalışma da Türkiye'nin en önemli şehirlerinden Sivas'ın tarihî arka plana sahip ilçelerinden birisi olan Zara'ya ilişkin olarak hazırlanmıştır. İncelenen döneme ait arşiv malzemesinin özellikle perakende evraktan oluşuyor olması çalışmanın seyrinin bu belgelerden çıkan bilgiler ışığında şekillenmesine vesile olmuştur. Bu doğrultuda Zara'nın veyahut eski adı ile Koçgiri'nin modernleşme çağının eşiğinde ve içerisinde bir sosyal-kültürel ve siyasî panoraması ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anadolu'nun bu sevimli kentinin tarihinin aydınlatılması noktasında ufak da olsa bir katkı sağlayabilirsek kendimizi son derece mutlu addedeceğiz.

Her bir tezin özürlerinin elbette yazarına ait olduğu hakikatini unutmadan burada çalışmanın tamamlanması noktasında katkı sağlayanlara teşekkür etmek istiyoruz. En evvel, konunun tespiti başta olmak üzere belgelerin okunmasından yazım aşamasının nihayete erdirilmesine kadar yardım ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ahmet Yüksel'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu zorlu yolda elbette minnet duyulan başka kimseler de olmuştur. Onlar arasında ailem ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca Ramazan Bilik, Ahmet Kaymaz, Ramazan Çalun, Ahmet Emre Çiçek ve Muhammet Aydemir ise şu zamana kadar gösterdikleri destek ve katlanma kapasiteleri ile burada ayrı ayrı teşekkür edilmeyi hak etmektedirler. Ayrıca yazım aşaması boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Okan Güven, Arş. Gör. Oğuz Şentürk ve Yusuf Kesgin'e de teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **v**

TABLO LİSTESİ ..... **vii**

FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **ix**

HARİTA LİSTESİ ..... **xi**

ÖZET ..... **xiii**

ABSTRACT ..... **xv**

GİRİŞ **1**

A. Konunun Amacı 1

B. Konunun Sınırları 1

C. Kullanılan Kaynaklar ve Yöntem 2

D. Etimoloji ve Tarihte Zara 3

I. BÖLÜM **9**

1. BİR YERLEŞKENİN İDARESİ **9**

A. Kaymakamlar 10

B. Belediye Teşkilatı 26

C. Zara'da Taltife Layık Görülenler Bazı Şahıslar 29

II. BÖLÜM **35**

2. ZARA'DA OSMANLI ASKERİ DÜZENİ, GÜVENLİK SORUNLARI VE ALINAN TEDBİRLER **35**

A. Garnizon ve Askerî Birlikler 35

B. Kolluk Kuvvetleri ve Zara'da Güvenliği İhlal Edici Gelişmeler 42

C. Şikâyet Mekanizması 52

D. Sürgün ve Diğer Tedbirler 59

III. BÖLÜM 63

3. ZARA'NIN EKONOMİSİ 63

A. Bölgenin Geçim Kaynakları ve Ekonomisi 63

1. Hayvancılık 65

2. Ziraat 66

3. Madenler 71

4. Esnaf, Ticaret ve Hizmet Sektörü 74

5. Zara ve Vergiler 79

IV. BÖLÜM 85

4. TOPLUM, EĞİTİM VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ AÇISINDAN ZARA 85

A. Toplum ve Nüfus 85

B. Eğitim 95

C. İmar 105

D. Ulaşım ve Haberleşme 110

V. BÖLÜM 117

5. ZARA'DA DOĞAL AFETLER VE DEVLET TEDBİRLERİ 117

A. Doğal Afetler 117

B. Bulaşıcı Hastalıklar ve Alınan Tedbirler 121

SONUÇ 125

KAYNAKÇA 129

EKLER 143

Ek 1. Kâtip Hacı Ömer Efendi'nin II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Ermenileri Hedef Alan İthamlarının Yer Aldığı Ermenice Manzume-i Efkâr Gazetesi'nin Tercümesine Ait İlk Sayfa (*BOA*, DH.MKT.2663/73, s. 1.) 143

Ek 2. Sivas Valisi İbrahim Paşa'nın 1815 Yılında Zara'daki Madenlerin Faaliyetlerine İlişkin Olarak Yazılan Hüküm (*BOA,* C.DRB.12/592.) 144

Ek 3. Zara'da İnşası Tasavvur Olunan Hapishane'nin 2 Ağustos 1905 Tarihli Planı (*BOA,* ZB.708/27.)..... 145

Ek 4. Koçgiri'den Doğu Tarafına Hicret Eden Ahalinin Boş Kalan Hanelerinin Ne Olacağına Dair Meclis-i Vala'ya Gönderilen Mazbata (*BOA,* MVL.710/10.)..... 146

Ek 5. Zara İbtidai Mektebi Öğrencilerinin Dönem Sonu Karnesi (*BOA,* MF.İBT.380/51.)..... 155

Ek 6. 1923 yılına ait Arapkir, Divriği, Kemah ve Zara Havalisini Gösteren Bir Harita (*BOA, HRT.h.2110*) 156

DİZİN 157

ÖZ GEÇMİŞ..... 161

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	:	Bakınız
BOA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhur Başkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
HÜTAD.	:	Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
MÖ.	:	Milattan Önce
OSAV	:	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	:	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi
SUTAD.	:	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi.
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya
TDV.İA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	:	Yayınlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Osmanlı Dönemi'nde Zara'nın Kaymakamları 25

Tablo 2. Osmanlı Dönemi'nde Zara'nın Belediye Başkanları 28

Tablo 3. Salnamelere Göre Zara'da Görev Alan Bazı Polis Memurları 43

Tablo 4. Zara'daki Tuz Madenleri ve Niteliklerinin Listesi 74

Tablo 5. Zara'nın Bazı Nüfus Memurları 94

Tablo 6. Sivas ve Ona Tabi Bölgelerde Bulunan Protestan Mekteplerinin Dağılımı 105

Tablo 7. Salnamelerden Hareketle Zara'nın Telgraf Memurları 113

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1. Zara'daki 36. Alay'ı Asker ve Binalarıyla 7

Fotoğraf 2. Şeyh Merzuban Veli Hazretleri Türbesinin Bugüne Ait Bir Fotoğrafı .. 31

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Sivas Vilayeti Haritası 9

Harita 2. Zara-Kemah Arasındaki Yolun Yapım Planı..... 115

ÖZET

Yüzyıllardır stratejik konumuyla ve kültürüyle hem Osmanlı'nın hem de Cumhuriyet'in önemini hiç yitirmeyen vilayetlerinden biri Sivas olmuştur. Sivas'ın çevresinde yer alan ve neredeyse onun kadar önem arz ettiği düşünülen yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bu yerleşim birimlerinden biri de Zara'dır. Tarihi süreç içerisinde bir aşiretten dolayı Koçgiri ismi ile anılmış olan mekân sonradan Zara adını almıştır. Kaza statüsünde bulunan Zara, kendisiyle eşdeğer nitelikteki diğer pek çok Anadolu coğrafyası ile benzer ve farklı özellikleri bünyesinde barındırmıştır. Tez başlığı ile uyumlu olarak konunun geçtiği yer olan Zara'nın tarihi yine aynı şekilde başlıkta yer aldığı üzere Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği bir zaman dilimi içerisinde incelenmiştir. Gösterdiği şehirsel nitelikler ve imar unsurları bir tarafa bırakılırsa Zara'ya karakteristik açıdan değer kazandıran özellikler bulunmaktadır. Bunlar Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden edinilen ana kaynaklar ve onları destekleyen literatür sayesinde bu tezde vücut bulmuştur. Modern devre geçiş yapan Osmanlıların, devam etmekle birlikte azalan ve kayıtları tuttukları defter tipinde yer alan kaynak grubundan çok bu tez içerisinde son dönemin "perakende" olarak tanımlanan arşiv evrakından istifade edilmiştir. Söz konusu özellikler birçok lisansüstü tez çalışmasının tasnifinde de gözetildiği üzere idari, askerî, mali ve sosyo-kültürel konu başlıklarının altında toplanmışlardır. Buradaki bilgiler, arşiv belgeleri ve diğer yardımcı kaynakların karşılaştırılıp analiz edilmesi yöntemi ile nakledilmişlerdir. Zara'ya dair ayrıntıların bir arada bulunmasıyla meydana getirilen anlatının gayesi ise Osmanlı dönemindeki bir kazanın profilini ortaya çıkarmak olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ve sınırları içerisinde elbette Zara ile ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bugüne dek tez niteliğinde bilimsel içerikli bir araştırma yapılmamıştır. Bu münasebetle ilçenin Osmanlı döneminde "nasıl bir yer" olduğu sorusuna da vesikalar üzerinden ve elden geldiğince cevaplar üretilmeye, ilçe tarihine ilişkin bilinmeyenlerin oluşturduğu kimi boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zara, Koçgiri, Sivas, Kaza, Şehir Tarihi.

ABSTRACT

Sivas has been one of the provinces that has never lost the importance of both the Ottoman and Republic periods with its strategic location and culture for centuries. There are settlements around Sivas that are thought to be almost as important. One of these settlement is Zara. The place, which was called Koçgiri due to a tribe in the historical process, was later named Zara. Zara which has an district status, has similar and different characteristics with many other Anatolian geographies that are equivalent to it. In accordance with the title of the thesis, the history of Zara, the place where the subject takes place, has been analyzed in a time period in which the Ottoman Empire entered the process of dissolution, as is also mentioned in the title. Leaving aside the urban qualities and zoning elements it displays, there are features that add value to Zara characteristically. These are embodied in this thesis thanks to the main sources obtained from the Presidential Ottoman Archive and the literature supporting them. In this thesis, the archive documents defined as “retail” have been used in this thesis rather than the resource group in the type of book that the Ottamans, who passed through the modern period, continued to decrease and kept records. These characteristics are gethered under the headings of administrative, military, financial and socio-cultural subjects, as it is observed in the calassification of many graduate thesis studies The information here was transferred by the method of comparing and analyzing archive documents and other secondary sources. The purpose of the narrative, created by the coexistence of details about Zara, was to reveal the profile of an district in the Ottoman period. Although, of course, studies on Zara have been carried out vithin the history and borders Of the Republic of Turkey, no scientific research has been conducted as a thesis to date. In this connection, it was tried to produce answers to the question of “wath kind of place” the district was in the Ottoman period, and to fill some gaps created by the unknowns regarding the history of the district.

Keywords: Zara, Koçgiri, Sivas, District, City History

GİRİŞ

A. Konunun Amacı

Bugün Sivas ilinin sınırları içerisinde yer alan Zara, tarih boyunca da çoğunlukla yine Sivas şehrinin merkez yerleşke olduğu idari birimin bir parçası olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafyasını oluşturan vilayetler ve bunların merkezinde bulunan şehirlerin Selçuklu veya Osmanlı gibi tarihî dönemlerine işaret eden araştırmalara hem şahsî gayretlerle gerçekleştirilmiş çalışmalarda hem de bir kurum kapsamında meydana getirilen tezlerde sıkça tesadüf edilebilir. Öyle ki başta şehir ve idari bölge çalışmaları olarak bu tarz eserlerin tarih alanı içerisinde yoğun oldukları da aşikardır. Ancak vilayet yahut oranın merkez üssü olan şehirden ziyade civarda bulunan yerleşim bölgelerine ait çalışmalar yaşanan artışa karşın ilk grupta sözü edilenler kadar yoğunluk arz etmemektedirler. Bu hususta hareketle Sivas'ın tarihî arka plana sahip olan başta Divriği gibi civarındaki idarî birimlerden birisinin de Zara olması, bu coğrafyanın araştırmanın konusu olarak tespit edilmesine vesile olmuştur. Şöyle ki Zara'nın tez konusu olarak seçimiyle ilgili yukarıda aktarılan husus aynı zamanda konunun amacını da yansıtmaktadır. Nitekim lisansüstü tez konularının özellikle "önceden çalışılmamış" olan bir tema üzerine gerçekleştirilmesi gerektiğine dair sözlü kural üzerine Sivas'ın ele alınmamış bir bölgesinin mercek altına alınması ve mevzu bahis zaman dilimi içerisinde incelenmesi düşünülmüştür. Daha kapsamlı olan veya benzer çalışmalarda takip edilen bir yöntem olarak ve amaca da hizmet edecek şekilde, ilgili coğrafyanın idarî, askerî, eğitim ve sosyo-kültürel özellikleriyle ilgili bilgilerin yanı sıra bölgeyi besleyen ekonomi kaynakları gibi hususiyetlere de dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu sayede özelde Zara, daha genel anlamda ise Sivas'ın tarihiyle ilgili bilinenlerin artmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

B. Konunun Sınırları

Tezin başlığında da yer aldığı gibi çalışmanın sınırları Tanzimat'tan çöküşe kadar olan süreç olarak belirlenmiştir. Bu dönem aralığının belirlenmesindeki en önemli sebeplerden birisi Osmanlıda, Tanzimat ile başlayan yenileşme hareketlerinin bir kaza durumunda bulunan Zara'da nasıl şekillendiğini aktarmaya çalışmaktır.

Bunun yanında Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı bünyesinde bulunan gayrimüslimlerin hakları ile ilgili pek çok değişiklik yapılmıştır. Özellikle Ermeniler olmak üzere pek çok gayrimüslim halkı bünyesinde barındıran Zara'da Tanzimat Fermanı ile oluşan farklılıkların yansıdığı pek çok konu arşiv vesikalarına yansımıştır. İşte bu sebeplerden dolayı çalışmanın sınırları Tanzimat döneminden yıkılışa kadar olan süreç olarak belirlenmiştir.

Her ne kadar konunun başlangıç tarihi olarak Tanzimat Fermanının ilanı olan 1839 yılı esas alınmış olsa da çalışmada kullanılan en erken tarihli vesika 1814 yılına aittir. Söz konusu tarihin seçilmesinin sebebi benzer diğer çalışmalardan farklı olarak özel bir nedene sahip değildir. Zara ile ilgili vesikaların tespit ve temin edilmesi aşamasında özellikle Tanzimat Devri'nin başladığı yıl olan 1839 senesinin sonrasına ait malzemelerin toplanmasına dikkat edilmiştir. Ancak plan içerisinde bulunan konu başlıklarına ait daha erken tarihli belgelerin de 19. yüzyıl kapsamında olmak suretiyle konunun pekiştirilebilmesi için tespitine çalışılmıştır. Bu sebeple çizilen sınırlar dahilinde elde edilen vesikalar arasından en erken tarihli olanı 1814 yılına aittir. Çalışmadaki kaynakların en geç tarihli olanları ise 1920 yılına kadar gelmektedir. Bu belgeler de yukarıda verilen amaçla aynı doğrultuda kullanılan kaynaklar arasında yerlerini almışlardır.

C. Kullanılan Kaynaklar ve Yöntem

Çalışma içerisinde kullanılan yöntem sistematik bir şekilde takip edilen aşamalardan oluşmuştur. Öncelikle Zara'nın 19. yüzyıla ait olan, perakende şeklinde tabir olunur arşiv belgeleri tespit edilmiştir. Belgeler temin edildikten hemen sonra transkribe edilmiş ve oluşturulan plan, ayrıca kronolojik ve tematik bir tertip dahilinde çalışma içerisinde kullanıma hazır bir hale getirilmişlerdir–Belgelerin ardından, ikincil kaynaklar aracılığı ile metnin şu anki haline getirilmesi gözetilmiştir. Literatür olarak tanımlayabileceğimiz ikinci elden kaynaklar ile hem devletin farklı coğrafyalarından veya Zara'nın farklı dönemlerinden benzer örneklemler ile ilgili bahislerin pekiştirilmesi hem de birebir aynı anlatıyı sunanlar aracılığı ile konudaki boşlukların doldurulması hedeflenmiş ve yer yer de sağlanmıştır.

Yukarıdaki paragrafta belirtildiği üzere çalışmanın kaynakları iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, ana kaynaklar olan ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan vesikalardır. Konunun aktarımının sağlanmasında özellikle modern çağın arşivlerdeki bir yansıması olan perakende evraklar kullanılmıştır. Bunlar arasından Maarif, Yıldız, Sadaret ve Babıali Evrak Odası gibi tasniflerde yer alan belgeler ve en çok da Dahiliye fonunda bulunan vesikalardan istifade edilmiştir. Ayrıca arşiv kaynaklarının yanı sıra ilgili hususta bilgi içermesi bakımından Sivas'ın *salname* ve *temettuat* tipindeki kaynakları ile beraber *düstur* tertiplerinden de faydalanılmıştır.

İkinci elden kaynaklar, yani literatürün tespiti ve kullanılması arşiv vesikalarına nazaran çok daha büyük bir mesai harcanmasına neden olmuştur. Nitekim Anadolu'nun Bursa, Ankara, Erzurum, Konya veya söz gelimi Sivas gibi yerleşim birimlerine ait çalışmaların yanında Zara anahtar kelimesinin bulunduğu yazılı materyalin çok daha az olduğu ve işlendiğini tahmin etmek zor olmayacaktır. O nedenle özellikle Zara'nın bağlı olduğu Sivas'la ilgili araştırmalar, bu idarî birimin bulunabilmesi noktasında incelenen malzemeler arasında yer almıştır. Bu gibi araştırmaların arasında kitap, makale, sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve hatta güvenilirliği bir nebze sorgulama altında bulunan hatırat türü eserler inceleme altına alınan tipteki çalışmalardan olmuştur.

D. Etimoloji ve Tarihte Zara

Bugün İç Anadolu sınırları içerisinde bulunan Zara, Sivas'ın 70 kilometre kuzeydoğusunda yer almaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan Zara kazası, kuzeyinde Koyulhisar, kuzeydoğuda Suşehri, doğuda İmranlı, güneydoğuda Divriği, güneybatıda Kangal, batıda ise Hafik ile komşudur. Kazanın arazisi ise kuzeyde Karadeniz dağlarının uzantıları, kuzeydoğuda Kösedağ, doğuda İmranlı ve Karacaviran arasındaki Karasırt, güneyde de Divriği sınırında bulunan Delidağ ve Karabel gibi tabii sınırlar ile çevrelenmiştir.[1]

Anadolu'nun içlerinde bulunmasının da etkisiyle Zara'nın oldukça eski bir yerleşim yeri olduğu muhakkaktır. Öyle ki ilk yerleşme Kalkolitik çağa kadar dayandırılmaktadır. MÖ 2600 yılına kadar dayandırılan Tödürge Gölü dolaylarındaki

[1] Adnan Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, 3. Baskı, Sivas 1999, s. 12.

Çil Hasan mevkiinde yer alan Kültepe ve buranın batısında bulunan Tepecik höyükleri ile Tödürge köyünde bulunan Kaya Mağaraları Zara'nın bilinen en eski yerleşkeleridir. Ayrıca Hitit İmparatorluğu döneminde MÖ 2000-1000 yılları arasında bugünkü Zara'nın olduğu bölgede İştitina adlı bir yerleşim yerinin olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen dönemde bu yerleşim yeri Sivas'tan doğuya doğru giden bir mevki üzerindeydi. Zara daha sonraki dönemde ise Urartu Devleti, Kimmer Devleti, Med, Pers İmparatorluğu ve Roma İmparatorluğu gibi devletlerin sınırları içerisinde kendine yer bulmuştur.[2]

İlçenin Zara ve Koçgiri olmak üzere bilinen iki adı vardır. Zara adı yazılı kaynaklarda ilk olarak Selçuklular döneminde Sultan Alaaddin Keykubat'ın Hz. Peygamberin soyundan geldiği bilinen Şeyh Merzuban Veli'ye verdiği vakfiyelerde geçmektedir. 16. yüzyılda "Nefsi Sivas" sancağına bağlı bir "köy" durumunda olan Zara 18. yüzyılda ise Sivas ili kazasının bir köyü olmuştur. 19. yüzyıl ile birlikte artık Koçgiri kazasının merkezi haline dönüşmüştür. Bu noktada Koçgiri adının nerden geldiğine değinmek yerinde olacaktır. Bu çalışmada da pek çok yerde bahsedilmiş olan "Koçgiri" adı, Horasan'dan gelerek evvela Dersim'e, sonrasında Zara yöresine yerleştirilen bir Türkmen grubundan elmektedir. Mevzubahis aşiret II. İran Seferi sıralarında Kanuni Sultan Süleyman tarafından nispeten Dersim'den daha düz bir yer olan Zara'ya yerleştirilmiştir. Kaza merkezinin adı Zara olmasına rağmen, idari bakımdan ilçe topraklarının tümüne verilen ad Koçgiridir. Bu isim Osmanlılar döneminde yaklaşık 300 yıl boyunca kullanılmıştır.[3] İsmail Hakkı Acar ise Zara adını toplanma anlamına gelen *"Zeree"* ismiyle ilişkilendirmektedir. Sultan Melikşah zamanında Bizans komutanı Ermiyanos yaklaşık 120.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya yürümüş, Melikşah ise etrafa elçiler göndererek ordularının toplanacağı yer olarak Zeree'yi yani Zara'yı göstermiştir.[4]

1200'lü yılların ortalarında zuhur eden Moğol istilasıyla beraber Oğuzlar Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmişlerdi. Zara'ya da yaklaşık 900 yıl önce yerleşenler Anadolu'ya gelen bu Oğuz boylarıydı. Bunun en önemli kanıtı ise Zara'da bugün hala aynı adlarla anılan Avşar, Kızık, Eymür, İğdir, Dodurga (Tödürge), Kargın

[2] İsmail Hakkı Acar, *Her Yönüyle Zara,* Portakal Baskı, İstanbul 2013, s. 2.
[3] Ahmet Yüksel, *Zaralı Mahir Paşa,* Sezer Ofset Matbaacılık, Sivas 2006, s. 3-4.
[4] Acar, *Her Yönüyle Zara*, s. 2.

(Hargün) köylerinin Oğuz boylarının isimlerini taşımalarıdır. Sadece Zara'nın değil civar yörelerin de Türkleşmesi ve İslamlaşmasında birinci derecede rol oynayan Şeyh Merzuban Veli Hazretleri Zara'nın manevi mimarı olarak kabul edilmektedir. Dönemin Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat ile Şeyh Merzuban Veli Zara'da karşılaşmışlardı. Sultan Alaaddin karşılaştığı kişinin tasavvuf ehli ve ilim irfan sahibi bir kimse olduğunu anlayınca Şeyh hazretlerine bir arazi vakfetmişti. Zara'da inşa edilen ilk cami ise yine bu iki şahıs arasındaki muhabbetle ilintilidir. Sultan Alaaddin doğu seferine gitmek üzere Zara'dan ayrılırken Merzuban Veli ile görüşmüş ve Şeyh'e ne istediğini sormuştu. Buna karşılık Şeyh, Sultan'dan Kuşçu köyünde ikamet eden dostu Kuşçu Hasan ve köylüleri için bir cami murad ettiğini belirtmişti. Böylece Sultan Alaaddin tarafından Kuşçu köyüne bir cami inşa edilerek Zara'ya ilk Türk-İslam mührü vurulmuştu.[5]

Selçuklu dönemi Zara'sının idari, siyasi ve ekonomik anlamda kayda değer bir mahal olduğu bilinmektedir. İbn-i Bibi ve Selçuknameye göre Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat, 60 neferlik sipahisinin yanında 100 bin akçe geliri olan Zara'yı komutanlarından Kemaleddin Kamyar'a "*ikta*"[6] olarak vermiştir.[7]

Selçuklu dönemi içerisinde Zara'dan bahsedilirken değinilmesi gereken konulardan biri de elbette Kösedağ Savaşı'dır. Zara 1243 yılında Selçuklu tarihinin en üzücü hadiselerinden biri olan Kösedağ Savaşı'na ev sahipliği yapmıştı. 1242 yılında Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Erzurum'u zapt edince Selçuklu ve Moğollar arasında bir muharebe kaçınılmaz olmuştu. Kayseri'de toplanan Selçuklu ordusunun sayısı İbn-i Bibi'ye göre yaklaşık 70.000 kişiydi. Bu sırada Selçuklunun deneyimli devlet adamları ordunun erzak ve silah deposu olan Sivas'a arkasını vererek mevzilenmesi görüşünde olsalar da Sultan ordusunu Sivas'ın 80 kilometre kuzeydoğusundaki Zara sınırları içinde bulunan Kösedağ mevkiine getirmekte kararlıydı. Aslında Sultan'ın düşüncesi kötü bir fikir değildi. Zira bu bölge Erzincan yönünden gelebilecek Moğol ordusunu durdurmak için en müsait

[5] Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, s. 50.
[6] İktâ, sözlükte "kesmek, ayırmak" anlamındaki kat' kökünden türetilmiştir. Özellikle arazi gibi taşınmaz malların, maden ocaklarının ve benzeri tabii kaynakların devlet başkanı veyahut onun adına yetki kullanan mercii tarafından özel şahıslara tahsisini ifade eder. Kendisine iktâ verilen kimseye iktâî, iktâdâr gibi hitaplar kullanılmıştır. Bkz. Mustafa Demirci, "İktâ", *TDV.İA,* C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.43.
[7] Acar, *Her Yönüyle Zara*, s. 3.

yerdi. Ancak Selçuklu bu avantajı değerlendirememiş ve savaş hüsranla sonuçlanmıştı.[8] Hezimetle sonuçlanan Kösedağ savaşından sonra Zara 92 yıl Moğol tahakkümüne esir olmuştu. Daha sonraki dönemde ise Zara; Eretna, Kadı Burhaneddin ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almıştı.[9]

1398 yılında Sivas'ın Osmanlı hakimiyetine girişi ile doğal olarak Zara da Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Sivas'ın Osmanlı hakimiyetine giriş hadisesi ise şu şekilde cereyan etmiştir: Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman ile Emir Kadı Burhaneddin arasındaki münakaşada Kadı Burhaneddin ölünce Karayülük Osman Sivas'ı kuşatmıştı. Bu kuşatmaya karşılık Kadı Burhaneddin'in oğlu Ali Çelebi ve Sivas halkı bir yandan yardım talebinde bulundukları Yıldırım Beyazıd'dan cevap beklerken diğer yandan da Karayülük'ün kuşatmasına karşı koymaya çalışıyorlardı. Yardım talebi üzerine Yıldırım, oğlu Süleyman Çelebiyi Sivas'a göndermiş ve Karayülük'ün kuvvetleri dağıtılmıştı. Neticede Sivas bu hadise ile birlikte Osmanlı hakimiyetine girmişti.[10]

Zara, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Arz-ı Rum yani Erzurum eyaletinin merkez sancağına bağlıydı. Ayrıca Harput, Divriği ve Arapkir üzerinden gelip Karadeniz'e ulaşan ticari yol üzerindeydi.[11] Kimi zaman büyük yerleşim birimlerinin tarih boyunca sergiledikleri sosyo-kültürel, ekonomik ve benzeri birçok husus civarlarında bulunan alt birimlere de sirayet etmiş ve aralarında benzerlikler oluşmasına neden olmuştur. Sivas'ın gelişimini tamamladığı 16. yüzyıldan itibaren 19. yüzyılın en çarpıcı siyasî hareketliliği olan Tanzimat Devri'nin başlangıcına kadar durağan bir dönemden geçtiği aşikardır.[12] O nedenle sahip olduğu idarî statüsünü korumuş olan Zara'nın yahut daha doğru bir söylem ile Koçgiri'nin de uzunca bir vakit durağanlık içerisinde bulunduğunu tahmin etmek zor değildir.

20. yüzyılın başıyla ilgili olarak ise Zara'ya dair bir tasvir buranın genelde nasıl bir yer olduğuna dair oluşabilecek bir izlenim için iyi bir örnektir. Mevzubahis izlenimler 1. Dünya Savaşına katılan bir yedek subayın anılarından aktarılmıştır.

[8] Faruk Sümer, "Kösedağ Savaşı", *TDV.İA,* C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 272-273.
[9] Acar, *Her Yönüyle Zara*, s. 3.
[10] Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, s. 52.
[11] Acar, *Her Yönüyle Zara*, s. 3
[12] Ömer Demirel-Ahmet Yüksel, "Osmanlı, Cumhuriyet Dönemleri", *Sivas Atlası,* (Ed. Kaan Şevki Kavak), SVS Yayınları, 1. Baskı, Sivas 2020, ss. 143-147.

"*Güneş doğarken, karlı, buzlu sokaklar arasında, Kızılırmak'ın güzel köprüsünü geçerek, bir ağızdan söylediğimiz vatan şarkılarıyla Sivaslıları sıcak yataklarından sokaklara attık. Sivas'ın ilk görünüşü bizde iyi izlenimler bıraktıysa da diğer Anadolu şehirleri gibi çamuru, toprak evleri, temiz olmayan sokakları, halkın kılık ve kıyafetinin perişanlığı insana üzüntü veriyordu .... Şubat'ın beşinde menzilden verilen hayvanlarla 64 kişilik bir ihtiyat subay adayı kafilesiyle Erzincan'a doğru yola çıkıldı. Bir gece büyük bir Ermeni köyünde kaldıktan sonra güzel ve şirin kazalardan biri olan Zara'ya geldik, bizi evlere taksim ettiler, halk tarafından çok iyi karşılandık, olağanüstü konukseverlik ve saygı gördük. Öteki kazalara oranla bakımlı, düzenli olan güzel Zara'da birçok askerî pavyon inşa edilmekteydi. Zara'dan sonra birçok dağlar geçerek sekiz on evle birkaç handan ibaret Refahiye'de geceyi geçirdik.*"[13] Neticede çalışma içerisinde işlenmeye ve anlatılmaya çalışılan yerleşke düzenli, bakımlı ve güzel olan bir Zara idi.

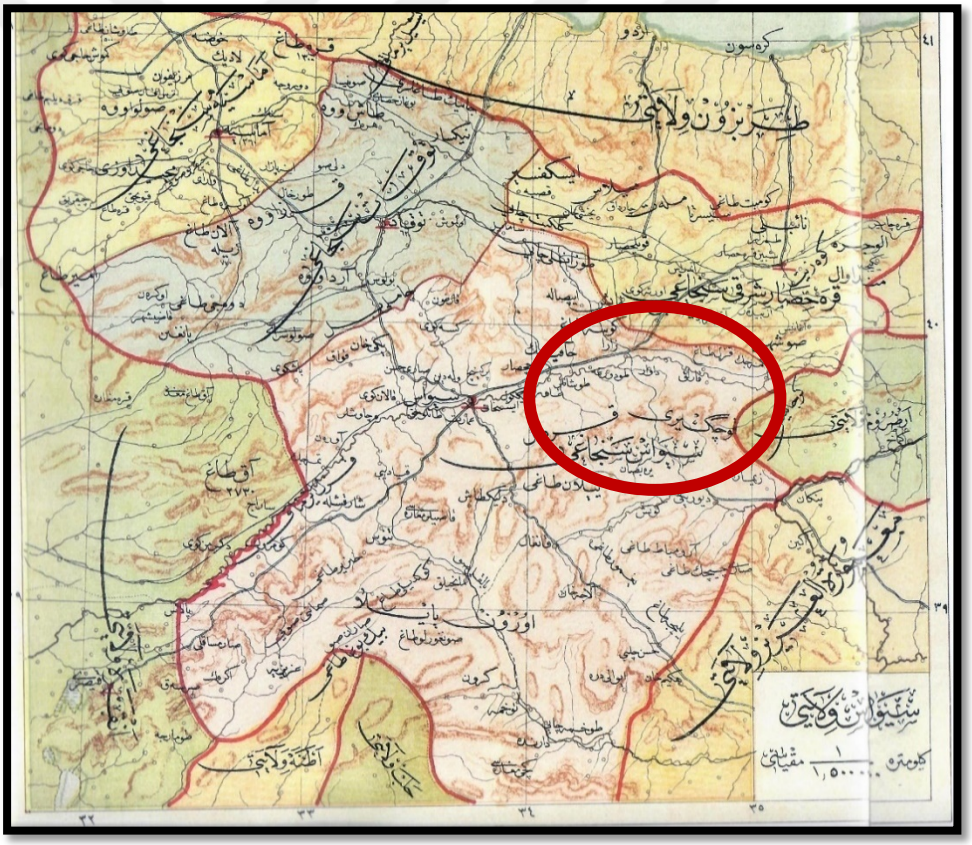
Fotoğraf 1. Zara'daki 36. Alay'ı Asker ve Binalarıyla Gösteren Bir Fotoğraf Karesi[14]

[13] Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaş'ında Bir Yedek Subayın Anıları,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2019, s. 25; Bahse konu askerî pavyonlar; Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Zara'nın doğuya giden yollar kavşağında bulunması hasebiyle 36. Eğitim alayı kurulmasının kanıtı niteliğindeki yapılardı. Mevzubahis alayın kurulmasındaki en önemli amaç doğuya gidecek askeri kuvvetlerin eğitilmesiydi. Bkz. Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara,* s. 52.
[14] Acar, *Her Yönüyle Zara*, s. 5.

I. BÖLÜM

1. BİR YERLEŞKENİN İDARESİ

Coğrafyası nerede ve boyutu ne olursa olsun bir idarî birimin sınırlarını tespit etmek uzun bir uğraşının sonucunda ortaya çıkabilecek bir husustur. O nedenle de Zara'nın 19. yüzyıl boyunca sınırlarının nasıl olduğu, hangi köylerin veya diğer yerleşkelerin bu idari birim içerisinde hangi yıllarda yer aldığına değinilmeyecektir. Ancak söz konusu yüzyılın sonlarında askerî görevlilerce hazırlanmış olan Osmanlı ülkesine ait idarî-coğrafî özellikleri barındıran bir atlas içerisindeki Sivas haritasından hareketle Zara'nın sınırlarını görebilmek de imkân dahilindedir.

Harita 1. Sivas Vilayeti Haritası[15]

[15] 20. yüzyılın başlarına ait olan bu harita içerisinde Zara, "Koçgiri" ibaresi ile merkez sancak olan Sivas Sancağı'nın hemen sağ üst köşesinde yazılıdır. Haritanın kaynağı için bkz. Binbaşı M. Nasrullah - Kolağası M. Rüşdü - Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası - XX. Yüzyıl Başları,* Haz. Rahmi Tekin - Yaşar Baş, OSAV Yayınları., İstanbul 2003, s. 71.

Arşivden tespit edilememiş olmakla birlikte, literatürden anlaşıldığı üzere Zara adı Koçgiri'nin yerine 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşın Koçgiri lafzı 20. yüzyılın başlarına değin arşiv vesikalarında kullanılan bir tabir olma özelliğini sürdürmüştür. Zara adıyla ilgili bu hususa dair önemli olan nokta, muhtemelen literatürde geçtiği üzere 1871 yılında Zara'nın bir kaza statüsüne kavuşması ve o kazanın merkezi olmasından kaynaklanmış olmalıdır.[16]

A. Kaymakamlar

Osmanlı klasik döneminde mülki taksimat büyükten küçüğe doğru; eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy şeklinde sıralanmaktadır. Bununla birlikte bazen nahiye karşılığında, bazense köy ile nahiye arasında yer alan "divan"[17] adında bir idari birim de bulunmaktaydı.[18] Tanzimat ile birlikte kazaların yönetimini kaza müdürleri üstlenmişti. Kaza müdürlerinin seçilmesinde bazı prensipler gözetilmekteydi. Evvela seçilecek kişilerde iyi huylu olmanın yanında beceriklilik ve iş bilirlik öncelikli istenen özelliklerdi. Bunun yanında kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmasına karşı öteden beri uygulanan kefalet uygulamasına başvurulmuştu.[19] Tanzimat öncesi dönemde kimi yerleşim yerlerinde voyvodaların ve âyanların üstlendikleri hizmetler Tanzimat ile birlikte Kaza müdürlerine aktarılmıştı. Müdürler, köy muhtarları ve imamların da yardımıyla bölgelerinin şer'i vergilerini toplama vazifesini uzun yıllar devam ettirmişlerdi. Bunun yanında iç güvenliğin korunması konusunda da kaza müdürlerine önemli mesuliyetler yüklenmişti. Fakat, yapılan bu uygulamada hedeflenen başarıya ulaşılamayınca yeni önlemler alınmış, arka arkaya yapılan

[16] Söz konusu literatür ile kastedilen kaynaklar; Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara,* s. 80 ve Acar, *Her Yönüyle Zara,* s. 22'dir. Ancak her iki kaynakta da ilçe ve kaza terimlerinin kuruluşuna atıflarda bulunulmuş olunsa bile açıkça bu hususa dair Acar'ın çalışmasında ne bir dipnot verilmiş ne de "Zara 1871 yılında kaza statüsüne kavuşmuştur" ibaresi kullanılmıştır. Mahiroğulları ise bunu Fahrettin Başel, *Sivas Bülteni*, Sivas 1935, s. 217'ye dayandırmıştır.

[17] Divan, coğrafyacılar tarafından *Türkiye Kırsal Yerleşme Coğrafyası* içinde köy-altı iskân şeklinde ele alınır. Tarihçiler tarafından köy ile nahiye arasında kalması hasebiyle artık hükmü kalmayan bir idari birim olarak kabul edilmektedir. Divanların Karadeniz Bölgesi'nde Sinop ve Kocaeli illeri arasında bulunduğu iddia edilmektedir. Bkz. Cevdet Yılmaz, "Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamlarda Kullanılan Bir Terim: Divan", *History Studies,* C. 2, S. 1, 2010, s. 273.

[18] Ayhan Ceyhan, *Osmanlı Taşra İdari Tarzı Olarak Eyalet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması,* 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 16.

[19] Sadık Fatih Torun, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876),* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 43-44.

değişiklikler ile birlikte müdürlük kurumu ortadan kaldırılmıştı. Vekalet manasından sıyrılarak bir idarî amir unvanı özelliğini kazanan "kaymakam"[20] ilkin sancaklarda görev alırken 1864'ten itibaren artık hükümetçe müdürlerin yerine bir kazanın yöneticisi olarak atanmaya başlamıştı.[21] Günümüzde ise kaymakamlık makamının görev, yetki ve sorumlulukları, valilerin görev, yetki ve sorumlulukları ile benzerlik göstermektedir.[22]

Zara, Osmanlı döneminde kaza şeklinde bir idarî birim olduğu için burayı yöneten kimseler kaymakamlardı. Osmanlı arşivinde Zara veyahut ilk kullanılan adı ile Koçgiri kazasına dair yapılan taramalarda idare başlığının en önemli elemanlarından biri olan yöneticilerin atamaları dikkat çekici boyuttadır. Dahası Osmanlı arşivinde bulunan Koçgiri kazasına dair kaymakam atamaları ile ilgili vesikalardan elde edilen bilgiler sadece kaymakamların isimleri ile ilgili değildir. Bunun yanında kaymakamdan önce veya sonra o görevde bulunan halef ve seleflerinin kim olduğuyla alakalı malumat elde etmek de mümkündür. Ayrıca vesikalarda kaymakamların etnik kimlik, yaş ve görev süreleri ile ilgili bilgiler bulmak da imkân dahilindedir.

9 Şubat 1858 tarihli bir vesikada Dersim ve Karahisar-i Şarki taraflarında dağınık halde bulunan Koçgiri aşiretinin birleştirilerek ayrı bir kaymakamlık şeklinde Sivas'a ilhakı ve buraya tayin edilecek memurların maaşlarının tesviyesi hususunda bilgiler yer almaktadır. Mevzubahis vesikada aktarıldığına göre zaman zaman asi faaliyetlerde bulunan Koçgirililerin Ordu-yı Hümayun tarafından asker kuvvetiyle ıslah edildiği ifade edilmiştir. Bu aşiretin mensup oldukları Dersim ve Karahisar-i Şarki sancakları Sivas'a ilhak olunarak bir kaymakamlık teşkil edilmesinin gerekliliği belgede aktarılanlar arasındadır. Ayrıca vesikada Koçgiri aşiretinin kaymakamlığına tayin olunacak kişiye dair bilgiler de verilmiştir. Bunların vergi bakayalarının tahsili sırasında gösterdiği büyük gayret ve bu bölgelerin mevki ve ahvaline vakıf olması gibi özellikleriyle kaymakamlık vazifesine layık görülen kişi

[20] Kaymakamlık bir yönetici unvanı olarak Tanzimat'ın Osmanlı İmparatorluğu'na getirdiği yeniliklerden birisi olmuştur. Kaymakamlardan evvel aynı görevde muhassıllar bulunmaktadır. 1842 yılında artık muhassıllar yerine kaymakamlar kazalara yönetici olarak atanmaya başlamışlardır. Bkz. Yücel Özkaya, "Kaymakam", *TDV.İA,* C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 84.

[21] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten,* C. LIII, S. 206, Ankara 1989, s. 247.

[22] Arif Turgut Payaslıoğlu, *Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerinde Bir İnceleme,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966, s. 119.

Abdi Efendi olmuştu. Kendisi bu niteliklerinin yanında Sivas Meclis-i Kebir azalarındandı. Bu sebepler neticesinde Abdi Efendi'nin aylık 4.000 kuruşluk maaş tahsisiyle Koçgiri aşiretinin kaymakamlığına tayin olunması kararlaştırılmıştı.[23]

Bu vesikadan yaklaşık dört ay sonra, 16 Haziran 1858 tarihine işaret eden bir başka vesikada Abdi Efendi'nin aynı zamanda Hafik kazası müdürlüğü yaptığı anlaşılmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere kendisi Koçgiri kaymakamlığı vazifesine tayin edilince boş kalan Hafik kazası müdürlüğüne aylık 350 kuruş maaşla Sivaslı Saadettin Efendi atanmıştır. Vesika esasında Zara ile ilgili olarak görünüyor olmasa bile onun Hafik kaymakamlığının ardından aldığı bir tür terfi sayesinde maaşında 3650 kuruşluk bir artış yaşaması bakımından önem arz etmektedir.[24]

Osmanlı arşiv vesikalarından istifade edilerek Tanzimat'tan çöküş yıllarına kadar olan dönemde Zara'nın kaymakamları ile ilgili bilgiler vermeden evvel 1860 senesine ait ilginç bir belgeyi aktarmak yerinde olabilir. Vesika hakkında ilginç terimini kullanmamızın nedeni vesikanın Koçgiri kaymakamlığının iptal edilmesiyle ilgili olmasıdır. Sivas mutasarrıfına yazılan bir telgraftan anlaşıldığı kadarıyla bahsedilen yılda Koçgiri kaymakamlığının iptal edilmesiyle yerine Uzunyayla kaymakamlığının kurulması gündeme gelmişti. Fakat bunun gerçekleştirilmesi Koçgiri kaymakamlığının Dersim ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından bazı kazaların alınarak teşkil edilecek olması ve buna benzer bazı gerekçeler neticesinde münasip görülmemişti.[25]

Tekrar Abdi Efendi'nin Koçgiri kaymakamlığı vazifesi konusuna gelinecek olunur ise Abdi Efendi'nin bu vazifesi pek uzun sürmemişti. 1860 yılı ağnam rüsumundan 40.000 kuruş kadar meblağı zimmetine geçirmesi ve kaymakamlık işlerine fesat karıştırması gibi çeşitli usulsüz hareketleri ayyuka çıktığından 2 Ekim 1861 tarihli bir vesikada makamını Kâmil Bey'e teslim etmesi emredilmişti.[26] Ancak devir teslim töreni bir müddet uzamıştı. Çünkü Abdi Efendi, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de görülen dava neticesinde kendisine isnat edilen suçlardan aklanmış, buna ilişkin mahkeme kararı 29 Aralık 1861 tarihinde Sivas

[23] *BOA, A.}MKT.MVL. 95/64*; s. 2; 24 Cemaziyelahir 1274 / 9 Şubat 1858.
[24] *BOA, A.}MKT.MVL. 98/2*; 4 Zilkade 1274 / 16 Haziran 1858.
[25] *BOA, A.}MKT.UM.422/90*; 8 Safer 1277 / 26 Ağustos 1860.
[26] *BOA, A.}MKT.UM.503/16*; s. 1,3; 27 Rebiülevvel 1278 / 2 Ekim 1861.

mutasarrıflığına gönderilmişti.[27] Buna rağmen Abdi Efendi kısa bir süre sonra Koçgiri kaymakamlığı makamını kaybetmişti nitekim 2 Ekim 1861 tarihinde alınan devir teslim kararı yaklaşık dört aylık bir gecikme ile Ocak 1862 tarihinde gerçekleştirilebilmişti.[28] Bu şekilde Kâmil Bey Zara'nın yeni kaymakamı olarak atanmış oluyordu.

18 Nisan 1864 tarihinde Abdullah Behçet Efendi'nin başka bir memuriyete atanarak kayrılma talebinde bulunduğu anlaşılan bir belge Zara kazası için de önemli bir bilgi içermektedir. Bu bilgi, Abdullah Behçet Efendi'nin vesikanın sonunda kendisini "sabık" yani eski Koçgiri kaymakamı olarak tanıtmasıdır. Tarihin belirlenmesi noktasında problemler bulunmasına karşın Abdullah Behçet Efendi'nin kaleme aldığı yazıdan hareketle Kâmil Bey'den önceki bir dönem Koçgiri kaymakamlığı makamında kendisinin olduğunu söylemek mümkündür.[29]

23 Ağustos 1864 tarihli bir vesikada ise içlerinde Koçgiri kazasının da bulunduğu bazı kaymakamlıklar arasında "becayiş" yapıldığı görülmektedir. Anlaşıldığına göre mevzubahis becayiş işlemi Mardin, Siirt ve Koçgiri kazaları arasında meydana gelmişti. Buna göre Koçgiri kaymakamı Kâmil Bey ve Siirt kaymakamı Ziya Paşa arasında bir becayiş gerçekleştirilmişti. Böylece Koçgiri kaymakamlık makamının yeni sahibi Ziya Paşa olmuştu.[30]

Koçgiri kaymakamlığına bu dönemde Ziya Paşa'nın getirilmiş olması bu kişinin 19. yüzyılın en önemli devlet adamlarından ve Tanzimat edebiyatının en fazla eser veren yazarlarından biri olan Ziya Paşa'nın olabilme ihtimalini akıllara getirmektedir. Zira Ziya Paşa bir dönem Sivas'a oldukça yakın bir bölge olan Amasya mutasarrıflığı görevinde bulunmuş ve Amasya ıslahatı olarak da anılan önemli bir imar hareketine girişmişti. Daha sonraki dönemlerde ise Konya ve Adana gibi vilayetlerde valilik görevlerinde bulunmuştu.[31] Ne var ki hem vesikalardan hem de literatürden yapılan araştırmalarda Ziya Paşa'nın ne Koçgiri de ne de Sivas'ın başka bir bölgesinde görev aldığı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

---

[27] *BOA, A.}MKT.UM.528/14*; s. 1,3; 26 Cemaziyelahir 1278 / 29 Aralık 1861.
[28] *BOA, MVL.623/40*; 22 Recep 1278 / 23 Ocak 1862.
[29] *BOA, MVL.676/47;* s. 3; 11 Zilkade 1280 /18 Nisan 1864.
[30] *BOA, İ.MVL.514/23181*; s. 102; 20 Rebiülevvel 1281 /23 Ağustos 1864.
[31] Abdullah Uçman, "Ziya Paşa", *TDV.İA,* C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 475-479.

Sivas mutasarrıflığına yazılan 1866 yılına ait bir evrakta ise Koçgiri kaymakamı olarak Ali Paşa adında bir şahıstan bahsedilmektedir. Bu evrakın konusu her ne kadar mekanlar farklı olsa da tıpkı eski Kaymakam Abdi Efendi örneğinde olduğu gibi Ali Paşa'nın vazifesi sırasında yaptığı usulsüzlükleri içermektedir. Ali Paşa'nın itham edildiği konu ise Koçgiri sancağına bağlı Kurmeşli kazasının öşür tahsil sistemine fesat karıştırdığı ile ilgilidir.[32] Bir başka kayıtta ise yine aynı isme ait olarak Sivas mutasarrıflığına yazıldığı üzere Kaymakam Ali Paşa devlete ait malları ve zaptiye maaşlarının bir kısmını hileli bir şekilde kendi zimmetine geçirerek ticaret işine girişmek ve kapı çukadarı namıyla Koçgiri halkından para tahsil etmeye çalışmak gibi usulsüzlüklerde bulunmuştu. Bu suçlar neticesinde kaleme alınan vesika Koçgiri kaymakamı Ali Paşa'nın kaymakamlık görevinden el çektirilerek yerine Tarsus eski kaymakamı Mazhar Efendi'nin tayini ile ilgiliydi.[33]

16 Nisan 1868 tarihine gelindiğinde Maliye Nezareti'nden Sivas Vilayetine gönderilen bir yazıda Koçgiri kaymakamlığının boş olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu boşluğun giderilmesi için kaymakamlık makamına "İstabl-ı Amire"[34] müdürlüğü payelilerinden olan Osman Bey'in tayin edildiği belirtilmiştir.[35] 1870 tarihli Sivas Salnamesi incelendiğinde bu yılda Koçgiri kaymakamlığında Hulusi Bey'in bulunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca salnamede Osman Efendi'nin de Hulusi Bey'in naibi olduğu belirtilmiştir.[36] Hulusi Bey'in kaymakamlık görevinde bulunduğu süre yaklaşık 1 senedir. Öyle ki 1871 tarihli salnamede Koçgiri kaymakamlığı görevini ifa eden kişinin ismi Ahmed Efendi olarak belirtilmiştir. Öte yandan bu dönemde kaymakam naibliği görevinde ise Osman Efendi bulunmaktadır.[37] 1872 tarihli salnamede ise Koçgiri kaymakamının tekrardan değiştirildiği görülmektedir. Zira bahsedilen salnameye Koçgiri kaymakamının ismi Hurşid Efendi olarak kaydedilirken naiblik görevini üstelenen kişinin Tahir Efendi

[32] *BOA, MVL.717/84*; s. 1; 20 Şaban 1282 / 8 Ocak 1866.
[33] *BOA, A.}MKT.MHM.379/43*; s. 1; 8 Zilhicce 1283 / 13 Nisan 1867.
[34] Istabl kelimesinin kökeni halk Grekçesinde ahır anlamındaki "stablon" kelimesinden gelmektedir. Gassânîler zamanında İslam literatürüne giren kelime "saray ahırı" karşılığında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kullanılan "Istabl-ı Amire" terimi ise padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı Has Ahur'un resmi adıdır. Bkz. Abdulkadir Özcan, "Istabl", *TDV.İA,* C. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, ss. 203-206.
[35] *BOA, A.}MKT.MHM.405/2*; 23 Zilhicce 1284 / 16 Nisan 1868.
[36] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1287*, s. 54.
[37] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1288*, s. 54.

olduğu belirtilmiştir.[38] 1875 tarihli salnamede ise Koçgiri kazası kaymakamlığı görevinde Emrullah Bey'in bulunduğu görülmektedir. Emrullah Bey'in naibi ise Hasan Naci Efendidir.[39]

5 Nisan 1881 tarihini işaret eden bir belgeden bir dönem Koçgiri kaymakamlığı makamında Bahri Bey'in olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kozan sancağına bağlı Haçin kazası kaymakamı Hüsnü Bey'in bazı "esbab-ı mücbire" yani zorlayıcı sebepler neticesinde farklı bir kaza kaymakamlığına tayiniyle yerine Koçgiri kazası kaymakamlığından ayrılan Bahri Bey tayin edilmişti. Ayrıca vesikada Bahri Bey hakkında ikinci sınıf derecesinde bir kaymakam olduğu ve göreve başladığı tarihten itibaren yaklaşık olarak aylık maaşının 2.430 kuruş olacağı ifade edilmiştir.[40] Her ne kadar Osmanlı arşivinde yer alan vesikalarda 1881 yılında sadece bir kaymakam tespit edilmiş olsa da aynı yıla ait Sivas Salnamesine bakıldığında Şakir Bey'in de Koçgiri kaymakamlığı görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Dahası salnamede Şakir Bey'in ikinci rütbeden bir kaymakam olduğuna değinilirken kaymakam naibinin adı ise Muhammed Şakir olarak aktarılmıştır.[41]

Elde edilen kaynaklarda kaza kaymakamlarıyla ilgili olan bahisler elbette sadece tayinleriyle ilgili değildir. Mesela Koçgiri kazası kaymakamlarından birisinin izin uzatma talebine ilişkin olarak kaleme alınan bir vesika sayesinde yeni bir ismi tespit etme olanağı hasıl olmuştur. Bu vesikada Koçgiri kaymakamı olarak adı geçen kişi Rıza Bey'dir. Bir süreliğine başkent İstanbul'a gitmiş olan Rıza Bey verilen süre zarfında işini halledemediğinden dolayı izninin uzatılması talebinde bulunmuştur. Kısacası Rıza Bey de Koçgiri kaymakamlığı vazifesini ifa eden kimselerden birisidir.[42] Sonradan değinileceği üzere Rıza Bey'i koltuğundan edecek olan hadise İstanbul'a yaptığı bu seyahattir. Sivas vilayetine yazılan 17 Mart 1887 tarihli bir vesika ise Rıza Bey'in izinli olduğu döneme ait maaşlarının ödenmesi ile ilgilidir. Dahası bu vesikada Rıza Bey hakkında "esbak" yani eski Koçgiri kaymakamı ifadesi kullanılmıştır.[43] Rıza Bey hakkında kullanılan esbak kelimesinden de anlaşılacağı üzere kendisinin hangi yılda kaymakamlık görevinde bulunduğunu bahsedilen

[38] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1289,* s. 58.
[39] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1292,* s.66.
[40] *BOA, DH.MKT.1335/3*; s. 1,3; 15 Cemaziyelevvel 1298 / 5 Nisan 1881.
[41] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1298,* s. 81.
[42] *BOA, DH.MKT.1352/1*; 21 Ramazan 1303 / 23 Haziran 1886.
[43] *BOA, DH.MKT.1406/95*; 28 Cemaziyelahir 1304 / 24 Mart 1887.

vesikadan anlamak mümkün değildir. O nedenle burada 1883 yılına ait salnameden yararlanmak gerekmektedir. Zira mevzubahis salnamede Koçgiri kaymakamının üçüncü sınıf rütbeye sahip olan Rıza Bey'in olduğu belirtilmiştir. Rıza Bey'in naibi ise Muhiddin Efendi'dir.[44]

Rıza Bey'in görevinden azlettirilmesine ilişkin bilgiler 9 Ekim 1886 tarihli bir vesikaya yansımıştır. Buna göre Rıza Bey, İstanbul'da kalmak için kendisine kısa süreliğine izin verilmesine rağmen hala geri dönmemiş olması nedeniyle Koçgiri kaymakamlığında istihdamı caiz görülmemiş ve netice olarak kaymakamlık vazifesinden azledilmişti. Rıza Bey'in azliyle boş kalan kaymakamlık makamına birinci sınıf rütbesiyle eski Tarhun kazası kaymakamı Elvan Bey layık görülmüştü.[45] Fakat diğer pek çok kaymakamın da maruz kaldığı gibi Elvan Bey de hakkında yapılan bazı suçlamalardan nasibini almıştı. Manavzade Mehmed ve arkadaşlarının imzalarıyla Zara'dan çekilen telgrafta Kaymakam Elvan Bey kanunsuz hareketlerde bulunmakla itham ediliyordu. Netice olarak olayın açıklığa kavuşturulabilmesi için gönderilen şikâyetlerin incelenmesi kararı alınmıştı.[46] Fakat çalışma esnasında çoğu konuda olduğu gibi bunun da sonucuna dair bir ibareye yahut takip eden bir belgeye rastlamak mümkün olmamıştır.

Şu ana kadar ele alınan pek çok vesikada kaymakamlık vazifesini yürüten kişilerin genelde bir şekilde görevinden azledildiği görülmektedir. Fakat Elvan Bey'in Koçgiri kaymakamlığı görevinin son bulması harici bir elle değil kendi isteği üzerine gerçekleşmişti. Maruz kaldığı suçlamaların etkisinden midir bilinmez Sadaret makamına yazılan bir evraktan anlaşıldığı üzere Elvan Bey Koçgiri kaymakamlığı görevinden istifa etmişti. Bu sebeple mevzu bahis göreve Urla eski kaymakamı olan Hüsnü Bey layık görülmüştü.[47] Netice olarak Elvan Bey'in yerine birinci sınıf rütbesiyle eski Urla kaymakamı Hüsnü Bey tayin edilmişti. Ayrıca Hüsnü Bey, Koçgiri kaymakamlığı vazifesine başladığı aydan itibaren yaklaşık 1.750 kuruşluk bir maaşın da sahibi olacaktı.[48] Elbette bu noktada maaşlardaki farklılığın kaymakamların sahip olduğu rütbelerle alakalı olduğu unutulmamalıdır. Hüsnü Bey

[44] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1300,* s. 78.
[45] *BOA, DH.MKT.1371/2*; 10 Muharrem 1304 / 9 Ekim 1886.
[46] *BOA, DH.MKT.1417/25*; 9 Şaban 1304 / 3 Mayıs 1887.
[47] *BOA, DH.MKT. 1473/16*; 14 Rebiülahir 1305 / 30 Aralık 1887.
[48] *BOA, DH.MKT. 1486/5*; 3 Cemaziyelahir 1305 / 16 Şubat 1888.

birinci sınıf rütbeye sahip bir kaymakam olduğu için düşük rütbeye sahip kaymakamların maaşlarının 1.750 kuruştan daha az olduğu düşünülebilir. Hüsnü Bey hakkında arşiv vesikalarına yansıyan başka bir konu ise Koçgiri kaymakamı olmadan evvel aldığı bir borçla ilgilidir. Çalışmada bu konuya değinilmesinin nedeni Hüsnü Bey'in daha önce almış olduğu borcun Koçgiri kaymakamlığı vazifesi sırasında aldığı maaştan kesilecek olmasıdır. Dahası mevzu bahis vesikada Hüsnü Bey'in Koçgiri'den önce görev yaptığı mahal hakkında da bilgi elde etmek mümkündür. Öyle ki Hüsnü Bey bahsedilen borcu Kars kazası kaymakamlığı sırasında yapmıştı. Belgede borcun miktarı ile ilgili bir veri yer almasa da Hüsnü Bey, Kasımpaşalı İsmail Ağa adında bir kimseye borçlanmıştı.[49]

Sadaret makamına yazılan bir vesikanın ışığında Hüsnü Bey'in vefatı neticesinde Koçgiri kaymakamlığı makamının tekrardan boşalmış olduğu görülmektedir. Bu sebeple Hüsnü Bey'in yerine Gürün kaymakamı Reşid Bey'in getirilmesi uygun görülmüştü.[50] İlgili atamanın tarihi ise 2 Haziran 1890'dı. Reşid Bey'in Gürün kaymakamlığı sırasında almakta olduğu 1.750 kuruşluk maaşı Koçgiri kaymakamlığı görevini ifa ederken de değişmemişti. [51] Reşid Bey hakkında bahsi geçen vesikanın yanı sıra 1891 yılına ait salnameden de malumat elde etmek mümkündür. Burada Reşid Bey'in üçüncü sınıf rütbesinde bir kaymakam olduğu ve naibinin ise Mehmed Nafi Bey olduğu aktarılmıştır. [52] Reşid Bey de Sivas yöresindeki bazı kaza kaymakamlarının yerlerinin değiştirilmesi nedeniyle Koçgiri kaymakamlığından ayrılmış ve sonraki görev yeri Aziziye kaymakamlığı olmuştu. Yeniden boş kalan Koçgiri kaymakamlık makamıysa, Leş[53] kaymakamlığından İzzet Bey ile doldurulmuştu.[54]

1894 yılına gelindiğinde Sivas'ın şöhret sahibi valilerinden olan Halil Paşa'nın imzasıyla Sadaret makamına gönderilen şifreli bir telgrafta yine Sivas'a tabi bazı kaza kaymakamlıkları arasında değişiklik yapılması kararı alınmıştı.

[49] *BOA, DH.MKT. 1591/93*; 23 Kanunusani 1304 / 4 Şubat 1889.
[50] *BOA, DH.MKT.1720/*51; 3 Ramazan 1307/ 23 Nisan 1890.
[51] *BOA, DH.MKT.1728/59*; 13 Şevval 1307 / 2 Haziran 1890.
[52] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308,* s. 130.
[53] Osmanlı döneminde bazı zamanlarda sancak beyinin ikamet yeri konumunda olan Leş kenti günümüzde Lej adıyla anılmaktadır. Şehir Arnavutluk'un kuzeyinde bulunan İşkodra'nın 36 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Bkz. Machiel Kıel, "Leş", *TDV.İA,* C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 141.
[54] *BOA, BEO.177/13266*; s. 2; 11 Ramazan 1310 / 29 Mart 1893.

Gerçekleştirilen bu uygulama neticesinde kaymakamı değişen kazalardan birisi de Koçgiri olmuştu. Bu dönemde Koçgiri kaymakamlığı vazifesini yürütmekte olan İzzet Bey'in yeni görev yeri Koyulhisar kaymakamlığıydı. Aziziye kaymakamı Süleyman Efendi ise Koçgiri'ye getirilmesi uygun görülen yeni idareciydi.[55]

Halil Paşa 6 Şubat 1896 tarihinde Dahiliye Nezareti makamına gönderdiği bir telgrafta Koçgiri aşiretinin asayişini temin etmek için en uygun kaymakamın halihazırda Gürün kaymakamlığı vazifesini yürüten Ragıp Bey olduğunu belirtmişti.[56] Lakin Vali Halil'in bu teklifi Dahiliye Nezareti makamınca kabul görmemiş olacak ki yapılan araştırmalar neticesinde Osmanlı arşivinde Ragıp Bey'in Koçgiri kaymakamlığı vazifesini yürüttüğüne dair herhangi bir ipucuna rastlanılamamıştır. Dahası 27 Mayıs 1896 tarihli bir vesikada Koçgiri kaymakamlığı için uygun görülen yeni ismin Tahir Bey olduğu anlaşılmaktadır.[57] Hatta 14 Ekim 1897 tarihli bir vesikada Sivas valisi tarafından Tahir Bey ile Bunyan-ı Hamid kazası kaymakamı Abdürreşid Bey'in yerlerinin değiştirilmesi talep edilmişse de bu teklif uygulamaya konulmamıştı.[58]

Fakat bir süre sonra Tahir Bey, Rauf Bey'in Kirmasti[59] kaymakamlığına geçişiyle boşalan Haymana kaymakamlığına tayin edilirken Koçgiri kaymakamlığına da Kirmasti kazası kaymakamı Ali Haydar Bey'in getirilmesi uygun görülmüştü.[60] Ali Haydar Bey'in Koçgiri sonrasındaki görev yeri de 20 Mayıs 1898 tarihli bir vesikada aktarılmıştı. Vesikaya göre Ali Haydar Bey Koçgiri'den sonra Erdek kazası kaymakamlığı ile görevlendirilmişti. Bunun neticesinde Koçgiri kaymakamlığı vazifesine de ikinci sınıftan Niksar kazası kaymakamı Osman Bey getirilmesi kararlaştırılmış ancak yapılan tetkikler neticesinde Osman Bey'in bu kazaya atanmasının münasip olmayacağı anlaşılmıştı. Bu sebeple Koçgiri kaymakamlığına Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından ehil bir kaymakamın atanması talebinde bulunulmuştu.[61] Bu talep doğrultusunda Dahiliye Nezareti'nden Sadaret makamına

[55] *BOA, BEO.682/51084*; s. 1,3; 24 Rebiülevvel 1313 / 14 Eylül 1895.
[56] *BOA, DH.ŞFR.187/82*; 25 Kanunusani 1311 / 6 Şubat 1896.
[57] *BOA, A.}MKT.MHM.677/26*; 14 Zilhicce 1313 / 27 Mayıs 1896.
[58] *BOA, DH.ŞFR.216/16*; 2 Teşrinievvel 1313 / 14 Ekim 1897.
[59] Kirmasti bugün Bursa ili sınırları içinde yer alan Mustafakemalpaşa ilçesinin eski adıdır. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 101.
[60] *BOA, A.}MKT.MHM.683/4*; 20 Şaban 1318 / 14 Ocak 1898.
[61] *BOA, A.}MKT.MHM.683/23*; 28 Zilhicce 1315 / 20 Mayıs 1898; 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye'nin açılmasının ardından idari amirlerin bu mektepten mezun kimseler olmaları gözetilmişti.

sunulan yazıda Koçgiri kaymakamlığı makamına en uygun kişinin Payas kaymakamı Rauf Bey olduğu ifade edilmişti. Zaten bu dönemde Payas kaymakamı Rauf Bey, Payas'ın "*âb ü hevâsına*" yani iklim koşullarına uyum sağlayamadığı gerekçesiyle başka bir memuriyetle görevlendirilmesi talebinde bulunmuştu.[62] Netice olarak Koçgiri kazası kaymakamlığına Mekteb-i Mülkiye mezunlarından ve ikinci sınıftan Payas kaymakamı Rauf Bey atanmıştı.[63]

Ayrıca 19 Mart 1900 tarihli bir başka belgede Rauf Bey'in Gazze'ye bağlı Beerşeba kaymakamlığına seçildiği anlaşılmaktadır. Ancak Dahiliye Nezareti'nden Memurin-i Mülkiye Komisyonuna gönderilmek üzere bir yazı kaleme alınmıştı. Bu yazıda Koçgiri kaymakamı bulunan Rauf Bey hakkında halihazırda bir tahkikat yürütüldüğü ve bu tahkikat neticeleninceye kadar kendisinin başka bir memuriyetle görevlendirilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti.[64] Muhtemelen yapılan tahkikatın uzun sürmüş olması nedeniyle Rauf Bey'in bir sonraki görev mahalli Beerşeba değil Zile kazası olmuştu. 4 Kasım 1900 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Sivas'a gönderilen yazıda Zile kaymakamı Asaf[65] ve Koçgiri kaymakamı Rauf Bey hakkında şikâyetlerde bulunulduğu, ancak bu şikâyetlerin şahısların memuriyetini etkileyecek derecede olmadığı belirtilmişti. Devamında ise bu iki kaza kaymakamlarının birbirleriyle yer değiştirmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca her iki kaymakam da göreve başladıkları tarihten itibaren daha önceki görev yerlerinde almış oldukları 1.575 kuruşluk maaşı yeni vazifeleri sırasında da almaya devam edeceklerdi.[66]

Arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla, Koçgiri kaymakamları arasında adı şikâyete en fazla konu olan isim Asaf Bey'dir. Mesela 25 Temmuz 1901 tarihli bir vesika onun hakkında yapılan şikâyetlerden birisine ilişkilidir. Buna göre Asaf Bey'in ahaliye zalimce davranması nedeniyle 22 Haziran 1901 tarihinde kaza eşrafından Muhyiddin ve Refik imzasıyla bir şikâyette bulunulmuştu. Bunun üzerine

---

Bunun en evvel nedeni o kimselerin bu işin okulunu okumuş olmaları ve devletin "Tanzimat" politikasını sosyal hayat ile en çok iç içe geçen alan olan idari hususlarda uygulayarak devletin kaidelerine uyacak kişilerin bu öğrenciler olmasıydı. Bkz. Özkaya, "Kaymakam", ss. 84-85. İşte tam da bu nedenle 1861 sonrası Osmanlı hayatına giren "Mülkiyeli kaymakamlardan dolayı Zara'nın yöneticisi olacak olan kaymakamın da bir Mülkiyeli olması istenmiştir.

[62] *BOA, İ.DH.1355/73;* s. 1; 16 Muharrem 1316 / 6 Haziran 1898.

[63] *BOA, A.}MKT.MHM.683/27*; 25 Haziran 1314 / 7 Temmuz 1898.

[64] *BOA, DH.MKT.2320/24*; 17 Zilkade 1317 / 19 Mart 1900.

[65] Farklı vesikalarda Asaf Bey'in ismi Ömer Asaf Bey olarak da kullanılmıştır.

[66] *BOA, DH.MKT.2424/77*; 11 Recep 1318 / 4 Kasım 1900.

kazaya bir memur tayin edilerek Asaf Bey hakkında yapılan şikâyetlerin araştırılması kararlaştırılmıştı. Yapılan incelemeler neticesinde eşrafın şikâyetlerinde haklı olduğu anlaşılsa da Asaf Bey kaymakamlık görevinden hemen azledilmemişti. Dahiliye Nezareti'nden Sivas'a gönderilen bu evrakta Kaymakam Asaf Bey hakkında vuku bulan şikâyetlerin ardı arakasının kesilmediğine dikkat çekilerek bu hususta gerekenin yapılması tebliğ edilmişti.[67] Nihayet 4 Mart 1902 tarihli bir evrak artan şikâyetler nedeniyle Asaf Bey'in makamından indirildiğini ifade etmekteydi. Sadaret makamına yazılan evrakta Asaf Bey'in memuriyete başladığından beri ahaliye zalimce davrandığı ve kendisi hakkında yapılan şikâyetlerin ayyuka çıkmış olduğu vurgulanmıştı. Öyle ki Osmanlı idari düzenine göre böyle bir şahsın görevini sürdürmesi caiz değildi. Tüm bu sebepler neticesinde Asaf Bey'in kaymakamlık vazifesinden azledilerek yerine Koçgiri yöresinin ahvali hakkında malumat sahibi olan Tenos kazası kaymakamı Osman Bey'in tayini uygun görülmüştü.[68] 1903 yılına ait salnamede de Koçgiri kaymakamı olarak aktarılan Osman Bey ikinci sınıf rütbeye sahip bir kaymakamdı ve naibi ise Faik Efendiydi.[69] Her ne kadar Asaf Bey Koçgiri kaymakamlığı vazifesini Osman Bey'e kaptırsa da maruz kaldığı bütün suçlamalara rağmen Koçgiri sonrasında da bir kaymakamlık vazifesi yürütmeye muvaffak olabilmişti. Cisr-i Mustafa Paşa'ya Nevri Paşa'nın tayini İskeçe'nin yöneticisiz kalmasına yol açtığı için burası Asaf Bey'e tevdi edilmişti.[70]

3 Ekim 1906 tarihine gelindiğinde Zara kaymakamlığı görevini ifa eden kişinin Asım Bey olduğu görülmektedir. Zara kaymakamının Şemdidan kaymakamlığına atanması neticesinde Zara kazası kaymakamlığı boş kaldığından buraya Tenos kazası kaymakamı Asım Bey'in tayin edilmesi uygun görülmüştü.[71] Ancak Sadaret makamından Dahiliye Nezareti'ne 25 Mayıs 1908 tarihinde gönderilen bir belgede Sivas dahilinde bazı kaymakamlıkların tekrardan değiştirildiği görülmektedir. Buna göre Zara kaymakamlığı görevini yürüten Asım Bey Zile'ye, Aziziye kaymakamı Rauf Bey'in ise Zara kaymakamlığı vazifesine tayini kararlaştırılmıştı.[72] Ancak bir süre sonra Rauf Bey, Zara ahalisinden bazı kimseler

[67] *BOA, DH.MKT.2513/124;* 8 Rebiülahir 1319 / 25 Temmuz 1901.
[68] *BOA, DH.MKT.2595/10*; 24 Zilkade 1319 / 4 Mart 1902.
[69] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321,* s. 92.
[70] *BOA, BEO.1909/143165*; 22 Cemaziyelevvel 1320 / 27 Ağustos 1902.
[71] *BOA, BEO.2921/219012*; 14 Şaban 1324 / 3 Ekim 1906.
[72] *BOA, BEO.3319/248880*; 23 Rebiülahir 1326 / 25 Mayıs 1908.

tarafından halka zalimane davranmakla suçlanmış ve memuriyetinin Zara'dan başka bir bölgeye alınması gündemi meşgul eden konular arasında yer almıştı. Netice olarak Rauf Bey farklı bir kaza kaymakamlığı ile görevlendirilirken, Zara kaymakamlığına da ehliyeti ve liyakati Sivas halkınca meşhur olan Tenos kaymakamı Mukbil Bey uygun görülmüştü. Mukbil Bey ikinci sınıf rütbeye sahip bir kaymakamdı.[73]

1911 tarihli bir vesikada ise Zara kaymakamlığı görevini ifa eden şahsın adı Kleanti olarak aktarılmaktadır. 6 Ağustos'ta hazine-i hümayun kethüdalığına bir yazı yazılmıştı. Mevzubahis yazı bu dönemde Zara kaymakamlığı görevinde bulunan Kleanti Efendi'nin Rumi takvime göre o ayın otuz birinci günü hazine-i hümayunu ziyaret etmek arzusu üzerine müsaade istenmesi ile ilgilidir.[74] Kleanti Efendi'nin Zara'dan sonraki görev yeri Erdek kaymakamlığı olmuştu. Erdek kaymakamı Dimitri Zafir görevinden azledilince bu boşluk Kleanti Efendi ile doldurulmuştu. Böylelikle bir görev boşluğu da Zara'da yaşanmıştı. Netice itibariyle Zara kazası kaymakamlığına da Fatsa kazası kaymakamı Hiristaki Efendi tayin edilmişti.[75]

1912 yılında ise Zara kaymakamı olarak Hüseyin Hüsnü Bey ismi dikkat çekmektedir. Kendisinin Zara kaymakamlığından evvel ifa ettiği vazife Gerede kaymakamlığıydı.[76] Hüseyin Hüsnü Bey'in Zara kaymakamlığı vazifesini yürüttüğü günlerde dikkati çeken hususların başında kazada yaşanan eşkıyalık olaylarına karşı takındığı dik duruş gelmektedir. Nitekim kendisi eşkıya takibindeki üstün başarıları nedeniyle dördüncü rütbeden Mecidi nişanıyla onurlandırılmıştı.[77]

Hüseyin Hüsnü Bey'in Zara'dan sonraki görev yeri 18 Nisan 1916 tarihli bir vesikada belirtildiği üzere Zile olmuştu. Zira Zile kaymakamı İrfan Bey'in bazı çeşitli sebeplerden ötürü görevinden azledilmesi nedeniyle yerine Hüseyin Hüsnü Bey getirilmişti. Böylelikle Zara, uzun senelerdir devam eden bu savaş yılları çerçevesinde özellikle aranılan tipteki dirayetli bir devlet adamını kaybetmiş oluyordu. Fakat bir şekilde doldurulması gereken bu makam bir süre sonra Hafik kaymakamı Nabi Bey sayesinde doldurulmuştu. Bu vesikada dikkat çekici

[73] *BOA, DH.MKT.2706/62*; s. 1; 20 Zilhicce 1326 / 13 Ocak 1909.
[74] *BOA, TS.MA.e.379/754*; 10 Şaban 1329 / 6 Ağustos 1911.
[75] *BOA, BEO.3938/295277*; 21 Ramazan 1329 / 15 Eylül 1911.
[76] *BOA, BEO.4105/307809*; 16 Zilkade 1330 / 27 Ekim 1912.
[77] *BOA, DH.KMS.32/42*; s. 1,3; 19 Recep 1333 / 2 Haziran 1915.

hususlardan birisi de Hüseyin Hüsnü Bey'in Zara kaymakamlığı vazifesini yürüttüğü süredir. Çünkü ilgili vesikada Hüseyin Hüsnü Bey'den bahsedilirken kendisinin üç seneden beri Zara kaymakamlığında bulunduğuna değinilmiştir. Sözün kısası diğer kaymakamlarla mukayese edildiğinde Hüsnü Bey, hem Zara kaymakamlık makamında kaldığı süre hem de bu süre zarfında gerçekleştirdiği faaliyetlerle yöre için hatırı sayılır kimselerden birisi olmuştur.[78] Hüsnü Bey ile ilgili olarak Osmanlı arşivine yansıyan hususlardan biri de Memurin Müdüriyetinden Sivas'a çekilen bir telgrafta aktarılmaktadır. Burada Hüseyin Hüsnü Bey için "*kendisi iktidar ve meslek-i idarisi itibariyle Suriye'nin Humus gibi mühim bir kazasını idare edebilir mi?*" sorusu yer almaktadır.[79] Sorunun cevabının ne olduğu bir tarafa, cümledeki soru kökü dahi Zara'nın bu kaymakamının önemine atıfta bulunan bir yargı içermektedir.

Öte yandan Hüseyin Hüsnü Bey'den sonra Nabi Bey vesilesiyle doldurulan Zara kaymakamlık makamında yeni bir değişikliğin yaşandığı 26 Haziran 1917 tarihli bir vesika sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen evraktan Ayvalık kazası kaymakamlığına Zara kaymakamı Nabi Bey'in, Zara kaymakamlığına da Tirebolu kazası kaymakamı Bekir Bey'in layık görüldüğü anlaşılmaktadır.[80]

1918 yılına gelindiğinde Zara kaymakamlığı makamında oturan kişi bir süre önce İpsala kaymakamlığından ayrılan Nazmi Bey'di.[81] Fakat Kirmasti kaymakamı Necat, Mülkiye Müfettişliğine atanınca Zara kaymakamı Nazmi Bey, Kirmasti kaymakamlığına tayin edilmişti. Bu sayede Nazmi Bey'den boşalan Zara kaymakamlığına da Kızılkoca nahiyesi müdürü Sakıb Bey tayin olmuştu.[82] Diğer pek çok kaymakam gibi Sakıb Bey de uygunsuz hal ve hareketlerinden dolayı şikâyetlere maruz kalmış ve hakkında tahkikat başlatılmıştı. Bu konu ile ilgili olarak Heyet-i Teftişiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Sivas'a bir yazı gönderilmişti. Mevzubahis yazıda Zara kaymakamı Sakıb Bey ve Ahz-ı Asker (asker alım şubesi) reisi Mahmud beylerin kaza idaresinde pek çok suiistimallerde bulunduklarından ve zimmetlerine para geçirdiklerinden bahsedilmişti. Adı geçen şahısların suçlandığı

[78] *BOA, DH.ŞFR.516/63*; 5 Nisan 1332 / 18 Nisan 1916.
[79] *BOA, DH.ŞFR.64/7*; 11 Recep 1334 / 14 Mayıs 1916.
[80] *BOA, BEO.4475/335606*; 6 Ramazan 1335 / 26 Haziran 1917.
[81] *BOA, BEO.4502/337621*; 24 Rebiülahir 1336 / 6 Şubat 1918.
[82] *BOA, BEO.4506/337882*; 20 Cemaziyelevvel 1336 / 3 Mart 1918.

diğer bir konu ise halkı hükümete karşı galeyana getirmekti. Sivas'a gönderilen evrak bu şahıslar hakkında gerekli tahkikatın başlatılması amacının taşındığını yansıtmıştı.[83] Evrakın Sivas'a ulaşmasıyla beraber de harekete geçen vilayet idaresi gerekli işlemleri başlatmıştı. 6 Mart 1919 tarihinde Sivas Valisi Kemal Bey, Dahiliye Nezareti'ne şifreli bir telgraf göndermişti. Vali Bey telgrafında Zara kaymakamı hakkında tahkikat icrasının başlatılması amacıyla vilayet umur-ı hukukiye müdürünün Zara'ya gönderildiğini ifade etmişti.[84]

Sonraki dönemde Sivas'tan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgraf Sakıb Bey hakkında yürütülen tahkikat sonuçlarının pek parlak olmadığını düşündürmektedir. Öyle ki telgraf Sakıb Bey'in Zara'da görevine devam etmesi halinde şikâyetlerin sürebileceğinden bahsetmekteydi. Bu sebeple Sakıb Bey'in Alucra ya da Refahiye kaymakamlarından birisiyle becayişlerine müsaade edilmesi istenmişti. [85] Fakat bu isteğin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği mevzusu muallaktır. Zira çalışma sırasında Cumhuriyetin ilanına kadar olan sürede Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen vesikalarda ulaşılabilen son kaymakam Sakıb Bey olmuştur.

Osmanlı idarî düzeninde yönetilen mekânın büyüklüğüne bakılmaksızın yöneticilerin görev süreleri hem klasik hem de modern dönemlerde çoğunlukla 3 yıl veya benzer vakit dilimlerine işaret etmiştir.[86] Zara'nın kaymakamları arasından incelenen arşiv vesikaları kapsamında bu görev süresi tanımına uygun tek isim Hüseyin Hüsnü Bey olmuştur. Ne var ki buraya kadar ele alınan arşiv kayıtlarından görüleceği üzere Zara'nın, kaymakamları ile geçirdiği mesai uzun soluklu olmamıştır. Kazanın idari yönetimindeki şahıslar kısa süreli aralıklarla değiştirilmiştir. Görev süresinin 3 yıl civarı olması kaidesine karşın yöneticilerin sıkça değiştirilmesi durumu devletin genelinde de görülen bir hususturdur. Elbette Zara için, yapılan bu sık değişimlerin arkasında yatan sebeplerden birisi Koçgiri aşiretinin

[83] *BOA, DH.ŞFR.94/256*; 26 Kanunuevvel 1334 / 26 Aralık 1918.
[84] *BOA, DH.ŞFR.609/75*; 6 Mart 1335 / 6 Mart 1919.
[85] *BOA, DH.ŞFR.621/31*; s. 1,2; 16 Mayıs 1335 / 16 Mayıs 1919.
[86] İncelenen literatürde görev sürelerine ilişkin olarak herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Ancak Nizam-ı Cedit dönemi ve en başta valiler olmak üzere bu süreçte zuhura getirilen yenileşme hareketleri ile bunun 3 yıl olduğu belirtilmiştir. Bkz. Yunus Koç, Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd Kanunları,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 53. İşte bu nedenden dolayı kaymakamların da görev sürelerinin ortalama 3 yıl olduğu düşünülerek söz konusu çıkarımlara yer verilmiştir.

uzun yıllar isyan hadiselerini tetikleyici en önemli etkenlerden birisi olmasıdır. Zara'ya seçilecek kaymakamlarda bölgeye hâkim olma ve kargaşa ortamlarında meziyetli idareci olma özelliğinin aranmasının en önemli nedeni Zara'daki Koçgiri aşiretinin varlığıdır. Örneğin Hüseyin Hüsnü'nün 3 yıllık süreci layıkıyla doldurmuş olmasının altında yatan nedenlerden birisi dirayet sahibi olma özelliği gibi meziyetleri taşımasıdır. Tabi ki bunun yanı sıra sık yaşanan kaymakam değişikliklerinde kaymakamların usulsüz hareketleri, ahaliye zalimce davranmaları[87] ve çok az da olsa vefat hadiselerinin bulunduğu unutulmamalıdır.

Hatırdan çıkarılmaması gereken diğer bir husus ise çalışmanın vücuda getirilmesi aşamasında kullanılan evrakların araştırmacıyı yanıltmış olabileceği gerçeğidir. Öyle ki bu vesikaların şaşırtıcılığı perakende olmaları nedeniyle kaymakamların görev sürelerini tam olarak yansıtacak bilgilerden mahrum bulunuyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bunlar arasından sadece Hüseyin Hüsnü'ye dair verilmiş olan bilgi sayesinde o yöneticinin görev süresi tespit edilebilmiştir. Diğer idarecilerin görev sürelerini tam manasıyla doldurup dolduramadıkları çok daha kapsamlı bir çalışmanın ürünü olacaktır. Ancak bu kaymakamların azil-tayin belgeleri sayesinde takip eden bir silsile yakalanması durumunda ise tam tarihler yine belirlenememekte fakat idarecinin görev süresi tahmin edilebilir bir nitelik kazanmaktadır. Örneğin bir belge içerisinde adı geçen kimsenin önce tayinine dair bilgi verilirken, bir sonraki tayin belgesinde eğer yeri doldurulan kişi yine bu kişi ise söz konusu takip sağlanabilmiştir.

Zara kaymakamlarının belgeler ışığında görev bırakma sebeplerine bakılacak olunursa bunlar arasından en çok dikkat çeken neden bu idarecilerin azledilmeleri olmuştur. Azledilmenin haricinde tespit edilebildiği kadarı ile görevden ayrılmaya vefat ve istifa etmek eklenebilir. Daha özele inilecek olunur ise azledilmiş olan kaymakamların niçin görevden alındıkları sorusunun 3 farklı cevabı bulunmaktadır: zulmetmek, yolsuzluk yapmak ve kaidelere uymamak. Tabii bunlar haricinde çok farklı sebeplerden kaynaklı olan kaymakamlara uygulanan becayiş yani kendi

[87] Söz konusu durum Yücel Özkaya'ya göre, Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden birisi olan bu idari amirlerin Tanzimat'ın gerekliliklerine uygun davranmayarak eski usul ve alışkanlıklarına devam etmelerinden kaynaklanmıştır. Bkz. Özkaya, "Kaymakam", s. 84-85.

aralarında görev yeri değiştirmeleri hususu da unutulmamalıdır. Zira bahsedildiği üzere Zara'ya tayin olan pek çok kaymakam bu sayede atanabilmişlerdir.

Tablo 1. Osmanlı Dönemi'nde Zara'nın Kaymakamları[88]

Kaymakamlar	Görev Başlangıç Tarihi	Görev Bitiş Tarihi	Kaynak
Abdi Efendi	1858	1862	*BOA*, A.}MKT.MVL.95/64
Abdullah Behçet Efendi	------	------	*BOA*, MVL.623/40
Kâmil Bey	------	1864	*BOA*, MVL.676/47
Ziya Paşa	1864	1866	*BOA*, İ.MVL.514/23181
Ali Paşa	1866	1867	*BOA*, MVL.717/84
Mazhar Efendi	1867	1868	*BOA*, A.}MKT.MHM.379/43
Osman Bey	1868	1870	*BOA*, A.}MKT.MHM.405/2
Hulusi Bey	1870	1871	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1287, s. 54 Mahiroğulları, s. 80. Acar, s. 22
Ahmed Efendi [89]	1872	1872	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1288, s. 54 Mahiroğulları, s. 80 Acar, s. 22
Hurşid Efendi	1872	1873	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1289, s. 58.
Rıfatlı Kâmil Efendi	1873	1875	Mahiroğulları, s. 80
Emrullah Bey	1875	1881	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1292, s. 66.
Bahri Bey	1881	1881	*BOA*, DH.MKT.1335/53
Şakir Bey	1881	1884	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1298, s. 81.
Rıza Bey	1884	1886	*BOA*, DH.MKT.1352/1 Mahiroğulları, s. 80 Acar, s. 22
Elvan Bey	1886	1887	*BOA*, DH.MKT.1371/2
Hüsnü Bey	1887	1890	*BOA*, DH.MKT.1486/5
Reşid Bey[90]	1890	1891	*BOA*, DH.MKT.1720/ 51 Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308, s. 130.
Ahmed Bey	1891	1892	Acar, s. 22
İzzet Bey[91]	1893	1894	*BOA*, BEO.177/13266

[88] Bu tablo Sivas Salnameleri ve arşiv vesikalarının yanı sıra ilgili idarecilerin listelerini veren İ. H. Acar'ın *Her Yönüyle Zara* ve A. Mahiroğulları'nın, *Dünden Bugüne Zara* isimli çalışmalarından hareketle oluşturulmuştur. 1870 öncesine ait kaymakam verileri arşiv vesikalarından tespit edilmiştir. 1870 sonrasına ait verilerde söz konusu her iki kaynakta farklılıklar olduğu gibi bu iki çalışma incelenen arşiv belgelerinden çıkan verilerle mukayese edildiği vakit yine başka bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ayrıca burada hemen belirtilmesi gereken husus ise, bu listenin tamamen doğru olmadığına dairdir. Nitekim bu sıralamanın tamamen açık ve doğru bir şekilde verilmesi, arka planı uzun bir sürece yayılmış bir çalışmanın ürünü olacaktır. Acar, araştırmasında herhangi bir şekilde dipnot gösteriminde yahut kaynakça paylaşımında bulunmamış iken Mahiroğulları söz konusu kaymakam listesini Kaymakamlık arşivi ve A. Çetinkaya Mücellıdoğlu'nun *Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi* isimli kitaptan tespit ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, s. 80.

[89] Acar, Ahmed Efendi'nin görev bitiş tarihini 1884'e kadar uzatmıştır. İdarecilerin muhtemel görev süreleri olan 3 yıllık süreç göz önünde bulundurulur ise bir kaymakamın 11 sene görevde kalmış olması zor görünmektedir.

[90] Reşid Bey, arşiv vesikalarında bu adla geçse de Mahiroğulları ve Acar bahsi geçen kaymakamın adını Rüşdü Bey olarak vermişlerdir. Her iki yönetici de peş peşe görev yapmış olup, literatürde diğer kaymakamın atlanmış olabilmesi muhtemeldir.

			Acar, s. 22
Süleyman Efendi	1894	1895	*BOA*, BEO.682/51084
Tahir Bey	1896	1896	*BOA*, A.} MKT.MHM.677/26
Ali Haydar Bey[92]	1896	1898	*BOA*, A.} MKT.MHM.683/4 Mahiroğulları, s. 80 Acar, s. 22
Rauf Bey[93]	1898	1898	*BOA*, A.} MKT.MHM.683/27 Acar, s. 22
Asaf Bey	1898	1902	*BOA*, DH.MKT.2424/77
Osman Bey	1902	1905	*BOA*, DH.MKT.2595/10 Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 92. Mahiroğulları, s. 80, Acar, s. 22
Asım Bey[94]	1906	1908	*BOA*, BEO.2971/219012
Rauf Bey	1908	1908	*BOA*, BEO. 3319/248880
Mukbil Bey	1909	1911	*BOA*, DH.MKT.2706/62
Kleanti	1911	1911	*BOA*, TS.MA.e.379/754
Hristaki	1911	1912	*BOA*, BEO. 3938/295277
Mahmud Ragıp Bey	1912	1912	Mahiroğulları, s. 80 Acar, s. 22
Hüseyin Hüsnü Bey[95]	1912	1915	*BOA*, BEO. 4105/307809 Mahiroğulları, s. 80 Acar, s. 22
Nabi Bey[96]	1916	1917	*BOA*, DH.ŞFR. 516/63 Acar, s. 22
Bekir Bey	1917	1918	*BOA*, BEO.4475/335606
Nazmi Bey	1918	1918	*BOA*, BEO. 4502/337621
Sakıb Bey	1918	1919	*BOA*, BEO. 4506/337882
Sivaslı Halis Bey[97]	1919	1921	Mahiroğulları, s. 81 Acar, s. 22

B. Belediye Teşkilatı

Kaymakamlar gibi belediye başkanları da Zara'nın idarî düzeninin bir diğer cephesini oluşturmaktadır. Ancak peşinen ifade etmek gerekir ki çalışma esnasında arşiv vesikalarından Zara belediyesine ait pek fazla dokümana rastlanmamıştır. Zara Belediyesi'nin kuruluş tarihine atıfta bulunan eldeki tek kaynak Fahrettin Başel'in *Sivas Bülteni'*dir. [98] Buna göre Zara Belediyesi'nin kuruluşu 1871 yılına tarihlendirilmiştir. Sivas Belediyesi'nin de kuruluş tarihi 1827 yılına kadar dayandırılmış olsa da belediyenin kurumsal kimliğinin 1870'li yıllardan itibaren

[91] Acar, bu kaymakamın göreve başlama tarihini 1892 olarak aktarmıştır.
[92] Acar ve Mahiroğulları, Ali Haydar Bey'in görev süresinin bitişini 1897 yılı olarak vermişlerdir.
[93] Acar'a göre Rauf Bey'in kaymakamlık süresi 1900 yılında son bulmuştur.
[94] Mahiroğulları mevzubahis kaymakamın göreve başlama tarihini 1909 olarak aktarmıştır.
[95] Hüseyin Hüsnü Bey'in, Acar'a göre kaymakamlık süresi 1909-1912 tarihleri arasıdır.
[96] Acar'a göre Nabi Bey'in kaymakamlık süresi 1913-1916 yılları arasıdır.
[97] Mahiroğulları'na göre Halis Bey'in görev süresi 1920 yılında Acar'a göre ise 1921 yılında dolmuştur.
[98] Fahrettin Başel, *Sivas Bülteni*, Kamil Basımevi, 1. Baskı, Sivas 1935, s. 217.

netlik kazanmaya başlamış olması[99] Zara Belediyesi için de benzer bir yorumda bulunabilme imkânı vermektedir. Öyle ki Osmanlı Devleti'nde belediyelerin yasal dayanağını 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi oluşturmuştu.[100] Bunu belediye teşkilatı içerisinde yer alacak memurlar, görevlilerin yetki ve sorumlulukları ile benzeri birçok hususu barındıran, 1867 yılında yayınlanan ilgili talimat takip etmişti.[101] O nedenle bir kaza, mesela Zara'nın belediyesinin 1871 yılında kurulmuş olması elbette zihinlerde belirli bir mantık temeline oturabilmiştir. Fakat, dikkatler memleketin başka coğrafyalarında bulunan kaza belediyelerinin üzerine çekilirse bunların büyük bir çoğunluğunun 19. yüzyılın son çeyreğinde kurumsallaşmaya çalıştıkları, bunu tamamlayamamalarına rağmen de 20. yüzyıldan itibaren ciddi manada özgün belediye hizmetleri vermeye başladıkları görülmektedir.[102] Nitekim vilayet merkezine ait belediyenin kuruluşu 1827 yılına kadar dayandırılmasına rağmen aradan 50 yıl geçtikten sonra ciddi manada faaliyete geçmiş olması gibi Zara'nın da 1860'ların sonunda zuhura getirilen ve 1870'lerin başında resmen kurulmuş olabilecek bir müessesesinin esas faaliyetlerine 1900'lerden itibaren başlamış olması muhtemeldir. Nitekim salgın hastalıkların yaşandığı bir vakitte (1894 senesi itibariyle) Zara'da "*beledî teşkilatın*" bulunmadığına dikkat çekilmişti. Fakat aşağıda da bahsedileceği üzere bu 1889 yılına ait Sivas Salnamesi göz önünde bulundurulduğunda bu bilginin doğruluğu sorgulanabilir. Zira Salnamede belediye reisi ve üyelerinin isimleri aktarılmıştır.[103]

Zara'nın belediyecilik faaliyetlerinden hariç, doğrudan belediye veyahut belediye başkanlarıyla ilgili olarak arşiv vesikaları arasında sadece tek bir belgeye tesadüf edilmiştir. 24 Mart 1913 tarihini taşıyan bu belgeye göre Zara belediye reisi Ali Efendi'nin belediye reisliğine vekaleten baktığı ifade edilmiştir.[104] Ayrıca onun iltizamlar verilmiş öşür bedelinden dolayı da borçları olduğu belirtilmişti. Nitekim belgenin ilk sayfasında yer aldığı üzere belediye reisi seçilecek kimselerin veyahut

[99] Yeliz Kantar, *Osmanlı'dan Günümüze Sivas Belediyesi*, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011, s. 168.
[100] *Düstur*, 1. Tertîb, C. 1, 1289, s. 608.
[101] *Düstur*, 1. Tertîb, C. 2, s. 493-497; ayrıca literatür içerisinde de bu hususa değinen çalışmalar mevcuttur. Bkz. Mehmet Veli Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu – Yerel Yönetim Metinleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 7.
[102] Önemli bir örnek için bkz. Biray Çakmak, "Taşrada Modern Şehir Yönetimi Pratiğinin Doğuşu: Uşak Kazasında Belediyecilik (1867-1909)", *CUJOSS*, C. XLIV, S. 2, Aralık 2020, ss. 41-58.
[103] *BOA, DH.MKT.231/41*; s. 1,4,5; 27 Nisan 1310 / 9 Mayıs 1894.
[104] Ali efendi için bkz. Tablo 2.

belediye başkanlarının herhangi bir şekilde borcu olmaması gerektiğine dair yazı sureti de eklenmişti.[105] Buna göre Ali Efendi'nin yapılacak seçimlere katılabilmesi için borçlarını ödemesi gerekmekteydi.

Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı arşivinden elde edilen vesikalarda Zara'nın belediye başkanları hakkında yeterli malumat elde etmek güç olduğu için burada Sivas Salnamelerini devreye sokmak yerinde olacaktır. Zira salnamelerde Zara'nın belediye başkanlarının yanı sıra belediye teşkilatında bulunan şahıslar hakkında da bilgiler aktarılmıştır. Örneğin 1889 yılına ait salnamede bu tarihte Zara Belediye reisinin Vahid Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Belediye meclisinde yer alan kişiler ise Hamid Ağa, Boz Ali Ağa, Kolcu İbrahim Çavuş ve Kâtip Muhiddin Efendi olarak sıralanmıştır.[106] 1903 yılında ise belediye reisliği makamında bulunan kişi Abdurrahman Efendi'dir. Bunun yanında Mevsi Efendi, Mehmed Efendi, Kesbar Ağa, Serub Ağa belediye meclisi üyeleriyken kâtip ise İbrahim Edhem Efendi'dir. [107] 1907 yılı salnamesinde ise Zara Belediye Reisliği görevini üstelenen kişinin Hakkı Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte üyeler Nevri Efendi, Mustafa Ağa ve Serkes Ağa iken kâtip Mehmed Efendi'dir.[108]

Tablo 2. Osmanlı Dönemi'nde Zara'nın Belediye Başkanları[109]

İsim	Görev Başlangıç Tarihi	Görev Bitiş Tarihi
Ahmed Efendi	1871	1890
Vahid Ağa	1890	1901
Hacı Abdurrahman Efendi	1901	1908
Hakkı Efendi	1908	1910
Ali Efendi	1910	1918
Recep Efendi	1918	1920

[105] Bu hususa hem belge içerisinde hem de şu çalışma içerisinde rastlanılmıştır: Kantar, *Osmanlı'dan Günümüze Sivas Belediyesi*, s. 53. Öyle ki söz konusu çalışmada tarafımızca kullanılan bu belgeden istifade edilmiştir.
[106] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1306*, s. 129.
[107] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321*, s. 93.
[108] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325*, s. 115.
[109] Tablo Sivas Salnameleri ve Mahiroğulları'nın *Dünden Bugüne Zara* (s.84) adlı aslı eseri baz alınarak hazırlanmıştır.

C. Zara'da Taltife Layık Görülenler Bazı Şahıslar

Yöneticilerin hangi şartlarda rütbelerinin yükseltildiği veyahut hangi durumlarda ödüllendirildiği konularına burada değinmekte fayda vardır. Osmanlı yönetim sisteminde aykırı davranışlarda bulunan veyahut işini layıkıyla yerine getirmeyenler zaman zaman sürgün edildiği gibi yeri geldiğinde de görevlerinden azledilmişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti her ne kadar ceza mekanizmasını iyi işletmiş olsa da bunun tam tersi durumlarda idarecilerini ödüllendirmekten de geri durmamıştır. Osmanlı yönetim sistemi içinde cezalandırılanlar sadece yöneticiler olmadığı gibi ödüle layık görülenler de aynı şekilde onlardan ibaret değildir. Zara'da kaymakam ya da müdürlerin yanı sıra askerî sınıftan kimseler hatta bazı eşraf da mükafata layık görülenler arasında yer almaktadır.

Bu başlık altında Zara'da yöneticilik yapan bazı idarecilerin yanında askerî sınıftan kimselerin ve bazı memurların taltifat hadiseleri aktarılmaya çalışılacaktır. Tabi ki burada bu kişilerin taltif edilme gerekçelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için *taltif* teriminin ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Taltif terimi sözlükte lütuf ve ihsan etme, bir iyilik etmekle gönlünü alma, rütbe veya nişanla sevindirilme olarak tanımlanmıştır.[110]

30 Ağustos 1866 tarihinde meşihat makamına gönderilen bir evraktan anlaşıldığı kadarıyla Koçgiri sancağı müftüsü Hacı Ahmed Efendi'nin müderrislik ruusuyla taltif edilebilmesi için kaza meclisince oluşturulan bir mazbata İstanbul'a takdim edilmiştir.[111] Arşiv vesikalarında yer alan rütbenin terfii hadiselerinden biri de yöneticiler başlığı altında yer verilen Koçgiri kazası kaymakamlarından Rıza Bey ile ilgilidir. Sadaret makamına gönderilen bir vesikadan anlaşıldığı üzere Rıza Bey'in memurluk süresince sergilediği gayret ve ortaya koyduğu iyi hizmetleri münasebetiyle rütbesinin artırılması talebinde bulunulmuştur.[112]

Rıza Bey'den başka rütbe atlamaya layık görülen Zara kaymakamlarından bir diğeri de İzzet Bey olmuştur. 6 Şubat 1894 tarihinde yine Sadaret makamına yazılan bir vesikada Zara kaymakamı İzzet Efendi'nin ün kazanan idaresinden dolayı rütbe tevcihine münasip görüldüğü anlaşılmaktadır. Kaymakam İzzet Efendi netice olarak

[110] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 434.
[111] *BOA, MVL.724/9*; s. 6; 18 Rebiülahir 1283 / 30 Ağustos 1866.
[112] *BOA, DH.MKT.1355/75*; 13 Şevval 1303 / 15 Temmuz 1886.

bir üst rütbeye geçirilerek ödüllendirilmiştir. Bu hadise 6 Şubat 1894'te vuku bulurken istemin yer aldığı yazı ise bir ay evvelinden gönderilmiştir.[113]

12 Ocak 1896 tarihini gösteren bir vesikada ise Zara kaymakamı Süleyman Efendi'nin bir üst rütbeye terfii ettiği anlaşılmaktadır. Onun bu mükafata layık görülmesinin en önemli sebebi bir süredir Zara halkına musallat olan meşhur eşkıya Tanil ve arkadaşlarının yakalanması hususunda gösterdiği hizmetlerdi. Aynı sebepten ötürü mükafatlandırılan bir diğer isim de Zabtiye Süvari Bölükağası İshak Bey olmuştu. Şaki Tanil ve arkadaşlarının yakalanması konusunda hatırı sayılır emekleri bulunan İshak Bey, Mecidi nişanına layık görülmüştü.[114]

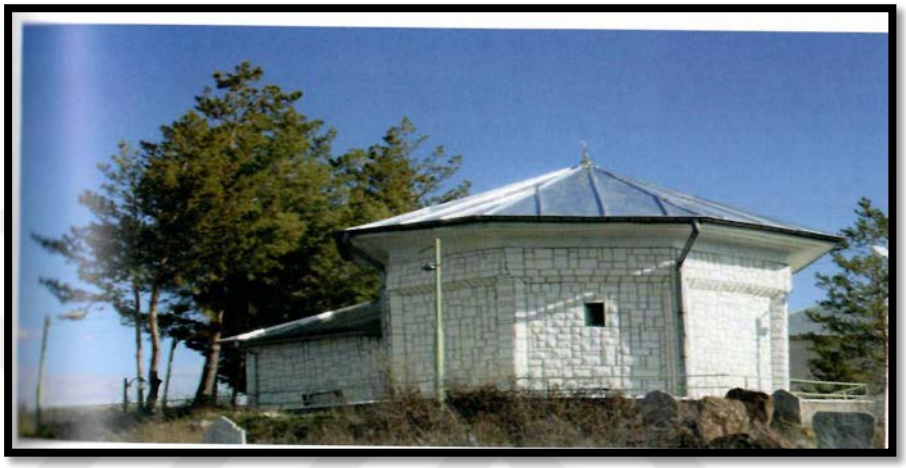
İshak Bey'in almaya muvaffak olduğu bu Mecidi nişanı aşağıdaki pek çok örnekte görüleceği gibi Zara'da pek çok kimse tarafından elde edilen bir mükâfattır. O nedenle bu noktada Mecidi nişanı ile alakalı kısa bir bilgi aktarmak fayda vardır. Devlet içerisinde iyi hizmetleri bulunan kişilere lütfedilen Mecidi nişanı Halk arasında Mecidiye nişanı olarak da anılmıştır. Sultan Abdülmecid'e atfen bu adı alan nişanın birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dereceleri vardır.[115]

23 Haziran 1899 tarihinde Dahiliye Mektubi Kaleminden Sadaret makamına gönderilen bir yazıda da Zara kaymakamının rütbe-i salisesinin rütbe-i saniye terfii edildiği anlaşılmaktadır. Burada rütbe atlayan kaymakamın Rauf Bey olduğundan bahsedilmektedir. Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olduğu aktarılan Rauf Bey'in vazifesindeki üstün başarısından dolayı haiz olduğu salise rütbesinin saniyeye terfii edilmesi uygun görülmüştü.[116] 23 Ocak 1900 tarihini işaret eden başka bir vesikada ise terfi alan kişinin Zara kazası hanedanından Alişan Bey oğlu Mustafa Bey olduğu anlaşılmaktadır. Alişan Bey kapıcıbaşılık rütbesine sahip bir kimseydi ve sonuçta iyi halinden dolayı emir-ül ümera rütbesine terfi ettirilmişti.[117]

Zara'ya ait arşiv vesikalarına yansıyan taltif hadiselerinden birisi diğerlerine göre biraz daha farklıdır. Bu sefer ödüllendirilen kişi ne bir idareci ne de askerî sınıftan bir kimseydi. 9 Temmuz 1900 tarihli bir vesikada anlatıldığı üzere

[113] *BOA, DH.MKT.203/57*; s. 2; 25 Kanunusani 1309 / 6 Şubat 1894.
[114] *BOA, İ.TAL.89/30*; s. 1; 31 Kanunuevvel 1311 / 12 Ocak 1896.
[115] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II,* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 428.
[116] *BOA, DH.MKT.2214/49*; 13 Safer 1317 / 23 Haziran 1899.
[117] *BOA, İ.TAL.203/7*; 11 Kanunusani 1315 / 23 Ocak 1900.

mükafatlandırılan şahıs Seyyidzade Halil Efendi adında bir kimseydi. Onun bu taltife layık görülmesindeki en önemli sebep Zara civarında defnedilmiş olan Şeyh Merzuban Veli Efendi'nin türbe ve dergahını tamir ettirmiş olmasıydı. Bu hoş davranışı nedeniyle Seyyidzade Halil Efendi'ye beşinci rütbeden Mecidi nişanı verilmesi uygun bulundu. Burada ayrıca belirtilmelidir ki Seyyidzade Halil Efendi, Şeyh Merzuban Veli Hazretleri'nin torunlarındandı.[118]

Fotoğraf 2. Şeyh Merzuban Veli Hazretleri Türbesinin Bugüne Ait Bir Fotoğrafı[119]

22 Haziran 1900 tarihinde Sivas'tan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat sayesinde ödüllendirilen bir başka şahsın da Muammer Bey olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca vesikadan çıkarılan bir diğer konu ise Muammer Bey'in bu tarihte Zara kaymakamlığında vekaleten bulunuyor olmasıdır. Muammer Bey, vekilliği sırasında ettiği hizmet hasebiyle rabia rütbesi ile "*sevindirilmeye*" layık görülmüştür.[120]

Sadaret makamına yazılan bir başka dokümanda ise ödüllendirilen kişinin Zara kazası zabıta memuru Mülazım-ı Evvel yani üst teğmen olan Bekir Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Evrakın kaleme alınış amacı ise Bekir Efendi'nin bir süre evvel iftihar madalyasıyla taltif edildiği ancak halen madalyanın gönderilmediğini sadaret makamına bildirmekti.[121] Yapılan bu bildirimin ardından Sadaret makamından Dahiliye Nezareti'ne bir yazı yazılarak madalyanın akıbeti hakkında

[118] *BOA, DH.MKT.2371/21*; 11 Rebiülevvel 1313 / 9 Temmuz 1900.
[119] Acar, *Her Yönüyle Zara*, s. 191.
[120] *BOA, DH.MKT.2363/75*; 23 Safer 1318 / 22 Haziran 1900.
[121] *BOA, DH.MKT.2412/15*; 12 Cemaziyelahir 1318 / 7 Ekim 1900.

bilgi verilmişti. Bekir Bey'e ihsan buyrulan iftihar madalyasının ve beratının Seraskerlik makamına gönderildiği ifade edilmişti.[122]

Zara'da yaşanan taltifat hadiselerinden bir diğeri de kaza ileri gelenlerinden Şehzuvarzade Aziz Bey'in yeni bir rütbeye münasip görüldüğü hadisedir. Aziz Bey hükümet lehine hüsn-i hizmetleri dolayısıyla salise rütbesiyle ödüllendirilmişti.[123] Bu olaydan yaklaşık üç ay sonra Zara'da taltif alan diğer kişi bir nüfus memuruydu. Mehmed Hilmi Efendi de diğer pek çok memur gibi üstün hizmetleri dolayısıyla bu ihsana layık görülmüş ve kendisine 1901 yılında dördüncü rütbeden bir nişan verilmişti.[124]

Belgelere yansıdığı kadarıyla aynı yılda ödüllendirilen tek memur Mehmed Hilmi Efendi değildi. 13 Temmuz 1901 tarihinde Ziraat Bankası memuru Muhyiddin Efendi'ye bir nişan verilmesi kararlaştırılmıştı. Muhyiddin Efendi bu ödülü kazadaki Ziraat Bankası muhasebe katipliği sırasında göstermiş olduğu hizmetleri sayesinde elde etmişti.[125]

Bahsedilen bu iki memur dışında Zara'da kaymakamlık vazifesini ifa ettiği sıralarda ödüllendirilen bir diğer kişi de Asaf Bey olmuştur. 12 Nisan 1905 tarihinde sadaret makamına gönderilen bir evrakta Asaf Bey'in mali konulardaki başarısının yanı sıra tazminat tertibi konusundaki önemli hizmetlerinden dolayı ödüllendirilmesi gerektiğine yer verilmişti. İlgili vesikada aktarıldığına göre Asaf Bey ya ikinci rütbeye terfi ettirilecekti ya da üçüncü rütbeden Mecidi nişanı ile mükafatlandırılacaktı. Neticede Asaf Bey'e Mecidi nişanı vermek yerine rütbesi, rütbe-i saniye; diğer bir deyişle üçüncü sınıftan ikinci sınıfa yükseltilmişti.[126] Bu hadiseden yaklaşık iki sene sonra da Zara'da bir polis memuru taltif almaya hak kazanmıştı. Sivas vilayetine gönderilmek üzere kaleme alınan evraktan anlaşıldığına göre bahsedilen polis memuru Zara kazası dahilinde bulunan Karacaviran nahiyesinde polislik vazifesini ifa etmekte olan Vahap Efendi'ydi. Vahap Efendi

[122] *BOA, BEO.1567/117520*; s. 1,3; 27 Cemaziyelahir 1318 / 22 Ekim 1900.
[123] *BOA, DH.MKT.2445/87*; 23 Ramazan 1318 / 14 Ocak 1901.
[124] *BOA, DH.MKT.2471/47*; 21 Zilhicce 1318 / 11 Nisan 1901.
[125] *BOA, DH.MKT.2509/125*; 26 Rebiülevvel 1319 / 13 Temmuz 1901.
[126] *BOA, DH.MKT.946/41*; s. 2; 6 Safer 1323 / 12 Nisan 1905.

vazifesinde gösterdiği üstün başarıları nedeniyle bir iftihar madalyası edinebilmişti.[127]

Bunların yanında arşive yansıyan vesikalarda ödüllendirildiği konusunda malumat aktarılan bir diğer kişi de Koçgiri aşireti reisi Alişan Bey'dir. İlgili vesikanın bahsettiğine göre Alişan Bey'in tek vasfı Koçgiri aşiretinin reisi olmak değildi. Kendisi aynı zamanda Zara'ya tabi İmranlı nahiyesi müdürlüğü vazifesini de ifa etmekteydi. Alişan Bey hükümete karşı olan sadakati ve bu hususta görülen hüsn-i hizmeti sayesinde dördüncü rütbeden Mecidi nişanıyla mükafatlandırılmıştı.[128] Fakat ne ilginçtir ki Alişan Bey aldığı bu ödüle karşı 1921 yılında Millî Mücadele'ye muhalif tarafta yer alacaktır. Bu tutumu nedeniyle kendisi Sivas İstiklal Mahkemesinde yargılanmaktan kurtulamamıştır.[129]

[127] *BOA, ZB.453/100*; 1 Teşrinievvel 1323 / 14 Ekim 1907.
[128] *BOA, DH.ŞFR.642/82*; 19 Ağustos 1335 / 19 Ağustos 1919.
[129] Yüksel, *Zaralı Mahir Paşa,* s.48.

II. BÖLÜM

2. ZARA'DA OSMANLI ASKERİ DÜZENİ, GÜVENLİK SORUNLARI VE ALINAN TEDBİRLER

Önemli bir kara kuvvetine sahip olan Osmanlı Devleti'nin idarî sistemi, ekseriyetle eski Türk ananelerine de uygun olarak askerî sistemle iç içe geçmiştir. Hem en erken çağlardan itibaren hem de Osmanlı'da ve diğer siyasî yapılanmalarda askeriye ve idari sistemler pek de birbirlerinden ayrı düşünülmemişlerdir. Ancak modern çağın getirilerinden biri de askeriyenin artık, (idare ile bağları tamamen kopmamakla birlikte) yönetimden görece ayrılmış bulunmasıdır. Böylelikle askeriye profesyonel bir kimliğe kavuşmuştur. Ancak idare ile olan ve tamamıyla üstü çizilmemiş bağlantısından kaynaklı olarak siyasi tarihin idare kadrosuyla birlikte en önemli yürütücülerinden biri olmaya da devam etmiştir. O nedenle çalışmada idari anlatının ardından Zara'nın askerî tarih ve ilgili diğer unsurlarla olan bağlantısının nakli uygun görülmüştür.

Bu bölüm iki başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki içerisinde Zara'da bulunan askerler ve onlara dair diğer hususiyetler bulunmaktadır. Devlet genelinde gerçekleşen ıslahatların bir müessese olan askeriyeye nasıl yansıdığı ve uygulama sahasında nasıl gelişmeler yaşandığı da bu kapsam dahilindedir. İkincisinde ise özellikle ordu personeli başta olmak üzere onların mali durumları ve sosyal-kültürel ilişki ağları incelenmiştir. Bunun yanında ordu kadar değerli ve onun içteki yansıması olan iç güvenlik birimlerinin Zara'da nasıl teşkil olunduğu, kimlerden oluştuğu ve bu insanların nasıl faaliyetler içerisinde bulunduklarına göz atılmıştır. Ayrıca bu kısım içerisinde hem iç hem de dış güvenlik elemanlarının fazlasıyla karşılaştıkları istihbarî ve casusluk faaliyetleri arşivlerde sıkça tesadüf edilen vesikalar arasında bulunduğu için bu hususa özel bir yer verildiğinin de altı çizilmesi gerekmektedir.

A. Garnizon ve Askerî Birlikler

Modern çağ özellikle Napolyon Bonapart'ın gerçekleştirdiği uluslararası nitelikteki kaidelerin ardından askeriyede önemli bir değişime tanıklık etmiştir.

Paralı askerlerden ve askerliğin bir meslek olmasından başka bu devirde kurulan vatan–millet orduları en çok göze çarpanlar arasında olmuştur. Söz konusu değişim ve dönüşümü kapsayan yeniliklerden Osmanlı Devleti de elbette hissesine düşen payı almıştır. O nedenle gerçekleştirilen askerî ıslahat neticesinde en küçük idarî birimlere varana kadar memleket dahilinde askerî normlar değişikliğe uğrayarak iç kısımda yer alan toprak parçalarında bile önemli askerî şubeler kurulmuştur. Örneğin o idari birimde bir garnizon bulunmasa bile asker alımının yapılabilmesi için görevlilerin bulunduğu bir mekân teşkil edilebilmiştir. Sivas'ın güzide beldelerinden birisi olan Zara için de arşivlerde, burada bulunan birliklerden kurulan garnizonlara ve yapılan asker alımlarına varana kadar ordu ile ilgili nice belge bulunmuştur. Ayrıca dış güvenlik gücü olmasına karşın ordunun, emniyetin hem olmadığı hem de yetmediği zamanlarda iç güvenlik kuvveti rolünü oynadığı da hemen burada belirtilmelidir.[130]

Askerlik hususu üzerinde Tanzimat'tan sonra önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle askerlik hizmeti vatanî bir görev olarak prensip haline getirilmiş ve her bölgeden alınacak asker sayısı o bölgenin nüfusuna göre belirlenmiştir. 1846 yılına gelindiğinde askere almada kur'a usulü benimsenerek gayrimüslimlerin de askerlik hizmetinde bulunmaları kararı alınmıştır. Ancak gayrimüslim tebaaya ağır gelen bu karar bazı huzursuzlukların çıkmasına neden olmuş ve bu husus bir süre askıya alınmıştır.[131]

Vesikalardan yararlanarak Zara ve askeriye konusuna değinmeden evvel bir dönem Sivas'ın Osmanlı için bir asker deposuna dönüşmüş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira 1823 yılında Sivas ahalisi arasından seferler için 5.000 kadar aylıklı asker tedarik edilmiştir ve bu sayı Sivas'tan bir defada toplanan en fazla sayıdır. Osmanlı'nın çeşitli sebeplerle tam bir bunalım içinde bulunduğu 1827 yılında ise hem doğuda hem de batıda mücadele edecek yüksek miktarda askerî birliklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple de ihtiyaç duyulan askerlerin temin edilebilmesi için ülke geneline fermanlar gönderilmiştir. Bu doğrultuda Sivas'a da

[130] 3 Kasım 1908 tarihli gelen bir yazı Sivas Kumandanlığı tarafınca yazılmıştı. Öyle ki Dahiliye Nezareti işaret edilerek kaleme alınan bu evraka göre Sivas Kumandanlığının yani diğer bir deyiş ile ordunun, Zara'nın iç güvenliğine, asayişine baktığı anlaşılmakta olup yukarıda verilen cümleden olarak bir delil niteliği arz etmektedir. Bkz. *BOA, DH.MKT.2655/35*; s. 1,3; 21 Teşrinievvel 1324 / 3 Kasım 1908.

[131] Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Türkler*, C. 10, (Ed. Kemal Çiçek, Hasan Celal Güzel, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 107-121.

birçok hüküm ulaşmış ve bunlardan birinde *"malen ve bedenen"* herkesin cihada katılmasının farz olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Sivas Valisi Mehmed Seyyid Paşa 1.000'i süvari 750'si piyade olmak üzere 1.750 neferlik bir birlik oluşturmuştur. Fakat oluşturulan bu birliğin istenilen süre içerisinde ordu merkezine ulaşmaması ve aynı zamanda bu sayının yetersiz olduğu gerekçesiyle 1.000 kişilik yeni bir birliğin mevcut birliğe eklenerek en kısa sürede Şark cephesine ulaştırılması için Sivas'a yeni bir hüküm daha ulaşmıştır. Ne var ki bu istekler yerine getirilmişse de devlet Sivas'tan gelen askerlerin disiplinsizliklerinden dolayı bu askerlerden memnun olmadığını bildirmiştir. Bunun içinde Sivas Valisi Hakkı Paşa bu sefer işe yarayanlardan olmak üzere çeşitli bölgelerden 1.400, Sivas vilayetinin bazı sancak ve kazalarından da 1.500 kişilik neferi tertip etmekle görevlendirilmiştir.[132]

Tıpkı Sivas'taki gibi asker alımı konusunda Zara'da da bazı problemler ortaya çıkmıştır. Sivas Valisi İsmail Paşa'nın askerlik alımı konusunda Ermenileri Ordu-yı Hümayun müşirliğine şikâyet ettiği belgeden de bunu anlamak mümkündür. Söz konusu belgede Vali İsmail Paşa, Sivas'ta sakin olan Ermenilerin yaklaşık 1.000 haneden oluştuğundan bahsetmiş ve bunların genel olarak Zara, Keban, Kuruçay ve Karahisar-i Şarki kazalarında ikamet ettiğine değinmişti. Paşa'nın şikâyetinin asıl nedeni ise buradaki Ermenilerin neredeyse Tanzimat'ın ilanından beri orduya asker vermeme konusunda direniyor olmalarıydı. Vali direnişin yanında bu kimselerin bölge ahalisine ve emlaklarına yaptıkları gasp ve zararları da yazısına iliştirmeyi unutmamıştı. Öyle ki yakın zamanda Tozanlı kazası halkının yaylaklarının ve damlarının zabt olunmasını bu zararlara örnek olarak vermiş ve Ordu-yı Hümayundan gerekirse asker sevki ile bu kimselerin yatıştırılması gerekliliğini istirham etmişti.[133]

Zara özelinde asker mükellefiyeti ile ilgili olarak ele alınacak ilk belgelerden birisi 4 Nisan 1888 tarihini işaret etmektedir. Sivas vilayetinden alınıp Seraskerlik makamına gönderilmek üzere yazılan evrakta yine aynı tarih belirtilerek Koçgiri kazasının Çit ve Peçimes nahiyelerinin sakinlerinden olan ve askerlik yaşı gelmiş olmasına rağmen orduya dahil olmamış, yani asker kaçağı durumuna düşmüş 91

[132] Ahmet Yüksel, *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850),* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009, ss. 41-42.
[133] *BOA, MVL.3/35*; 21 Şevval 1261 / 23 Ekim 1845.

kişiden bahsedilmişti. Asker edilen kişilerin sayısının 61 olduğu belirtilirken 30 küsur neferin de askerlik mükellefiyetleri daha yeni oluştuğundan haklarında buna göre muamele olunacağı aktarılmıştı.[134] Belgeden anlaşılacağı üzere merkezi hükümet askerlik mükellefiyetleri konusunda sıkı tahkikatını sadece vilayet merkezlerinde değil kazalar, hatta köylerde de yerine getirmişti. Öyle ki ordu ve askerlik müessesesi devletlerin önem verdiği konuların başında gelmekteydi. Osmanlı hükümeti de çok önem verdiği "*vatan ödevinin*" halk tarafından esnetilmesine izin vermemek için Zara'da da belgede belirtilen tahkikat işlemlerini yerine getirmişti.

Merkezin askerî mükellefiyetler noktasında üzerine düştüğü meselelerden birisi de muafiyetlere dairdir. Muafiyetin içerisinde barındırdığı unsurlar ise ziyadesiyle çeşitliydi. Mesela 1846 Kur'a Kanununa göre hastalık sebebi ile askerlikten muaf tutulmak isteyenler doktor onayı ile meclis önünde bir kenara ayrılacaklar ve kura defterine niçin ayrılmak istediklerine dair olan sebepler işlenecekti. Bunların içinde hasta, sakat ve evine tek başına bakmakla yükümlü olanlar olabileceği ihtimaline karşı bu kişilerin sadece ellerinin, ayaklarının ve gözlerinin sağlıklı olup olmadığı köylü ve komşularından öğrenilecekti. Eğer bu uzuvlarında herhangi bir bozukluk olduğu tespit edilirse kura defterine muafiyet sebepleri yazılarak kuraya dahil edilmeyeceklerdi.[135] Osmanlı arşivindeki Zara'ya ait vesikalardan birinde de işte buna benzer bir muafiyet konusuna değinilmişti. Bahsedilecek olan telgraf Anadolu demir yolu Konya hattı iş[çi] başısı Alioğlu Halil imzasını taşımakta ve 21 Temmuz 1896 tarihini işaret etmektedir. Evrakta, Zara kazasına bağlı Maden köyü ahalisinden olan bu zatın 38 sene evvel memleketinden ayrılarak muharebe döneminde gönüllü olarak askerlik mükellefiyetini yerine getirdiği halde kendisinin ortada bulunmadığı bir zamanda ismine kura isabet etmiş olduğuna ve askerlik hizmetinin yerine getirilmesi istendiğine değinilmekteydi. Ancak bu kimsenin oldukça ehemmiyetli bir işle meşgul olması ve askere gittiğinde çoluk çocuğuna bakacak kimsesi olmaması hasebiyle hizmet-i askeriyeden muafiyeti istenmişti. Seraskerlik makamında adı geçen kişinin bu talebi değerlendirmeye

[134] *BOA, DH.MKT.14/40;* s. 2; 4 Nisan 1304 / 4 Nisan 1888.
[135] Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler 1826-1914,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 83.

alınmış ve Serasker imzalı bir metinle zatın askerlik hizmetinden ihracı isteği kabul olunmuştu. Sonuç olarak bu kişinin askerlik muafiyeti konusundaki şartları sağladığı 4. Ordu-yı Hümayun riyasetiyle İzmit ahz-ı asker kalemi [*Asker Alma Dairesi*] makamlarına iletilmişti.[136] Elbette belgedeki tebliğin 4. Ordu-yı Hümayunu hedef almasının geçerli bir sebebi vardı. Zamanla ordular numaralarıyla anılmaya başlanmıştı. Sivas da 1863 yılından sonra merkezi Erzincan olan 4. Ordu-yı Hümayun içinde bulunuyordu. Bunun dışında belgedeki muafiyet hadisesine paralel olarak 1866 kurası çekilirken Sivas'ta 16 kişinin gönüllü olarak kura sırasında bulunduğu Liva Meclisi mazbatası ile Babıali'ye gönderilmişti.[137]

Zara örneği üzerinde asker alımı hususuna değinildikten sonra bu alımların merkezi hükümet üzerindeki mali boyutuna dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu mali giderler askerlerin maaşlarının yanı sıra yüksek mevcutlu askerî taburların bir yerden diğerine sevk edilirken ortaya çıkacak olan masraflarıyla da ilgilidir. Mabeyn-i Hümayun baş katipliğinden Maliye Nezareti'ne gönderilen bir padişah iradesi bu tarz bir mali giderden bahsetmektedir. Belgede, tebliğ üzerine 4. Ordu-yı Hümayunu dahilinde silah altına alınacak dört redif taburunun mevcudunun 400 kişi olduğu ve bu taburların Zara, Karahisar, Hamidiye ve Koçhisar taburlarından oluştuğu ve bunların seri şekilde Erzurum'a sevki gerektiği belirtilmişti. İşte bu sevk hususunda ortaya çıkacak masrafların tesviyesi için de Maliye Nezareti makamına başvurulmuştu.[138] Öte yandan Zara'dan Maliye Nezareti'ne yapılan başvurular sadece askerî sevkler konusunda ortaya çıkan masraflar ile değil aynı zamanda neferlerin maaşları ile de ilgiliydi. Konunun başında da değinildiği üzere Osmanlıda askerîye kurumu devletin ehemmiyet verdiği konuların başında geliyordu. Bu nedenle merkezî hükümet 400 kişilik tabur bir tarafa tek bir neferin bile maaşında bir aksama olmamasına özen gösteriyordu. Bunu bir belge ile desteklemek gerekirse Vala-yı Seraskerîye tarafından Maliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta Zara redif deposuna ilave edilmiş olan 40 neferin 1895 yılı Ağustos ayının başlarından şubat ayının sonlarına kadar yedi aylık maaşı olan 30.160 kuruşun 20 Temmuz 1896 tarihinde devlet hazinesine gönderilen deftere dahil edilmediğinden

[136] *BOA, BEO.813/60966*; s. 1,3; 8 Temmuz 1312 / 20 Temmuz 1896.
[137] Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma 1839-1876*, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. lxxvi.
[138] *BOA. BEO.3150/236177*; 13 Şaban 1325 / 21 Eylül 1907.

bahsedilmekteydi. Bu açığın çeşitli yollarla giderilmesine seraskerlik tarafından buraya bildirilen bir yazı ile karar verilmişti. Buna göre askerlerin tayin, zam ve maaşlarını kapsayan kısım Vilayetin malından ödenecekti. Elbiselerin pahasını içeren ortalama 7.000 kuruşluk kısım ise vilayetin başvurması gereken hazinece karşılanacaktı. Ayrıca bu meblağın nizamiye hazinesine aktarılması gerekiyordu ki söz konusu tutar da nakit olarak ödenmeliydi.[139] Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti hem dış hem de iç güvenliğin sağlanmasında birincil görev üstlenen orduya asker alımlarındaki maaş konusuna azami titizlik göstererek ödemelerin uygun bir şekilde icra edilmesine özen göstermişti.

Osmanlı Hükümeti askerlik hizmetiyle alakalı maaş ödemelerine verdiği önemi askerî vergiler konusunda da göstermişti. Bilindiği üzere Osmanlı'da son cizye 1854 ve 1855 yılları arasında toplanmıştı. 1855 yılı itibari ile de Tanzimat Meclisi eliyle cizye yerine bedel-i askerî vergisi toplanmaya başlanmıştı. Bedel-i askerî yalnız askerlikle mükellef olanlardan değil aynı zamanda silah altında olmayan gayrimüslim erkelerden de alınıyordu. Bu dönemde "*Kazaların bedel-i askerisi herkesin kudret-i maliye ve temettü ve ticaret-i seniyyesine göre kemâli hakkaniyet ile belirlenen virgüleri dikkate alınarak belirlenecek, köylerde ise mükelleflerin hal ve iktidarlarına göre saptanacaktı.*"[140] Kısacası bir kazanın bedel-i askerî vergisi o kazadaki gayrimüslim halkın maddi durumlarına göre belirlenecekti.[141]

Ermeni nüfusunun yoğunlukta olduğu Zara kazasına ait arşiv belgelerinde bu tür bedel-i askeriye vergilerinin toplanması ve bunlar toplanırken çıkan anlaşmazlıklara rastlamak mümkündür. Örneğin 30 Haziran 1875 tarihli bir vesikada Koçgiri sancağının Zara kasabasında oturan gayrimüslimlerin bedel-i askeriyelerine 1860 yılından itibaren 15.000 kuruş zam yapıldığından bahsedilmekteydi. Bu zammın nedeni ise bölgede fazladan bulunan 612 neferdi.[142]

---

[139] *BOA, BEO.833/62451*; 14 Ağustos 1312 / 26 Ağustos 1896.
[140] Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri 1855-1909", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37, İstanbul 2002, s.101.
[141] Gülsoy, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri 1855-1909" s.101. Aynı makale içerisinde bedel-i askerî vergisinin hesaplanması için bkz. s. 103.
[142] *BOA, İ.DH.715/49972*; 21 Cemaziyelevvel 1292 / 30 Haziran 1875.

Bedel-i askerîye dair özellikle gayrimüslimler başta olmak üzere Zara'yı ilgilendiren ziyadesiyle arşiv belgesi bulunmaktadır. Bunlar arasından özellikle dikkat çekenlerden biri aynı zamanda Zara'da 4. Ordu-yı Hümayun'a ait bir taburun bulunduğuna da işaret etmektedir. Aktarılacak olan bu arşiv belgesinde Tokat, Amasya ve Sivas'ın yanı sıra Zara'da da bulunan taburların daha yeni terhis oldukları belirtilmişti. Ancak 4. Ordu bir kez daha söz konusu taburların hizmetlerini talep etmişti. Bu durumla ilgili olarak Sivas vilayeti, mevzu bahis mekânlarda asayişin *berkemal* olduğunun hissedilmediği gerekçesini öne sürmüştü. Bunun üzerine daha önceden Sivas vilayetine bir telgraf gönderen Sadaret makamı bu defa Seraskerlik makamına 5 Ekim 1896 tarihinde bir yazı yazarak bu kişilerin "*o halde taht-ı silah altına alınmalarına hacet kalmadığına*" dair bildirimde bulunmuştu.[143]

Bedel-i askerî konusunda bir başka vesika ise bu verginin toplanması sırasında bir kargaşa çıktığına ve Ermenilerin şikâyette bulunmuş olduğuna dikkat çekmekteydi. Zara'dan Patrikhane'ye çekilen 5 Nisan 1899 tarihli telgrafta bir ayaklanma sırasında gayrimüslim halkın mahallelerinin zarara uğradığından ve kendilerinin oldukça zor bir duruma düştüklerinden dert yanılmıştı. Bunun üzerine o seneki bedel-i askerî vergileri bir sene sonrasına ertelenmesine rağmen bu tehir yok sayılmıştı. Ermeniler de vergilerin mevcut sene içinde ödenmesi hususunda kendilerine baskı yapıldığını belirtmişlerdi. Ermeni Patrikliği de 6 Nisan 1899'da bu şikâyet hususunu bir üst makama iletmişti. Bu şikâyet üzerine sonuç olarak bahsedilen kargaşada bu mahallelerin ve kişilerin zarara uğrayıp uğramadıklarının yeniden tahkiki kararlaştırılmıştı.[144] Ancak verilen bu kararın neticesinin ne olduğu yani bahsedilen tahkikat işleminin yapılıp yapılmadığı ile alakalı arşiv belgelerinde herhangi bir dokümana rastlanmamıştır.

Her ne kadar askerî vergiler konusu ile ilgili değilse de Ermeni Patrikliğinin Zara'daki gayrimüslimlerin haklarını savunma konusundaki tek örnek bu değildi. Bir üst vesikada aktarılan tarihten çok daha eski bir dönemde de Patriklik, Hıristiyan halklardan gelen şikâyetleri bir üst makama aktarma görevini üstlenmişti. Bu şikâyetlerden bir tanesi de Zara'nın Dereköy mevkiinde bulunan bazı Hıristiyan halkın Rusya'ya hicret ettiği sırada Çerkez muhacirler tarafından mallarına ve

[143] *BOA, A.}MKT.MHM.661/44*; s. 1,3; 23 Eylül 1312 / 5 Ekim 1896.
[144] *BOA, DH.TMIK.M.68/69*; s. 1,3,6; 25 Zilkade 1316 / 6 Nisan 1899.

tarlalarına el konulmasıyla ilgiliydi. Patriklik bu hususta gereğinin yapılması için Sivas vilayetine tebliğde bulunmuştu.[145]

Osmanlının iç emniyetini ihlal eden bu gibi durumlarda kullandığı ceza kanunnameleri vardı. 1840 ve 1851 tarihli ceza kanunnamelerinin ardından çıkarılan 1858 tarihli Mülkiye Ceza Kanunnamesine göre devletin iç güvenliğini tehdit eden suçlar: Halkı saltanat-ı seniyye aleyhinde kargaşaya teşvik etmek, devlete ait bina, mühimmat, ambar ve malzemeleri kasıtlı olarak yakmak, bizzat devletin ve yahut da halkın mallarını ve paralarını zapt ve yağma eden çeteler kurarak bu çetelere yardım ve yataklık etmek olarak sıralanmıştı.[146] Görüldüğü üzere yukarıdaki satırlarda aktarılan kargaşa esasen söz konusu hükümlere dayanarak suçluların cezalandırılmalarının gerektiği bir hadiseydi.

B. Kolluk Kuvvetleri ve Zara'da Güvenliği İhlal Edici Gelişmeler

Ordu kelime olarak Türkçe kökenli bir sözcük olup yapı bakımından tekil olmasına karşın içerisinde çoğul bir anlam barındırmaktadır. Bu nedenle de orduyu oluşturan personelin sosyo-kültürel faaliyetleri ordunun askerî ve siyasi tekil faaliyetleri kadar önem kazanmış durumdadır. Dahası yine aynı konumda bulunan emniyet güçleri de aynı amaç ile bu başlık altına alınmıştır. Bu bölümde ordu personelinin yanı sıra özellikle ağırlık, iç güvenliği birebir uygulamaktan yükümlü olan zaptiye ve polis gibi emniyet güçlerinin üzerinde durulmuştur. Ancak her iki askerî oluşumun burada personelleri ve onların içine girdiği olaylar birebir olarak nakledilmiştir. Bundan başka konunun başında da değinildiği üzere istihbarî ve casusluk faaliyetlerinin işleneceği de elbette unutulmamalıdır.

Osmanlı Arşivi'nden elde edilen vesikalarda Koçgiri kazasında görev yapmakta olan zaptiye ve polislerin kimler olduğuyla ilgili net veriler elde etmek mümkün değildir. Fakat Sivas'a ait bazı salnamelerde kazada görev yapan kolluk

[145] *BOA, ŞD.2391/32*; s. 3; 26 Ramazan 1280 / 5 Mart 1864.
[146] Osman Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler 1877-1922*, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996, s. 86.

kuvvetleri isimleri ile birlikte verilmişlerdir. Örneğin 1881 yılı salnamesinde Koçgiri'de 5'i piyade 13'ü süvari olmak üzere 18 zaptiyenin bulunduğundan bahsedilmiştir.[147] 1889 salnamesinde ise süvari onbaşısının Mehmed Ağa, piyade onbaşısının Abdullah Ağa olduğundan bahsedilirken süvari zaptiye sayısı ise 9 olarak verilmiştir. Bundan başka bu dönemde zaptiye katibinin Rıza Efendi olduğu anlaşılmaktadır. [148] Bunun yanında öncesinde de değinildiği gibi kolluk kuvvetlerinin diğer bir üyesi de polistir. O nedenle de hemen burada bir tablo ile kazada görev yapan bazı polis memurlarının isimlerini zikretmek yerindedir.

Tablo 3. Salnamelere Göre Zara'da Görev Alan Bazı Polis Memurları

1903 Sivas Salnamesi[149]	**1907 Sivas Salnamesi**[150]
Komiser İsmail Zeki Efendi	Komiser Vekili Ferhad Efendi
Merkez Polis Memuru Mehmed Veli Efendi	Polis Bekir Razi Efendi
Merkez Polis Memuru Mükrediç Efendi	Polis Karabet Efendi
Hamidabad Nahiyesi Polis Memuru Hamdi Efendi	Hamidabad Nahiyesi Polis Memuru Halil Efendi
Karacaviran Nahiyesi Polis Memuru Mehmed Sami Efendi	Karacaviran Nahiyesi Polis Memuru Vahab Efendi
Beypınar Nahiyesi Polis Memuru Hasan Şevki Efendi	Beypınar Nahiyesi Polis Memuru Behçet Efendi
Abeş Nahiyesi Polis Memuru Osman Efendi	Abeş Nahiyesi Polis Memuru Cemil Efendi

Osmanlılar uzun yıllar boyunca harici güçlere karşı mücadeleler verirken gerek hainlikler gerekse isyanlar sebebi ile zaman zaman kendi tebaası ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Zara hem hatırı sayılır Ermeni nüfusu hem de Koçgiri gibi nüfuzlu bir grubu içerisinde barındırması hasebiyle Osmanlı'nın kendi iç

[147] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1298*, s. 83.
[148] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1306*, s. 129.
[149] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321*, s. 93.
[150] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325*, s. 115.

meselelerini çözmek konusunda gayret sarf ettiği bölgelerin başında gelmişti. Öyle ki hükümetin bu çabası arşiv belgelerine bir hayli yansımıştı.

Burada çıkan kargaşa ortamını yatıştırmak için devlet farklı tarihlerde bölgeye fazladan asker ve zaptiye sevk etmek zorunda kalmıştı. Bu da devlet hazinesi için artı masraf demekti. 3 Nisan 1853 tarihini gösteren bir arşiv vesikasında da böyle bir asker sevkiyatının masrafları ele alınmıştı. Söz konusu belgede dönemin Sivas valisi tarafından Koçgiri aşiretinin meydana getirdiği kargaşa ortamının yatıştırılması hususunda mevcut olan askerin yetersiz kaldığı 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti'ne bildirilmişti. Gönderilen bu tahrirat üzerine bölgeye fazladan 2 tabur daha zaptiye sevk olunmasına müşirlikçe karar verilmişti. Belgede dikkat çekici olan nokta ise bu sevk sırasında ortaya çıkacak masrafın hemen karşılanabilmesinin devlete zul gelebileceğinden bahsedilmesiydi.[151] Aynı vesika topluluğu içerisinde yer alan bir diğer belgede ise verilen tarihten dört sene sonra yani 1857'de bölgede çıkan isyan hadisenin yatıştırıldığına ve hadisenin lideri olan Rabab adındaki şahsın muhakemesinin Sivas'ta görülerek *"Rusçuk"* [152] bölgesine sürüldüğü aktarılmıştı. Ancak belgede bu eşkıyaların her ne kadar terbiye edilmiş olsalar da aralıklı olarak bölgede yeni isyan hareketlerine kalkışmalarına izin vermemek için Serasker Paşa'nın talebiyle bu kimselerden tahsil edilmesi gereken vergilerin kayıtları hazineye gönderilmişti. Bunun ardından da bahsedilen kişilerin önce Samsun'a oradan da süratle İstanbul'a gönderilmeleri kararı alınmıştı.[153]

Ayrıca isyanlar sırasında yakalanan eşkıyaların ve reislerinin tersaneye gönderilerek prangaya vurulmaları belgelerde sık karşılaşılan bir durumdu. Örneğin 23 Ağustos 1860 tarihinde Zara'daki olayların bastırılmasıyla birlikte bu hadiselerde faaliyet gösteren Başoğlu Ali, Bölükbaşıoğlu Sadık, Zazaoğlu Hasan ve diğerlerinin olaylar sırasında yakalanarak tersaneye gönderildikleri ve burada pranga cezasına çarptırıldıkları belirtilmişti.[154] Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlılar eşkıyalık

[151] *BOA, A.}MKT.NZD.75/79*; 23 Cemaziyelahir 1269 / 3 Nisan 1853.
[152] Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Rusçuk Bulgaristan'ın dördüncü büyük şehridir. Rusenski Lom ırmağının Tuna'ya kavuştuğu yerin yakınında ve Tuna nehrinin sağ yakasında kurulmuştur. 15. ve 16. yüzyıllara ait kaynaklarda, Osmanlı kayıtlarında Rusçuk "Yergöğü Beriyaka" olarak geçmektedir. Bkz. Machiel Kıel, "Rusçuk", *TDV.İA,* C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 246.
[153] *BOA, A.}MKT.MVL.86/96*; s. 1-3; 4 Ramazan 1273 / 28 Nisan 1857.
[154] *BOA, MVL.599/65*; s. 3,6; 5 Safer 1277 / 23 Ağustos 1860.

olaylarında suçlanan asileri sadece hapis cezasıyla değil farklı uygulamalarla da tecziye yoluna gitmişti.

Zara'daki casusluk faaliyetleri ile ilgili arşiv vesikalarına yansıyan ilginç olaylardan bir tanesi de 17 Temmuz 1903 tarihli bir evrakta anlatılan hadisedir. Sivas Valisi Reşid Akif'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli bir telgraftan anlaşıldığı üzere son zamanlarda Zara sokaklarında Gürcü elbisesi giyerek şüpheli şekilde dolaşan üç Ermeni bulunmaktaydı. Bunun yanında Taşlık adlı Ermeni köyünde de Karahisar-i Şarki'den gelen birtakım silahların olduğu anlaşılmıştı. Bu sebeplerle hem silah olayının aydınlatılması hem de Gürcü elbisesiyle sokaklarda dolaşan Ermenilerin gayelerinin ne olduğunun anlaşılabilmesi için Jandarma yüzbaşısı Şevket Efendi beraberindeki askerler ile Zara'ya gelerek tahkikat ve takibata başlamışlardı.[155] Fakat ne var ki diğer pek çok konuda da olduğu gibi yapılan bu tahkikatın sonucu bir belgeyle aktarılmamıştı.

Bu noktada yukarıda bahsedilen hadiselerde asilerin nasıl teşkilatlandığına değinmenin yerinde olacağı düşünülmüştür. İsyanlar genellikle gizli cemiyetler kurularak bu cemiyetlerin etrafında planlanan hadiselerdir. Her ne kadar isyan mahiyetinde olmasa bile Koçgiri'de de böyle bir gizli cemiyetin varlığı bir arşiv vesikasıyla kanıtlanmaktadır. Mevzubahis evrakta Koçgiri sancağının Abeş kazasında teşkil edilen gizli bir cemiyetin kurulduğu, ancak bu cemiyetin isyan suretinde olmasa bile zaman zaman halktan zorla para toplamaları nedeniyle muhakeme olmaları gerektiği belirtilmişti. Sonuç olarak da Meclis-i Kebir'de bu gizli cemiyet üyelerinin muhakemeleri yapılmıştı.[156] Osmanlı emniyeti bu tür hadiseler konusunda sadece vilayet merkezlerinde değil kazalarda hatta köylerde bile zaman zaman tahkikatlarını yapmaya özen göstermişti. Zira bahsedilecek olan olay bu görüşü destekler niteliktedir. 1902 yılını işaret eden bir vesikada anlatıldığına göre Zara'nın Çarşıbaşı mahallesindeki Vartanyan ve Ohan adlı kişilere ait olduğu anlaşılan bir dükkânda şüphe üzerine yapılan tahkikat sırasında yine bir gizli örgütlenmeye delil olabilecek zararlı (*ilginç*) bir mektup zabıta memuru Bekir Bey ve polis memuru Karabet tarafından ele geçirilmişti. Fakat bu mektubun nerden

[155] *BOA, DH.TMIK.M.148/67*; s. 2,3; 4 Temmuz 1319 / 17 Temmuz 1903.
[156] *BOA, A.}MKT.UM.442/10*; 29 Cemaziyelahir 1277 / 12 Ocak 1861. Gizli cemiyet kurucularının cezalandırılma hususlarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler 1877-1922*, s. 87.

gönderildiği ve tarihi belli değildi. Vartanyan ve Ohan kolculara bu mektubun kendilerine ait olmadığını, uşakları Bağdesar'ın sabah dükkânı açtığı sırada kapının önünde bulduğunu ve cahilliğinden ne olduğunu anlayamayıp dükkâna koyduğunu belirtmişlerdi. Dahası mevzubahis şahıslar bu mektubu ortadan kaldırmak için Bekir ve Karabet beylere 15 Mecidi rüşvet teklifinde bulunmuşlardı. Ne var ki bu teklif zabitlerce kabul görmemiş ve şahısların muhakeme edilmelerine karar verilmişti. Lakin mektubun hem göndereninin belli olmaması hem de tarihsiz olması hasebiyle Vartanyan ve Ohan suçsuz bulunmuştu.[157]

Zara'da yaşanan bu mektup hadisesinde her ne kadar Vartanyan ve Ohan tabiri caizse paçayı kurtarmışlarsa da bir başka tehlikeli evrak hadisesinde Ermeni eşkıyası Tanil Çavuş ve arkadaşları o kadar şanslı olmamışlardı. Zara'da yaşanan bu tehlikeli evrak hadisesi Sivas valisi tarafından 28 Ocak 1896 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir belgede işlenmişti. Belgeye göre Zara'nın meşhur eşkıyalarından olan Ermeni Tanil Çavuş ölü olarak ele geçirilirken beraberindekiler de kıskıvrak yakalanmıştı. Eşkıyalar üzerinde yapılan aramalar neticesinde ise Tanil Çavuş'un ceketinin cebinde tehlikeli bir mektup bulunmuştu. Eşkıya başı Tanil bu mektubunda sözde komutasında bulunan Sivas'taki Ermenilerden akçe talep ediyordu. Bu maddi talep gerçekleşirse yüksek ihtimalle elde edilen gelir yine Zara'yı karıştırmak için kullanılacaktı. O sebeple bu hadiseye verilen önem arttırılmış ve bahsi geçen mektuptan yola çıkılarak 39 kişi tutuklanmıştı.[158]

Hükümetin bu tarz olaylarda temkinli hareket etmesi ve küçük bir mektubun bile peşine düşmesi gayet doğaldı. Öyle ki küçük denebilecek asi hareketler bu gizli mektuplar ile tertiplenerek büyük isyan hadiselerine davetiye çıkarabilirdi. İşte bu nedenle Osmanlı emniyeti bazen bir kazadaki dükkânda bazen de kaza dışındaki meralarda dahi bir isyan hareketine mahal vermemek için bu aramaları gerçekleştirmişti. 1908 yılında Zara'nın hemen dışındaki bir ormanlıkta böyle bir uygunsuz tertiplenme açığa çıkarılmıştı. Halas köyünden bir grup köylerinin yakınındaki miriye ait ormanlığa izinsiz bir ağıl inşa etmişlerdi. Yapılan incelemeler ile bu ağılın zaman zaman eşkıyaya yataklık yaptığı anlaşılmıştı. Eşkıyalar

[157] *BOA, DH.TMIK.M.118/54*; s. 1,2,5; 17 Şevval 1319 / 27 Ocak 1902.
[158] *BOA, HR.TH.163/*89; s. 1-5; 13 Şaban 1313 / 29 Ocak 1896.

gayrimeşru hareketlerini burada planlayarak işe koyuluyorlardı. Bunun için de izinsiz olarak inşa edilen bu ağılın derhal yıkılmasına karar verilmişti.[159]

Bu tür kargaşa ortamlarının yatıştırılması sırasında zaptiyelerin, polislerin veya da kolcuların yaralanmaları hatta ölmeleri belgelerde sıkça karşılaşılan durumlardandır. Örneğin Zara'da Hargün tuzlasının kolcusu olan süvari Mehmed yöreye tuz çalmak için gelen bazı eşkıyaların saldırısına maruz kalmış ve atılan kurşun neticesinde sol bacağı ciddi derecede yaralanmıştı. Bu olaydan sonra da kolcu Mehmed'in yerine geçici olarak 150 kuruş maaş bağlanarak Ali adında bir kimsenin getirilmesi kararlaştırılmıştı.[160]

Zara'da buna benzer yaralanma olaylarının yanı sıra asiler tarafından adam kaçırma hadiseleri de yaşanmıştı. Dersim Kürtlerinden ve Topuzlu aşiretinin Veli Ağa takımından olan bazı eşkıyalar Kuruçay kazası bağlarından iki esir ile Hançizan oğullarından iki kişiyi kaçırmıştı. Bu olay haber alınır alınmaz eşkıyaların takibine başlanmıştı. Asiler Zara'da sıkıştırılarak kaçırdıkları adamlar sağ olarak kurtarılmışsa da kolcular eşkıyaları yakalamaya muvaffak olamamıştı. Erzurum vilayetinden alınan bir telgrafta Zara'da ele geçirilemeyen bu eşkıyaların Kuruçay, Erzincan ve Tercan bölgelerinde benzer adam kaldırma olaylarına kalkıştıkları aktarılmıştı.[161] Tıpkı Erzurum'dan gönderilen telgraftaki gibi gerek Sivas gerekse civarında yaşayan halk tarafından bizzat Sivas vilayetine şikâyet telgrafları çekilmişti. 26 Ekim 1894 tarihinde Hamidiye kazası ahalisinden Ali Rıza ve arkadaşları tarafından Sivas'a çekilen bir telgrafta bu tarz bir şikâyet telgrafıydı. Mevzu bahis telgrafta, Ali Rıza ve arkadaşları Hamidiye kazasından Zara'ya tuz almaya geldikleri sırada Sarıpınar mevkiinde birkaç asi tarafından paralarının ve eşyalarının gasp edildiğini yazmışlardı. Dahası bu olayın başlarına gelen ilk olay olmadığını ve her sene tuz nakletmek için buraya geldiklerinde bu tarz gasp olaylarıyla karşılaştıklarından bahsetmişlerdi. Mağdurlar çektikleri telgrafla da bu yöredeki güvenliğin artırılması talebinde bulunmuşlardı.[162]

Bu eşkıyalık olaylarının ekseri Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiş ise de az sayıda olmak üzere Ermenilerin de Zara halkından eziyet gördüğü kaynaklarda

[159] *BOA, DH.MKT.1259/*82; s. 2; 9 Cemaziyelevvel 1326 / 9 Haziran 1908.
[160] *BOA, MVL.743/64*; s. 1,3; 11 Şevval 1282 / 27 Şubat 1866.
[161] *BOA, DH.MKT.1644/83*; 3 Zilhicce 1306 / 31 Temmuz 1889.
[162] *BOA, BEO.494/37033;* s. 2; 14 Teşrinievvel 1310 / 26 Ekim 1894.

mevcuttur. 12 Şubat 1889 tarihli bir belgede Zara'da bulunan bir grup Ermeni, Müslüman ahali ile aynı yaşam alanını paylaşmaktan memnun olmadıklarını belirtmiş ve mahallelerinin ayrılması talebinde bulunmuşlardı. Bu istek Müslüman ahalinin kendilerine yaptıkları zulümlerin seneden seneye artarak devam ettiğine dayandırılmıştı. Ermeni halk Müslüman ahalinin hırsızlık faaliyetlerinde bulunduklarından, kendilerini ve hayvanlarını gasp ederek yaraladıklarından hatta evlerinin bacalarından kurşun sıkarak hanelerine tecavüz ettiklerinden bahsetmişlerdi. İşte bu nedenlerden dolayı başka bir bölgeye gönderilmelerini talep etmişlerdi. Dahası Ermeniler, eğer bu talepleri karşılık bulmaz ise can ve namuslarını muhafaza etmek için bütün mülklerini bırakıp mahallelerini terk eyleyeceklerini ifade etmişlerdi.[163]

Belgelere yansıyan eşkıyalık olaylarının birçoğunun isyan mahiyetinde olmadığı unutulmamalıdır. Öte yandan Osmanlı hükümetinin bu gibi kargaşa ve isyan olaylarında aldığı önlemler sadece isyancılara caydırıcı cezalar vermek değildi. Çalışmanın "Yöneticiler" başlığı altında da değinildiği gibi merkezi hükümet kargaşaların yatıştırılması hususunda ya kaymakamların rolünün büyük olduğunu düşündüğünden ya da bizzat kendilerini suçladığından olacak ki zaman zaman bu tür kargaşa olaylarından sonra kaza kaymakamlarını değiştirme yoluna gitmişti. [164]

Yukarıda bahsedilen olayda Ermenilerin yaptıkları şikâyette isteklerinin yerine getirilip getirilmediğinin öğrenilmesi mümkün olmasa da merkezi hükümet Devletin genelinde olduğu gibi Zara'da da Müslüman halkın olduğu kadar gayrimüslim halkında can ve mallarını koruma konusuna ehemmiyet göstermişti. Bunun kanıtları pek çok belgede görülmektedir. Misal olarak Sivas vilayetine çekilen bir telgrafta Zara, Hafik ve çevresinde ziyadesiyle Ermeni ve Hıristiyan halkın bulunduğu ve buraların muhafazasına daha fazla önem verilmesi gerektiği bildirilmişti. [165] Elbette burada Tanzimat ve Islahat fermanlarındaki gayrimüslim halklar adına alınan kararların etkisinin büyük olduğu unutulmamalıdır.[166]

[163] *BOA, İ.DH.1067/83684*; s. 1-3; 21 Kanunusani 1304 / 12 Şubat 1889.
[164] *BOA, DH.TMİK.S.1/11*; s. 1,3,4,6; 17 Şevval 1313 / 1 Nisan 1896.
[165] *BOA, A.}MKT.MHM.661/16*; s. 1-3; 31 Teşrinievvel 1311 / 12 Kasım 1895.
[166] Her iki fermanın karşılaştırılması ve benzer-farklı özellikleriyle ilgili olarak şu eser içerisindeki makaleler örnek teşkil edebilirler; Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Geleneksel Osmanlı hukuk sistemini kökten değiştiren Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan hem Ermenilerin hem de diğer gayrimüslimlerin, Müslümanların yararlandığı haklardan yaralanabilmesini garanti etmişti. Islahat Fermanı ile de ülke içerisindeki her millet için birer nizamname hazırlandı. Bu sayede Ermeniler için de laik üyelerin bulunduğu genel ve yerel meclisler kuruldu. Kısacası bu meclislerinde kurulmasıyla Ermeniler yüzyıllardır süre gelen maddi ve manevi baskılardan kurtulmuştu.[167]

1900'lü yıllara gelindiğinde eşkıyalık olayları daha da artmaya başlamıştı. Bu döneme kadar olan isyan ve eşkıyalık hadiseleri ekseriyetle Zara halkının hanelerini ve mallarını gasp, topraklarına tecavüz ya da adam yaralama hadiseleriydi. Ancak 1900'lü yıllardan itibaren emniyet memurları, kaymakamlık binaları hatta kaymakam ve naibler, asilerin hedefleri haline gelmişti. 6 Ekim 1908 tarihinde bir şikâyet telgrafı Zara İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Zara kaymakamı ve zabıta memuru Bekir Bey'in aleyhinde Sadaret makamına çekilmişti. Söz konusu telgrafta Zara kaymakamı ve zabıta memuru Bekir Efendi istibdat taraftarı olmakla suçlanıyordu. Kaymakam'ın, maruzatta bulunmak üzere makama gelen ahaliye zalimce davrandığı hatta zaptiyelere emir vererek üstlerine süngü doğrulttuğu cemiyetin şikâyet ettiği konulardandı. Cemiyet üyeleri eğer bu kaymakam ve memur derhal görevden alınmaz ise çıkaracak oldukları hadiselerin kendilerine mübâh olduğunu düşündüklerini belirtmişti. Netice olarak Sadaret makamı da bu telgraf üzerine kaymakam ve zabıta memuru hakkında tahkikat yapılmasına karar vermişti.[168] Bu olaydan bir gün sonra yani 7 Ekim 1908 tarihinde kaymakam naibi Arif Bey tarafından Şeyhülislamlığa (meşihat-ı penahiye)[169] çekilen bir telgraf belki de cemiyetin yapılacak olan tahkikatın sonuçlarını bekleyemediğini gösteriyordu.

---

[167] Mahmut Turan, *Osmanlı Devleti'nde Çerkezler ve Ermeniler (1865-1923),* (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2020, ss. 8-10.

[168] *BOA, DH.MKT.2624/43*; s. 1,3; 10 Ramazan 1326 / 6 Ekim 1908.

[169] Meşihat-penahi makamı, fetva veren Şeyhülislamlık merciidir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *TDV.İA,* C. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 91-96; Ayrıca belgenin geçtiği tarihteki Şeyhülislam 18 yıl boyunca vazifesini icra eden ve görev dönemi II. Abdülhamid ile özdeşleşmiş olan Mehmed Celaleddin Efendi'dir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Cemâleddin Efendi, Hâlidefendizâde", *TDV.İA,* C. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 309-310. Belgenin içerisinde geçen bilgiler göz önünde bulundurulduğu vakit esasında bu durumların niçin *Meşihatpenahi* makamına gönderildiği sorgulanabilir niteliktedir. Ancak Ermenilerin bu hususta önemli bir yere sahip olmaları devletin genel olarak sakinlerinin din işlerinden sorumlu başkanı olarak sayılabilecek şeyhülislama iletilmesinden daha doğal bir şey olmamalıdır.

Çünkü Naib telgrafında çoğunluğu gayrimüslim olan 300 kişilik bir grubun kaymakam ve kendisine saldırdıklarını belirtmekteydi. Şöyle ki bahsi geçen saldırının amacı belge içerisinde "*telef-i nefs*" olarak ifade edilmişti. Söz konusu eylem ise elbette saldırganlara karşı Hükümet kapısının kapandığına işaret etmişti. Arif Bey derhal bölgeye yeterli miktarda asker çıkartılarak bu kişilerin yakalanmalarını ve haklarında kanuni muamelenin yapılmasını istemişti. Ayrıca bu olayın tekrarlanabileceği düşüncesi ile hem kaymakamın hem de kendisinin muhafazasının artırılması yönündeki talebini de telgrafına eklemişti.[170]

Fakat yaşanan bu olayın, sonrasında göreve gelen kaymakamlara ders olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim bu hadiseden 12 yıl sonra Heyet-i Teftişiye Müdüriyetinden Sivas valiliğine çekilen bir telgrafta kaymakamın usulsüzlüklerinden bahsedilmekteydi. Telgrafta dönemin kaymakamı Sakıb Bey ve Ahz-ı Asker Reisi Mahmud Bey'in kaza idaresindeki yetkilerini kötüye kullandıkları, gayrimeşru yollardan kendilerine servet edindikleri ve Zara ahalisini hükümete karşı kışkırttıkları belirtilmişti.[171]

Öncesinde de belirtildiği gibi Zara'da yaşanan bu tür hadiselerde zaman zaman bizzat hükümet memurlarının da darp edildiği hatta yaralandığı olmuştu. Adliye Nezareti'ne yazılan 1908 yılına ait bir vesika da bundan bahsetmektedir. İlgili vesikadan anlaşıldığı kadarıyla Zara'da bir gurup asi çıkan olaylarda hükümet memurlarını darp etmişti. Ancak yaptıkları yanlarına kalmamış mütecavizlerden 17'si yakalanarak davaları görülmek üzere Sivas'a gönderilmişlerdi.[172]

1900'lü yılların başlarına kadar ara ara devam eden bu olaylar silsilesine karşılık Zara'dan Dahiliye Nezareti'ne 24 Ekim 1908 tarihinde asker lüzumu içerikli bir yazı gönderilerek 4. Ordu-yı Hümayun müşirliğine tebligat yapılmıştı. Müşirlik tarafından da vakaların yatıştırılması için Zara'ya bir bölük asker çıkartılmış ve çıkan karışıklıklar teskin edilmişti.[173] Sonuç olarak vakalar yatıştırılıp Zara'daki asayiş temin edildikten sonra Harbiye Nezaretinden alınan bir telgrafla bölgeye sevk olunan bir tabur askerin tabur merkezine celbi emri bölgeye ulaşmış ve gönderilen bölükler

[170] *BOA, DH.MKT.2625/8*; s. 1,3; 11 Ramazan 1326 / 7 Ekim 1908.
[171] *BOA, DH.ŞFR.94/256*; 26 Kanunuevvel 1334 / 26 Aralık 1918.
[172] *BOA, DH.MKT.2639/46*; s. 1,3; 1 Teşrinievvel 1324 / 14 Ekim 1908.
[173] *BOA, DH.MKT.2644/*23; s. 1,3; 28 Ramazan 1326 / 24 Ekim 1908.

merkeze dönmüştü.[174] Ayrıca hem eşkıya takibinde hem de olayların bastırılmasında önemli hizmetleri bulunan Zara kaymakamı Hüseyin Hüsnü Bey'e dördüncü rütbeden Mecidî nişanı verilerek onurlandırılması uygun görülmüştü.[175]

Her ne kadar bölgeye asker sevk edilerek bu döneme kadar yaşanan olaylar teskin edilmiş olsa da 1917 yılı ve sonrasındaki vesikalara bakıldığında Zara'da, nerdeyse Cumhuriyet'in başlarına kadar zaman zaman eşkıyalık olaylarının ve asi faaliyetlerin sürmeye devam ettiği görülmektedir. 1917 yılını işaret eden bir vesika bunu kanıtlar niteliktedir. İlgili vesikada bahsedildiğine göre Zara ve Suşehri kazaları hududunda Zazalar, Kumoğlu ve Deredam adında üç Kürt köyü, dağlık ve eşkıyaların saklanması için uygun bir bölgeydi. Dolayısıyla harpten firar eden kimseler bu bölgede saklanıyorlardı. Aynı yıl içerisinde yapılan incelemeler ile yine bu bölgede bir grup firarinin saklandığı tespit edilmişti. Dahası bunların o bölgede bulunan diğer köylere ve yoldan gelip geçen kişilere sık sık taarruzda bulundukları ve çoğunluğu kendilerinden olan köy halkının bu asilere yardım ve yataklık ettiği belirlenmişti. Bunun üzerine Sivas vali vekili tarafından Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek adı geçen bu üç köyün boşaltılarak yerlerine muhacirlerin yerleştirilmesinin doğru olacağı ifade edilmişti.[176]

13 Mayıs 1918 tarihli vesikada anlatılan bir eşkıyalık hadisesi içinde barındırdığı kadına şiddet olayı ile bu ana kadar ele aldığımız eşkıyalık olaylarından farklılık gösterse de günümüz eşkıyalığı ile kesif bir bağlantı içindedir. İsminin Mustafaoğlu Seydo olduğu anlaşılan Zara'nın Kurupınar köyü ahalisinden bir şaki ve arkadaşları Divriği'nin Sofipalanka köyünü basarak ahalinin para ve eşyalarını gasp etmişlerdi. Köy imamını da dağlama cüretinde bulunan Seydo ve arkadaşları bununla da kalmamış Yağıbasan'da iki kadına şiddet uygulayarak göğüslerini kesmişler ve köy çobanlarını yaralayarak öldürmüşlerdi. Ayrıca belgeden anlaşılan bir diğer husus ise bu eşkıyaların çobanlara yaptıklarını bölgeye keşif için gönderilen sancak müdürü vekili Mahmud Efendi'ye de yapmaktan geri durmadıklarıydı. Zira Mahmud Efendi de eşkıyalar tarafından kurşunlanarak öldürülmüştü. Tüm bu hadiseler neticesinde

[174] *BOA, DH.MKT. 2655/35*; s. 1,3; 8 Şevval 1326 / 3 Kasım 1908.
[175] *BOA, DH.KMS.32/42*; s. 3; 4 Şubat 1329 / 17 Şubat 1914.
[176] *BOA, DH.EUM.6.Şb.25/1*; 2 Teşrinievvel 1333 / 2 Ekim 1917.

Zara ve çevresinde eşkıyaların takibine başlanmış Mustafaoğlu Seydo ve rüfekasından birkaç kişi sağ olarak yakalanmıştı.[177]

Görüldüğü üzere incelenen dönemde Zara çok sayıda eşkıyalık faaliyetiyle karşı karşıya gelmiş ve bu olaylarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle 19. yüzyılda devlet hem siyasi hem de askerî açıdan pek çok problemle uğraşmak durumunda kalmış olmasına karşın Zara'da yaşanan isyan hadiselerine karşı önlem almaktan da geri durmamıştır. Aktarılan belgelerden de anlaşılacağı üzere devlet elden geldiğince kolluk kuvvetlerini seferber ederek Zara'daki olayların önünü alma gayreti içerisinde olmuştur.

C. Şikâyet Mekanizması

Osmanlı Devleti bünyesindeki şikâyet mekanizmasının çok farklı tarzlarda işleyişleri olduğunu bugünün çalışmalarında da fazlasıyla görmek mümkündür. Dahası, insanların şikâyet ettikleri kadar belgelere şikâyet edilmemiş hak, hukuk ve adalet bahislerine dair yansımalara da rastlanılmaktadır. Örneğin Zara'da birtakım ahali "cebren" Darende'de yapılan yol inşası için çalıştırılmışlardı. Devlet burada aslında bir adaletsizliği bizatihi kendi belgesi içerisinde yansıtıyordu. Öyle ki, her ne kadar bu yazıda belirtilmiş olsa bile ulaşılamayan bir belge olarak söz konusu işçiler hallerinin perişan olmalarıyla ilgili "*muhzır*" verdikleri için İstanbul söz konusu evrakta bu kimselerin işçilikten azledilmelerini ve gereğinin yapılmasını Sivas'a emretmişti.[178]

Adaleti ön plana çıkartmış bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, ülke içerisinde adalet sistemini sağlamlaştırmak için şikâyet mekanizmasını kurgulamıştı. Devletin eski ya da yeni zamanları mercek altına alındığı vakit, adaletsizlik kavramının ön plana çıkmasına sebebiyet veren en popüler unsur vergi hususuna aittir. Verginin toplanması, yeni bir vergi kalemi oluşturulması veyahut da ödenecek olan vergi miktarının arttırılması en azından halk için en başta gelen vergi usulsüzlükleri olarak sayılabilirler. Dahası tarih ilmi, devletin müdahalesi olmaksızın da birçok vergi usulsüzlüğüne şahit olmuştur. Dünyadaki diğer muadillerinde olduğu gibi Osmanlı'nın da vergi toplama sistemi söz konusu usulsüzlüklerin yapılabilmesi

[177] *BOA, DH.EUM.6.Ş.b.38/25*; s. 1,3; 13 Mayıs 1334 / 13 Mayıs 1918.
[178] *BOA, DH.MKT.1357/22*; 23 Şevval 1304 / 15 Temmuz 1887.

bakımından her türlü suistimale açıktı. Bu nedenle yönetim, ortaya çıkabilecek uygunsuzlukları önlemek amacıyla oluşturduğu şikâyet mekanizmasını en uygun şekilde kullanmaya gayret göstermişti.[179]

Bilindiği üzere Osmanlı'da, Tanzimat ile birlikte birçok konuda olduğu gibi vergi hususunda da bazı değişikler yaşandı. Ferman'a göre halktan toplanacak vergilerde vergiyi ödeyecek kişinin ekonomik gücü esas alınacaktı. Fakat bir arşiv vesikasına göre Ferman'ın ilanından henüz 7-8 yıl geçmesine rağmen bu mevzu Zara'da ihlal edilmişti. Ermeni halk, kazada vergi toplanması hususunda yaşadıkları adaletsizliği 1 Aralık 1847 tarihinde bir evrakla merkeze iletmişti. Evrakta, Ermeni reaya şimdiye kadar vergi mükellefiyetlerini eksiksiz olarak eda ettiklerini ancak son zamanlarda Müslüman ahalinin, ödemeleri gereken vergileri zorla Ermeni reayanın üstüne yıkmak istediklerini belirtmişti. Bu dönemde Zara'da 150 Ermeni hanesi bulunurken Müslüman hanelerinin sayısı 200'dü. Bu rakamlara göre toplanması gereken verginin ziyade hissesinin Müslüman ahaliden tahsil olunması gerekirken, bilakis çoğu Ermeni reayasından tahsil edilmişti. İşte bu nedenlerden dolayı Ermeniler merkeze yaptıkları şikâyetlerde herkesin kendi tahammül, temettü ve ticaretine göre vergi miktarlarının belirlenmesini talep etmişlerdi.[180]

Zaman zaman Ermeni meclisi ruhanisinin Zara'da bulunan Müslüman ahaliyi merkeze şikâyet ettiğine çalışmanın bazı noktalarında değinilmişti. Kazada buna benzer bir olay 18 Şubat 1888 tarihinde yaşanmıştı. Bir grup Ermeni, Zara'da Müslümanlar ile beraber yaşamak istemediklerini belirtikleri bir telgrafı, Ermeni meclisi ruhanisinin mührüyle beraber merkeze iletmişlerdi. Fakat vilayete yazılan cevapta Ermenilerin isteklerinin uygunsuz olduğu belirtilerek olumsuz karşılanmıştı. Ayrıca cevapta kendilerine Müslümanlar tarafından yapılan yakışıksız bir durum var ise bunun önleneceği taahhüt edilmişti.[181]

Ancak verilen bu taahhüt Ermenileri tatmin etmemiş olacak ki kısa süre içerisinde merkeze yine Ermeni meclisi ruhanisi imzasını taşıyan bir şikâyet telgrafı ulaşmıştı. Telgraf, son zamanlarda Zara'da asayişin yerinde olmadığını ve bu sebeple Ermeni halkının sıkıntılar çekmekte olduğunu Dahiliye Nezareti'ne bildiriyordu.

[179] Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi-Balkan Özel Sayısı*, II, 2012 s. 121.
[180] *BOA, MVL.55/54*; 22 Zilhicce 1263 / 1 Aralık 1847.
[181] *BOA, DH.MKT.1486/83*; s. 1; 6 Cemaziyelahir 1305 / 18 Şubat 1888.

Lakin bu durum üzerine Sivas Valisi Sırrı Bey, Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek mevzubahis evrakta yapılan şikâyetleri yalanlamıştı. Hatta merkeze gönderilen bu imzalı mazbata bir düzmeceden ibaretti. Vali'nin dediğine göre İslam komşularından rahatsız olan birkaç *"müfsid"* Ermeni, ruhani meclisinin mührünü çalmış ve ortada hiçbir sebep yokken şikâyette bulunmuştu. Yaptığı savunmada Sırrı Bey vilayetin genelinde olduğu gibi Zara'da da bahsedilen dönemde asayişin berkemal olduğunu Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti.[182]

Şikâyet mekanizmasının en önemli görevlerinden bir tanesi de devleti temsil edenlerin ahaliye yaptıkları zulümleri önlemekti.[183] Bu sebepten dolayıdır ki belgelerde ahalinin zaman zaman yönetici ve memurları şikâyet ettikleri görülmektedir. 1888 tarihli bir belge bunun örneklerinden biridir. Belgede bir kısım Zara eşrafı mal müdürlerinin değiştirilmesi hakkında görüş bildirmişlerdi. Gerekçe olarak da müdürün liyakatsizliğini ve halk üzerine yaptığı zulümleri göstermişlerdi.[184]

Belgelere yansıyan şikâyet konularından bir diğeri de idarede olan kişilerin devlet malını zimmetlerine geçirdikleri yönündedir. 1888 tarihli bir belgeye göre eski Zara kaymakamı Rıza Bey, Divriği'deki yol yapımı masraflarından 29.859 kuruşu usulsüz olarak zimmetine geçirmişti. Fakat kaymakam hakkında yapılan tahkikatlar sonucunda görevine devam etmesine mâni olacak bir suçunun bulunmadığı anlaşılmıştı.[185] 1899 tarihli başka bir belgede yine bu tarz bir olaydan bahsedilmekteydi. Feslizade Mehmed isimli kimse Zara Duyun-ı Umumiye memuriyetinde bulunduğu sırada yaklaşık 2.000 küsur kuruşu zimmetine aktardığı için muhakeme edilmişti. Bu şahıs yapılan suçlamaya itiraz etmiş ise de mahkeme tarafından itirazı kabul görmemişti.[186] Her ne kadar belgede mahkeme sonucunun ne olduğu ile ilgili bir bilgi yer almamışsa da Osmanlı'da devlet malını zimmete

[182] *BOA, DH.MKT.1487/113*; s. 1,2; 9 Cemaziyelahir 1305 / 22 Şubat 1888.
[183]Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)" s. 121.
[184] *BOA, DH.MKT.1708/1*; 21 Recep 1305 / 3 Nisan 1888.
[185] *BOA, DH.MKT.1546/55*; 18 Muharrem 1306 / 24 Eylül 1888.
[186] *BOA, DH.MKT.2242/108*; s. 1,3; 14 Ağustos 1315 / 26 Ağustos 1899.

geçirmekten suçlanan kişi suçu ispatlanması halinde bir daha herhangi bir memuriyette görev yapamamak üzere görevden alınıyordu.[187]

Osmanlı yönetiminin bu gibi uygunsuz durumlara karşı aldığı önlemlerin yanında kaza idaresinde yaşanabilecek görev ihmali konusunda da oldukça titiz davrandığı görülmektedir. Zara'ya ait bir vesikaya yansıyan 1908 yılındaki olay verilen titizliğe örnek oluşturabilecek niteliktedir. Söz konusu vesikadan anlaşıldığı üzere bu tarihte Zara kaymakam naibinin izni bittiği halde görev yerini terk ederek İstanbul'a gittiği ve bir ihmalkarlığa sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte belgeden çıkarılan başka bir sonuç da Zara belediye reisi ile müstantik [*Sorgu hâkimi*] ve katiplerin kaza halkına karşı yaptığı zulümlerdir. Bu nedenlerden dolayı Dahiliye Nezareti'nden Sivas vilayetine yazılan yazıda hem bu kişilerin "*su-i halleri*" hem de kaymakam naibinin görev ihmali konusunda bir tahkikat yapılması istenerek ortaya çıkan neticenin seri bir şekilde Dahiliye Nezareti makamına yazılı olarak bildirilmesi istenmişti.[188]

Dahiliye Nezareti'nin bu talebi elbette görev ihmali konusuna verilen önemi kanıtlamaktadır. Öyle ki sadece Zara'da değil çoğu bölgede süregelen bu ihmalleri önlemek amacıyla Zara'da yaşanan olaydan bir sene sonra, 1909 yılında bütün hükümet dairelerinde uygulanması kararlaştırılan bir talimatname yayınlanmıştı. Bu talimatnamenin ilk maddesi "*memurların belirlenen saatlerde vazifeleri başında bulunmaları ve hizmetlerinden izinsiz olarak ayrılmamaları"* yönündeydi. 1910 yılına gelindiğinde bu talimata uymayanlara ilkinde ihtar verilmesi, tekrarı halinde ise maaşlarından kesinti yapılması kararlaştırılmıştı.[189]

Görüldüğü üzere yöneticiler hakkında Zara ahalisi tarafından merkeze iletilen birçok şikâyet söz konusudur. Bu şikâyetler genellikle ilgili nezaretler hedef alınarak yapılan şikâyetlerdir. Ancak 1908 yılında kaza ahalisi tarafından yine yönetici takımının usulsüzlükleri hakkında yapılan şikâyet, tebliğ edildiği yer bakımından diğerlerinden farklı ve enteresandır. Yapılan şikâyetin doğrudan nezaret makamına değil de bir gazete aracılığıyla yapılması bu farklılığı sağlayan en önemli etkendir.

[187] Harun Çoban, "Nefy'ü Kısas Defterlerine Göre Tanzimat Sonrası Balkanlardan Yapılan Sürgünler (1848-1883)", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 3, S. 2, Güz 2018, s. 151.
[188] *BOA, DH.MKT.2673/59*; s. 1,3; 17 Teşrinisani 1324 / 30 Kasım 1908.
[189] Ahmet Yüksel, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* C. 16, S. 1, 2014, s. 44.

Mevzubahis şikâyet hadisesi 17 Kasım 1908 tarihli bir vesikada aktarılmıştır. Buna göre Zara'da bulunan Ermeni ahali, kaza kaymakamı, belediye reisi, naib ve mahkeme-i şer'iyye katiplerinin kendilerine yaptıkları yersiz davranışları kaleme alarak bir mektupla İstanbul'a göndermişlerdi ve Ermenice Manzume-i Efkâr Gazetesi'nin 14 Kasım 1908 tarihli nüshasında bu mektuba yer verilmişti. Mektup her ne kadar bir şikâyet mektubu ise de denk düştüğü tarih hasebiyle II. Meşrutiyetin ilan sürecinin Anadolu'ya yansımaları açısından ip uçları içermektedir. O kadar ki mektubun yazılış amaçlarından biri II. Meşrutiyetin ilanıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü mektupta Zara kaymakamı "*istibdad adamı*" olmakla ve meşruti idare aleyhinde davranışlar sergilemekle suçlanmıştı. Mektupta Ermeniler öteye beriye telgraf çekerek Kânûn-i Esâsî'nin ilan olunduğuna dair cevap bekledikleri halde kaymakamın bu konuda Zara'ya ulaşan telgraflara dair kendilerine hiçbir malumat vermediğinden şikâyetçilerdi. Üstelik bu konu ile ilgili bilgi almak için kaymakamlığa müracaat ettiklerinde ise odun ile kovalanarak kapı dışarı edildiklerinden bahsetmişlerdi. Dahası Ermenilerin şikâyetçi oldukları tek kişi kaymakam değildi. Belediye reisi Hakkı Efendi, müstantik ve meşhur hafiye Bekir Bey ve birkaç memur istibdat taraftarı olmakla suçlananlar arasındaydı. Belediye reisi Hakkı Efendi'ye ise ayrı bir parantez açılarak bu kişinin oldukça "*müstebid*" yani zorba bir adam olduğundan bahsedilmişti. Mektupta denildiğine göre bir adama kötülük yapmak için bu kişilerden birisinin izni yeterliydi. Hâkim Mehmed'e gelince bu şahıs görevde bulunduğu 21 ay boyunca aldığı rüşvetler ile önemli bir meblağ elde etmişti. Rüşvetle suçlananlardan bir diğeri de müstantik kâtibi Hacı Ömer adlı kişiydi. Mektupta isminin yanına sadece Ermenilerin değil bütün Zara ahalisi tarafından "*bu adamın ne fena bir adam olduğu bilinir*" diye not düşülerek şahıs hakkında duyulan rahatsızlık bir desteğe oturtulmuştu. Hatta söylenildiğine göre kâtip Hacı Ömer II. Meşrutiyetin ilan edildiği gün çarşıya gelerek hıncını Ermenilerden çıkarmıştı. Ermenileri hedef alarak "*Ermeniler yerlerinizde doğru oturunuz, gavurluğuna kaşınıyorsunuz*" diye bağırmıştı. Bundan başka Şeriyye Mahkemesi kâtibi Halil Efendi de şikâyetten nasibini alanlardan biriydi. Hatta kendisinin yaptığı fenalıkları ayrı ayrı saymanın zor olduğu, bu nedenle sadece iyi davranışlarını söylemenin isabetli olacağı belirtilmişti. Bahsedilen mektupta iyi davranışlarından söz edilen tek memur, hudut emini Ahmed Efendi idi. Zira Ahmed

Efendi'nin akıllı ve ağır başlı bir adam olduğu aktarılmıştı. Özetle mevzubahis mektup Manzume-i Efkâr gazetesinde yayınlanınca Dahiliye Mektubi Kalemi, Sivas vilayetine bir telgraf göndererek şikâyet edilen kişiler hakkında acil olarak mahallince bir tahkikat yapılmasını ve neticenin merkeze bildirilmesini istemişti.[190] Elbette Zara'daki bütün idareci kesimin suçlanması hasebiyle söz konusu mektupta yapılan şikâyetlerin gerçekliği sorgulanabilir. Öyle ki Ermeni halkın bütün idarecileri suçlayarak, çalışmanın askeriye başlığı altında işlenen olaylara benzer şekilde asi bir harekete zemin hazırlamaya çalıştığı düşünülebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus mektupta hudut emininin niçin ayrı tutulmuş olduğudur.

Dahiliye Nezareti bu kişiler hakkında mahallince bir tahkikat yapılmasını istese de Sivas Vali Vekili Aristidi Nezaret makamına bir yazı göndererek mahallince yapılacak bir tahkikata imkân olmadığını belirtmiş ve yapılacak tahkikatın vilayet merkezine naklinin uygun olacağını bildirmişti.[191] Ermeni ahali tarafından buna benzer bazı Zara ileri gelenlerine ve yönetici kesime yapılan şikâyetlerde bu kişilerin amaçlarının Zara'da bir kargaşa ortamı oluşturmak istedikleri düşüncesi daha farklı belgeler ele alındığında boşa çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Zara'nın ileri gelenlerine atfedilen şikâyetler sadece Ermeni cenahtan gelmemişti. Örneğin Ekim 1909 tarihini işaret eden bir vesikada bu sefer Müslüman ahali tarafından Zara'nın ileri gelenleri hakkında yapılan bir şikâyet olduğu anlaşılmaktadır. Resuloğlu Mehmed imzasıyla Hariciye Nezareti'ne yazılan evrakta Zara'nın Sinek köyünde bazı nüfuzlu kişilerin köy ahalisine yaptığı hukuksuzluklar aktarılmıştı. Bunun üzerine Hariciye Nezareti durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti. Dahiliye Nezareti de Sivas'a bir yazı göndererek durumun tahkik edilmesini istemişti.[192]

Zara'nın arşiv vesikalarına yansıyan ilginç şikâyet konularından bir tanesi de hapishanelerde bulunan mahkûmlara verilen ekmek miktarı ile ilgilidir. 7 Ocak 1917 tarihinde adliye müfettişi, Zara'dan Adliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek Zara hapishanesinde bulunun mahkûmlara yaklaşık bir aydan beri yeterli miktarda ekmek verilmediğini, bunun mahkûmların hastalığına sebebiyet verebileceğini bildirmişti.

[190] *BOA, DH.MKT.2663/73*; s. 1,2,3,5; 4 Teşrinisani 1324 / 17 Kasım 1908.
[191] *BOA, DH.MKT.2681/67*; s. 1,3; 22 Teşrinisani 1324 / 5 Aralık 1908.
[192] *BOA, DH.MUİ.25/58*; s. 1,3; 7 Teşrinievvel 1325 / 20 Ekim 1909.

Adliye Nezareti de gelen bu bilgiyi Dahiliye Nezareti'ne aktarmıştı. Dahiliye Nezareti, Sivas Vilayeti'ne bir yazı göndererek bu durumun sebebinin araştırılması ve gereğinin yapılmasını istemişti. Neticede Sivas'tan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevapta Zara hapishanesinin mevcudunun 29 kişi olduğu ve bunlardan 11 tanesinin iaşesinin hükümetçe verilirken geri kalan 18 kişinin iaşesinin de kendileri tarafından temin edildiği bildirilmişti. Ancak bunların son zamanlarda iaşelerinin temini konusunda müşkülata düştükleri ve problemin buradan kaynaklandığı belirtilmişti. Buna rağmen gönderilen yazıda şimdiye kadar mahkûmlara verilen yarımşar kilo ekmeğin 1 kiloya çıkarılacağının Zara kaymakamlığından bildirildiği ifade edilmişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti de vilayetten gelen bu yazıyı Adliye Nezareti'ne bildirmişti. [193] Öte yandan hapishane kaynaklı bu şikâyet olayına Dahiliye makamının niçin dahil olduğunun elbette mantıklı bir açıklaması vardı. Çünkü 1880 tarihinden itibaren hapishaneler Adliye Nezaretinden alınarak Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştı. 20 Mayıs 1880 tarihinde 97 maddeden oluşan *Tevkifhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi* yayınlanarak hapishanelerin statüsü belirlenmişti.[194] İşte mevzu bahis bakanlığın işin içerisine karışması bundandı.

Şikâyet konusu göz önüne alınarak incelenen belgelerde Zara'da bulunan iki mahkeme dikkat çekici niteliktedir. Bunlar şer'iyye mahkemesi ve günümüzün asliye mahkemesi olan bidayet mahkemesidir. 25 Eylül 1916'da Adliye ve Mezâhib Nezaretinden[195] Sivas Vilayetine çekilen bir telgrafta, geçici kanun gereğince harp mıntıkalarından olan Şiran, Kelkit ve Torul kazaları Bidayet Mahkemeleri'nin vazifelerinin Zara Bidayet Mahkemesine tevdi edilmesi ifade olunmuştu.[196] Elbette bu durum kazadaki mahkemelerin önemini göstermektedir. Fakat zaman zaman belgelere bunun tam tersi durumlar da yansımıştır. Örneğin Erzincan'da bulunan heyet-i tahkikiye riyasetinin 6 Aralık 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği

[193] *BOA, DH.MB.HPS.77/30*; s. 1, 3,5,7; 17 Şevval 1335 / 6 Ağustos 1917.
[194] Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 14, Güz 2011, s. 19.
[195] Adliye Nezareti'nin teşkilat nizamnamesi Said Paşa tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan bu nizamname ile gayrimüslimlerin o zamana kadar Hariciye Nezareti'ne bağlı olan mezhep işleri Adliye Nezareti'ne bağlanmıştı. Bu nedenle de nezaretin adı Adliye Mezâhib Nezareti oldu. Bkz. Hulusi Yavuz, "Adliye Nezâreti", *TDV.İA,* C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 390.
[196] *BOA, DH.ŞFR.68/115*; 12 Eylül 1332 / 25 Eylül 1916.

telgraftan, Zara'daki mahkeme riyasetinin iki seneden beri boş olduğu ve buraya atama yapılmadığı anlaşılmaktadır.[197]

Zara halkının merkeze yaptığı şikâyetler sadece kaza idarecileri ile ilgili değildi. 27 Mart 1919 tarihinde Zara'dan Dahiliye Nezareti'ne bir şikâyet telgrafı çekilmişti. Ruşenzade Zeki imzasını taşıyan telgrafın içeriği merkeze çekilen diğer şikâyet telgraflarıyla aynı olsa da şikâyetçi olunan şahıslar açısından diğerlerinden farklıydı. Zeki Bey telgrafında sadece mahallî idarecileri değil eski Sivas Valisi Kemal Bey ve Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey'i de hedef almıştı. Bu şikâyet üzerine Sivas valisi, Dahiliye Nezareti'nin talebi doğrultusunda Zara kaymakamlığından bir tahkikat istemişti. Yapılan tahkikat neticesinde bu şahsın kendiyle ters düşen herkesten şikâyetçi olduğu, idareciler konusunda ise bilhassa valiler her değiştiğinde eski vali hakkında merkeze şikâyetler yağdırdığı anlaşılmıştı. Üstelik Sivas valisi tahkikat sonucunu Dahiliye Nezareti'ne bildirirken "*bu şahıs birilerinden şikâyetçi olmayı kendisine zanaat edinmiştir*" ibaresine yer vermişti. Nihayetinde Ruşenzade Zeki'nin iddialarının asılsız olduğu anlaşılmıştı. [198] Gerçekten de daha farklı vesikalara bakıldığında Valiyi doğrular nitelikte evraklarla karşılaşmak mümkündür. Öyle ki Zara Mekteb-i Rüştiye hocası Hacı Abdullah Efendi'nin rüştiyedeki talebeleri sopayla döverek onlara işkence ettiğine dair Dahiliye Nezareti'ne ulaşan 9 Eylül 1911 tarihli bir telgraf da Ruşenzade Zeki imzasını taşıyordu.[199]

D. Sürgün ve Diğer Tedbirler

Bir ceza terimi olarak sürgün, suçlunun bulunduğu mahalden başka bir yere bir süre uzaklaştırılmasıdır. Literatürde *"nefy"* ya da *"nefy ve tağrib"* olarak adlandırılan ceza, Osmanlı belgelerine *"nefy ü icla"* veya da *"nefy ü tedib"* gibi terimlerle yansımıştır. Sürgün cezası bir nevi zorunlu ikamet cezası olsa da sürgün cezasına çarptırılan kişi bulunduğu yerde serbestçe dolaşabilme ve oranın insanı gibi yaşayabilme haklarına sahiptir. Sürgün cezası alan suçlunun gideceği sürgün yeri genellikle işlenen suçun niteliğine göre değişmektedir. Ayrıca suçlu bulunan kişinin devlet hizmetindeki mevkii ve statüsü de sürgün yerinin belirlenmesinde önemli

[197] *BOA, BEO.4605/345334*; s. 5; 6 Kanunuevvel 1335 / 6 Aralık 1919.
[198] *BOA, DH.EUM.AYŞ.74/31*; s. 1; 12 Ağustos 1335 / 27 Ağustos 1919.
[199] *BOA, MF.İBT.338/71*; 27 Ağustos 1327 / 9 Eylül 1911.

kriterlerdendir. Osmanlı'da sürgün genellikle farklı yaptırımlarla birlikte uygulanan bir ceza sistemidir. Ayrıca sürgün cezasının muhatapları sadece idareciler ve devlet memurları değildir, aynı zamanda ahali de zaman zaman bu cezaya çarptırılmaktan kurtulamamıştır. Suçlu bulunan kişilere sürgün cezası verilmesinin en önemli nedeni ise genelde devlet düzenine aykırı hareketler ve toplumun asayişine zarar vermek gibi davranışlardır.[200]

19. yüzyılda Sivas gerek sürgün edilenler gerekse sürgün ettirilenler açısından meşhur bir mahal olmuştur. Bu çalışmada verilecek olan sürgün hadisesi örnekleriyle pek fazla ilgisi olmasa da Sivas'ın niçin sürgün yeri olduğuna kısaca değinmek faydalı olabilir. 19. yüzyıl Osmanlısında Eyalet-i Rum'un merkez sancağı konumunda bulunan Sivas, Osmanlı'nın gözde sürgün mahallerinden biri konumundadır. Bu tercihteki en önemli etkenler vilayetin zorlayıcı iklimi ve sağlam kaleleridir. Zira Sivas sadece sürgün açısından değil "*kalebend*" [201] cezasına çarptırılanların da gönderildiği bir tercih merkezi olmuştur.[202] Zara'ya gelince elbette şehir merkezinde yaşanan hadiselerden daha seyrek olsa bile burada yaşanan bazı sürgün hadiselerine belgelerde tesadüf edilmiştir. Mevzubahis seyrekliğin en önemli sebebi bu mekânın bir kaza olması hasebiyle daha sınırlı bir alanı teşkil etmesidir. Bu bağlamda verilecek olan örnekler hem sebepleri hem de sonuçları itibarıyla daha kısıtlıdır.

İncelenen dönem itibariyle Zara'da yaşanan ilk sürgün hadisesi ile ilgili vesika 1849 yılına aittir ve Sivas Mutasarrıfına gönderilmek üzere kaleme alınmıştır. Vesikada aktarıldığı üzere Zaralı Başoğlu Diyab ve oğlu Yusuf ile Alişir adlarındaki şakiler hem Zara'da hem de Hafik'te eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bahsedilen kaza ahalisinin belirttiğine göre Sivas zaptiye memuru Hacı Ömer bu eşkıyalara el vererek ahaliye yapılan zulmü katlandırıyordu. Bu kimseler amirden

[200] Kemal Daşçıoğlu, *İskân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün – Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl),* Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007. Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", *OTAM,* s. 19, 2006, ss. 287-289.

[201] Kalabend terimi, Arapça "kal'a" ve Farsça "bend" kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkan bir terimdir. Sözlükte ise bu terim "kaleye bağlanmış, kaleye hapsedilmiş kimse" anlamına gelmektedir. Kalebend tam manasıyla suçluların bir kale içerisinde oturmaya zorlandığı ve dışarıya çıkmalarına izin verilmediği bir ceza sistemidir. Bkz. Ömer İşbilir, "Kalebend", *TDV.İA,* C. 3. Basım Ek-2, TDV Yayınları, Ankara 2019, s. 5.

[202] Erdoğan Polat, "Sivas Sancağı'nın Sürgün Müftüleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, s. 3, Aralık 2019, s. 772.

aldıkları güvenle geceleri insanların yollarını kesiyor, halkın mallarını gasp ediyorlardı. Ayrıca şakiler yaptıkları gasplara kendilerince bir kılıf da bulmuşlardı. Parasını alacakları kişiye, "*babamızın senden alacağı varmış onu almaya geldik*" diyorlardı. Bu yolla ahaliden yaklaşık 50.000 kuruş toplamışlardı. Bu sebeplerden dolayı ahali tarafından ilgili makama bir arzuhal yazılarak bu kimselerin Zara'dan defedilmesi talebinde bulunulmuştu. Netice olarak da şakilerin sürgün edilmesi kararı alınmıştı.[203]

Bunun dışında Zara'da vuku bulan bir başka sürgün hadisesi ise 1857 yılında Koçgiri aşiretinin ıslahı sonrasında yaşanmıştı. Islah hadisesi sırasında yakalanan Koçgirililerin reisi Rabab, muhakemesi yapılmak üzere Sivas'a gönderilmişti. Yapılan muhakemeden sonra bu kişinin firara kalkışmadan Rumeli'nde bir bölgeye yerleştirilmesi, daha doğru bir ifadeyle sürülmesi kararı alınmıştı. Aşiretin ise Sivas, Dersim ve Karahisar-ı Şarki gibi mahallerde bulunan elamanlarından alınacak vergilerin hazineye aktarılması ve bunlardan askere alınacakların ise önce Samsun'a indirilerek oradan da İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Belgeden anlaşıldığına göre sadece bahsedilen yılda değil daha önce de bu aşiretin ıslahına çalışılmış ve yine eşkıyalar ile reisleri yakalanmıştı. Lakin eşkıyalar aralık buldukça isyan hareketlerinden geri durmamış ve tekrarlayan olaylar nedeniyle bölgede sükûnet bir türlü sağlanamamıştı. Eşkıya reisi Rabab'a yapılan muhakemede çıkan sürgün kararının en önemli sebebi daha önce gerekli cezalar verilmediği için tekrarlanan olayların yeniden yaşanmasına engel olmaktı. Neticede yapılan muhakeme sonucunda Rabab'ın sürgün edileceği yer Rumeli bölgesinde bulunan Rusçuk olarak belirlenmiş ve eşkıya reisi buraya gönderilmişti.[204]

Zara'da meydana gelen sürgün hadiselerinden bir diğeri de kazadaki etnik bir problemle iç içe geçmektedir. 20 Mayıs 1917 tarihli bir şifre telgraftan anlaşıldığı üzere Zara'nın Şerefiye adlı bölgesinde oturan Müslüman 12 kişi Edki köyüne tabi bazı Rumlar tarafından katledilmişti. Bunun üzerine olaya karışan Rum halkının malları hükümet tarafından müsadere edilerek askeriyeye teslim edilmişti. Söz konusu Rumların da Zara'dan Aziziye'ye sürülmesi kararlaştırılmıştı.[205] Ancak

[203] *BOA, A.}MKT.234/10*; s. 1,3; 23 Zilhicce 1265 / 9 Kasım 1849.
[204] *BOA, A.}MKT.NZD.222/26*; 4 Ramazan 1273 / 28 Nisan 1857.
[205] *BOA, DH.ŞFR.554/89*; s. 1-4; 20 Mayıs 1333 / 20 Mayıs 1917.

belgedeki tarihten iki gün sonra 22 Mayıs 1917 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla sürgün edilenler sadece Müslüman ahaliyi katletme olayına karışanlar değildi. Zira yaşanan olayın elebaşlarından olan Zaralı Hamo ve arkadaşları Daracık ile Ortak köyü halkından yardım almış ve bu köylerin ahalisi eşkıyaların saklanmasında veyahut kollukçulara teslim edilmemesinde rol oynamışlardı. Ahalinin bu tutumu kendilerine pahalıya mâl olmuş adı geçen köyler ahalisinin de malları müsadere yoluyla alınarak orduya teslim edilmiş ve ahalinin birçoğu Sivas'a gönderilmişti.[206]

1917 yılında Zara'da meydana gelen sürgün hadiselerinden bir diğeri eşkıyalık faaliyetlerinden daha çok bir casusluk girişimi sebebiyle gerçekleştirilmişti. Yunanlılar ile *"teşrik-i mesai"* yaptığı yani iş birliği ve ortaklık içinde olduğu Polis müdüriyetince belirlenen Zaralı Mustafa Kâmil Efendi'nin "*dar-ül harbe*" [207] sürülmesi kararı alınmıştı. Dahası Mustafa Kâmil Efendi sürgün hükmünün verildiği sıralarda halihazırda Zara menzil idaresinde istihdam edilen bir kimseydi.[208] Netice olarak denilebilir ki belgelerin tarihleri göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı, içinde bulunduğu çalkantılı dönemlerde harici sıkıntıların yanında dahili problemlerle de ilgilenmek zorunda kalmıştı. Elbette Zara diğer şehir merkezlerine kıyasla daha küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen baş gösteren problemler geçiştirilerek arka plana atılmamış, kabahatli kişiler gerektiği gibi cezalandırılmıştı. Bu cezalandırma devletin uyguladığı politikalardan birisiydi. Osmanlılar suçluyu doğrudan cezalandırmak yerine bu yolla onların ıslah olmalarını gözetiyordu.

[206] *BOA, DH.ŞFR. 555/6*; s. 1-3; 22 Mayıs 1333 / 22 Mayıs 1917.
[207] Dar-ül harb Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında henüz sulh akdedilmemiş memleketler için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I,* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 398.
[208] *BOA, DH.EUM.1.Şb.14/30*; 12 Şevval 1335 / 1 Ağustos 1917.

III. BÖLÜM

3. ZARA'NIN EKONOMİSİ

A. Bölgenin Geçim Kaynakları ve Ekonomisi

Zara'daki ekonomik faaliyetlere ve geçim kaynakları konusuna geçmeden önce kullanılan belgelerin oluşturulduğu tarihlerde Osmanlı ekonomisinin ana hatlarını kısaca aktarmakta fayda vardır. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca artarak devam eden mali ve siyasal sorunlarla mücadele etmekten kurtulamamış ve giderek "yarı sömürge" bir hale gelmiştir.[209] 18. yüzyılda başlayan Osmanlı yenileşme hareketleri 19. yüzyılda da devam ettirilmeye çalışılmışsa da bu dönemde devlet siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da bir değişim süreci içerisindeydi. Devlet, temel sanayisini bir düzene oturtamamış, fena durumda olmayan dokuma sanayisi bile ülke içi ihtiyaçlara cevap verecek üretimi sağlayamamıştı. Yetersiz sanayileşme nedeniyle de ülkenin maden ve tarıma dayalı zenginliği de etkisini kaybetmeye başlamıştı.[210]

Ekonomi konusu özelinde ticaret ve dış ticaret hususlarına değinmek gerekirse ticaret Osmanlı'nın önemli ekonomik uğraşlarından birisidir. Osmanlı geçmiş dönemlerden bu yana süre gelen ticaret kültürü ve ticari örgütlenme konularına sahip çıkmış ve içinde bulunulan çağların gereksinimleri doğrultusunda ticari faaliyetlerde bulunmaya özen göstermişti. Osmanlı'nın ekonomi konusunda üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan bir tanesi de tüketiciye verilen önemdir. Zaman zaman bu husus üzerinde müesseseler oluşturularak, tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu müesseselerin en önemlisi İhtisab müessesidir. Müessesenin başında bulunan Muhtesib'in en mühim görevi de tüketicinin korunmasıdır.[211]

---

[209] Erdinç Tokgöz, "19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, 2000, s. 366.

[210] İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 11, S. 2, Elazığ 2001, s. 314.

[211] Ali Yılmaz Gündüz-Mehmet Kaya-Cahit Aydemir, "Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi,* C. 14, s. 2, 2012, s. 48.

Osmanlı'nın son zamanlarına doğru bir *sömürge devleti* durumunda olmaya başladığına yukarıda değinilmişti. Devlet'in bu konuma gelmesindeki en önemli etken ekonomik açıdan Batı'nın gelişmişliğine ayak uyduramaması ve üretimin önem verilen öncelikli alanlarla sınırlı kalmış olmasıydı. Fetih esası üzerine kurulmuş olan Osmanlı Devleti, üretimini genellikle savaş ve savunma için gerekli olan alet ve edevatlar ile sınırlandırmıştı.[212]

Zara'nın ekonomisi ile ilgili bilgiler vermeden önce hem konunun hem de verilecek olan arşiv belgelerinin daha iyi idrak edilebilmesi için 19. yüzyılda Sivas'ın ekonomik yapısına da kısaca değinmek faydalı olabilir.Bu dönemde pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi Sivas'ta da ekonomik yapı geleneksel tarım ekonomisine dayalıdır. Şehirde 1901 yılı itibariyle hayvancılık ve ziraattan elde edilen hasılat yaklaşık 22.000.000 kuruştur. Sivas'ta tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin diğer alanlara nazaran daha yaygın olduğunu gösteren bir kanıt ise 1890 yılı itibarıyla toplanan 17.276.548 kuruşluk 9 kalem verginin 5.277.030 kuruş olarak en büyük payı tarım ürünlerinden alınan vergilerin oluşturmasıdır. Tarımın hemen ardından ise 3.656.734 kuruşla hayvancılıktan alınan vergiler gelmektedir. Her ne kadar ahalinin büyük çoğunluğu bu alanlarda istihdam olsa da vilayette yapılan üretim yüksek miktarlara çıkamamış sadece iç pazara yetecek kadar üretim yapılmıştır.[213]

Aşağıda farklı başlıklar altında daha kapsamlı bir şekilde verileceği gibi Tanzimat'tan yıkılışa uzanan süreçte Zara'nın ekonomik durumu, Sivas kadar kapsamlı olmasa da hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir. 19. yüzyılın ortalarında büyükçe bir köy durumunda olan Zara'nın tarım ve hayvancılık dışındaki gelirinin büyük bölümü kaza içerisinde bulunan madenlerden sağlanmıştı. Burada özellikle tuz madenleri önemli konumdadır. Zira Zara'dan çıkarılan tuz Erzincan, Kemah ve Malatya gibi çevre bölgelere gönderilmiştir.

---

[212] Nevin Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 15-16.

[213] Adnan Mahiroğulları, "XIX. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Journal Of Economy Culture and Society*, S. 27, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 57-58; 2017'den önce derginin adı *Sosyoloji Konferansları* olarak geçmektedir. 2017'den sonra derginin adı künyede verildiği gibidir. Makalenin bulunabilirliği için künyede söz konusu derginin yeni adı verilmiştir.

1. Hayvancılık

Bölgenin geçim kaynakları ve ekonomisinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu noktada Osmanlı arşivinde *ML.VRD.TMT* fonunda yer alan temettuat defterlerinden yararlanılmıştır. Öyle ki burada Zara'da ikamet etmekte olan bir kimsenin meşgul olduğu meslek, ürettiği ürünler, sahip olduğu hayvanlar ve bunlardan elde ettiği gelirler hakkında sayısal verileri görmek mümkündür.

Zara'nın ekonomik faaliyetlerindeki en önemli unsurların başında hayvancılık gelmektedir. Kazada büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra az da olsa arıcıkla da uğraşılmaktadır. Müslüman ahaliye ait temettuat defterinde halkın sahip oldukları ve gelir elde ettikleri hayvanlar sayıları ile birlikte kaydedildiği için bahsedilen dönemlerde Zara'daki hayvancılık faaliyetleri ile ilgili kayda değer malumat elde etmek mümkündür. Büyükbaş hayvancılık olarak defterde sıkça bahsedilen hayvanlar sağman ve kısır inek, sağman ve kısır manda, yaşar düğe, yaşar tosun, koşum öküzü, koşum camuşu, balak ve buzağı gibi hayvanlardır. Küçükbaş hayvancılığında da koyun, kuzu, keçi ve oğlak çokça bahsedilen hayvanlardır. Sağman inek, sağman koyun ve sağman keçi gibi gelir elde edilen hayvanların gelirleri defterde açıkça belirtilmiştir. Deftere kaydedilen 201 hanenin büyük bir bölümü büyük ya da küçükbaş hayvana sahipse de 22 hanenin herhangi bir hayvana sahip olmadığı görülmektedir. En çok gelir elde edilen hayvanlardan biri olarak kazadaki inek sayısı 280'i sağman ve 29'u kısır olmak üzere toplam 309'dur. Bunun yanında 52 hanenin ise hiç ineği yoktur. Kazada 3'ten fazla sağman ineği olan haneler 12, 57, 97, 100, 107, 112, 137, 182 ve 188. hanelerdir. Bunların içerisinde 188 numaralı hane 8 tane olmak üzere en fazla sağman ineğe sahip hane durumundadır. Bunun yanı sıra yine 3'ten fazla koşum öküzüne sahip olan hane sayısı 34 en fazla küçük ve büyükbaş hayvana sahip hane sayısı da 11dir.[214]

Bu noktada temettuat kayıtlarından faydalanarak bazı hanelerin hayvancılıktan elde ettikleri gelirlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Aktarılacak olan ilk kişi ise kaza sakinlerinden Deli Ahmedoğlu Mustafa'dır. Bu kişinin 65 kuruş hasılat elde ettiği 10 adet sağman koyunu, 24 kuruş gelir aldığı 6 adet sağman keçisi, 5 adet kısır koyunu, 2 adet kısır keçisi, 4'ü dişi 3'ü erkek olmak üzere 7 adet kuzusu,

[214] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.*

3'ü dişi 2'si erkek 5 adet oğlağı, 1 adet kısır ineği, 1 adet eşeği, 1 yaşar tosunu ve 2 de öküzü vardır. Bu şahsın sahip olduğu mallardan elde ettiği gelir bir senede tahminen 291 kuruştur.[215] İlgili defterin bir başka sayfasında da mal varlığı kaydedilen Bostancı Alioğlu İsmail adında bir kimsedir. Buna göre sözü edilen şahsın 18 kuruş hasılatlı 3 adet sağman koyun, 4 kuruş hasılatlı 2 adet kısır koyun, 2 adet kuzu, 20 kuruş hasılatla 1 sağman inek, 1 adet yaşar tosun, 1 adet eşek, 3 adet de koşum öküzü bulunmaktadır. Bir senede elde ettiği toplam gelir ise 201 kuruştur.[216]

Marazoğlu Mehmed'in ise söz edilen yıllarda 20 kuruş hasılatlı 5 adet sağman keçi, 4 adet oğlak ve 2 adet koşum öküzü bulunmaktadır. Ayrıca bu şahıs sığır çobanlığı işi ile uğraşmaktadır ve yıllık geliri de toplamda 325 kuruştur.[217] Ayvazoğlu İbrahim adli kişi ise 72 kuruş gelirli 12 baş sağman koyuna, 40 kuruş geliri olan 10 baş sağman keçiye, 4 baş kısır koyuna ve ayrıca 6 baş kuzu, 6 baş oğlak ve 4 koşum öküzüne sahiptir. İbrahim'in elde ettiği toplam gelir ise 751 kuruştur.[218] Yine defterde mal varlığı ve gelirlerinden bahsedilen bir diğer kişide kaza sakinlerinden İbrahimoğlu Ali'nin 24 kuruş gelir elde ettiği 4 baş sağman koyun, 28 kuruş gelir elde ettiği 7 baş sağman keçi, 10 kuruş hasılat aldığı 1 baş sağman inek, 1 baş eşek, 2 baş koşum öküzü, 3 baş kuzu, 3 baş oğlak ve bunlara ek 8 kuruş gelir elde ettiği 2 adet arı kovanı vardı. Bir yılda elde etmiş olduğu toplam geliri ise 229 kuruştu.[219]

Çalışmanın genel konusu olmaması sebebiyle burada defterde yer alan bütün hanelerin mal varlığı ve gelirlerinden bahsedilmemiş, sadece bazı hanelerin örneklendirilmesiyle yetinilmiştir. Ancak defterde verilen hanelerin hemen hemen hepsinin ekili tarlaya ve hasılat elde ettiği hayvanata sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2. Ziraat

Tıpkı hayvancılık gibi ziraat faaliyetleri de Zara'nın ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Zara'da bugün olduğu gibi dün de halkın büyük çoğunluğu sert karasal

[215] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 3; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[216] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 4; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[217] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 10; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[218] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 18; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[219] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 22; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.

iklim şartlarına rağmen tarım ile uğraşmaktaydı. Kaza topraklarının büyük bölümünde buğday ve arpa gibi tahıl tarımı yaygındı. Bunun yanında Zara'nın meyvecilik ile ilişkisi iklim koşulları münasebetiyle pek parlak değildi. 1854 yılında Zara'ya gelen Alman Seyyah A.D. Mordtmann Zara'da yetiştirilen başlıca ürünleri buğday, arpa ve yulaf olarak sıralamıştı. Mordtmann'dan 33 yıl sonra yani 1887 yılında Zara'ya gelen Fransız Seyyah Vital Cuniet ise kazada 59.559 hektar tahıl tarlası, 1.980 çayırlık, 1.147 bostan ve meyve bahçesi olduğundan bahsederek özellikle kavun ve karpuzun kaliteli olduğunu aktarmıştı.[220]

Yine temettuat defterinde Zara da bulunan hanelerin kaç dönüm ekili ya da ekili olmayan tarlası olduğu açıkça belirtilmiştir. Bunun dışında üzerinde çeşitli sebeplerden dolayı ekim biçim yapılamayan tarlalar olan "*boz ve hali*"[221] tarlalarla birlikte bostanlar ve çayırlar da dönüm cinsinden gösterilmiştir. Yine defterde yer alan bir diğer tarla çeşide de dikili tarlalardır.

Zara'da yaşayan Müslüman ahaliye ait temettuat defterinde elde edilen bilgiler doğrultusunda mevcut olan 201 hanenin toplam ekili tarlası 4.708 dönümdür. En az ekili tarlası bulunan hane 1 dönümlük arazisiyle 71 numaralı hanedir. Hane sahibi Hasan ve kardeşleri Amir ve İskender gelirlerinin büyük bir bölümünü kavaslık ticaretinden elde etmektedirler. En çok ekili tarlası bulunan hane ise 210 dönümlük arazi ile 188 numaralı hanedir. Hane sahipleri ise Hacı Ebubekir ve kardeşleri Mustafa ve Recep adlı şahıslardır. Ayrıca 188 numaralı hanenin toplamda 3.218 kuruş gelir ile en çok gelir elde eden hane olduğu anlaşılmaktadır. En az geliri olan hane ise 20 kuruş ile 118 numaralı hanedir. Toplamda 4 hane değirmencilikten gelir elde ederken 19 hane de arıcılıktan gelir elde etmektedir. Bunun yanında Okçuoğlu Deli Mehmed'in 14 dönüm olan tarlasını 50 kuruş gelir ile icara verdiği görülmektedir. Ayrıca 187 numaralı hanede bahsedilen müezzin İsmail Efendi ve oğlu müezzin Mustafa Efendi hakkında ise herhangi bir gelir kaleminden bahsedilmemiş ve *"şunun bunun ianesiyle geçinmekte oldukları"* ifadesine yer verilmiştir.[222]

[220] Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, s. 78-79.
[221] Rıza Özbölük, *19. Yüzyılda Yıldızeli Kazası*, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011, s. 65.
[222] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.

Geniş ekin alanlarına sahip olmasına rağmen pek çok zaman gerek doğal afetler gerekse başka nedenlerden dolayı Zara halkı hububata ulaşmakta zorluk yaşamıştır. Bu sebeple de halk geçim sıkıntısıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerde kazanın tarımsal ve zirai ürünleri hakkında pek fazla belge yer almasa bile çok sayıda evrakta Zara ahalisinin zahire eksikliğinden dolayı geçim sıkıntısına düştüğünden bahsedilmiştir. Dahası kıtlık nedeniyle kimi zaman kazada ölümlerin yaşandığı vesikalardan anlaşılanlar arasındadır.

Zara'nın yaşamış olduğu erzak sıkıntılarına değinmeden evvel Osmanlı için zahire konusunun önemine dikkat çekmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devlet'inde hububat halkın ana besin kaynağı olmasının yanında orduların iaşesinde kullanılması hasebiyle devlet için mühim bir üründür.[223]

Yaşanan erzak sıkıntıları ile alakalı zaman zaman Zara'dan ilgili makamlara bildirimler yapılmıştı. Bunlardan bir tanesi ahali tarafından Şura-yı Devlet'e gönderilen 1881 tarihli bir telgraftı. Telgraf, ahali vekili Ohannes ve Kerekosi imzalarını taşımaktaydı. Mevzubahis telgrafta ahali geçen seneki erzaklarının zaten noksan olduğunu bu sene de yaşanan kuraklık nedeniyle ekinlerinin yetişmediğinden dert yanmışlardı. Ahali gönderdikleri telgrafta erzak konusundaki durumun vahametini şu sözler ile aktarmıştı: "*bir gün bile idare edecek zahiremiz kalmamıştır. Her birimiz bir tarafa dağılıp veresiye zahire aradık ise de bir tane bile almaya muvaffak olmadık. Bu sene bize canib-i hayriye verilmez ise bizim halimiz ne olacak, açız diye ağlayan çocuklarımızın sedası ne ile kesilecek. Allah aşkına bize bir tarik gösterin.*" Ayrıca belgeden anlaşıldığına göre ahali eğer kendilerine itimat edilmez ise kazaya bir memur gönderilerek hanelerinin kontrol edilmesini, eğer bir gün yetecek erzak bulunur ise o kadarı ile yetineceklerini taahhüt etmişlerdi.[224] Her ne kadar son cümle ilgili makamı etkilemek için yazılmış olsa da mevzubahis belge Zara halkının bu yıllarda çektiği erzak sıkıntısının ne kadar mühim olduğunu göstermektedir. 1 Mart 1888 tarihli bir evrakta ise ahalinin zahire konusunda bir mültezimin baskısına maruz kaldığı görülmektedir. Vilayete yazılan bu evrakta ahali

[223] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* Fakülte Kitabevi, 3. Baskı, Isparta 2014, s. 16-17.
[224] *BOA, ŞD.1784/32*; s. 1,3; 26 Teşrinisani 1297 / 8 Aralık 1881.

o sene içinde bazı köylerin zahire ve aşarını "*iltizam*"[225] eden Halil Efendi'nin halka yaptığı tahakkümlerden şikâyet etmişti.[226]

1893 yılına gelindiğinde kazada benzer erzak sıkıntısının devam ettiği görülmektedir. Zara'nın bahsi geçen yıl içerisinde yemeklik ve tohumluk ihtiyaçlarından mahrum olduğu 18 Ocak 1893 tarihli bir evrakta kaleme alınmıştı. Bu sıkıntının giderilmesi amacıyla da kaza ahalisine vilayet ambarından karşılanmak üzere 4.000 kiloluk zahire verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak burada ilginç olan konu bu yardımın tavizen yapılmış olmasıydı. Kısacası ahali aldığı zahireyi gelecek sene hasat zamanında geri vermek zorundaydı.[227] Ayrıca verilen zahireden başka ihtiyaç sahiplerine 6.000 kilo buğday ve 4.000 kilo da arpa yine tavizen verilmişti. Bunların nakliye ve başka sebeplerle ortaya çıkan 1.470.000 kuruşluk masrafının da aşar bedellerinden karşılanması kararlaştırılmıştı.[228]

Zara'da bahsi geçen erzak sıkıntılarının bertaraf edilmesi için alınan önlemlerden bir tanesi de belediyenin farklı kurumlar için ayırdığı meblağdan nakit temin etmesi olmuştu. Bunların örneklerinden bir tanesi kazanın ihtiyaçlarının giderilmesi için belediye eliyle 360 çuval buğday ve bunun için ayrılan para olan 20.000 kuruşun her ihtimale karşı un miktarının artırılması maksadıyla ekmekçilere dağıtılmasıydı.[229]

Öte yandan gerek isyan hareketleri gerekse gündelik sorunlar nedeniyle zaman zaman ahali ve kaza idarecileri arasında yaralanmalara kadar varan problemlerin çıkabildiğine çalışmanın üst kısımlarında değinilmişti. 1908 yılında Zara'dan Sadaret makamına çekilen bir telgraftan anlaşıldığı kadarıyla, bu sefer kaymakam ile ahali arasında yaşanan problem Zara'nın geçim sıkıntısı ile ilintiliydi. Sözü edilen telgraf Zaralı Karamızrakoğlu Mehmed ve arkadaşları tarafından çekilmişti. Telgrafta, Mehmed ve arkadaşları ihtiyaçlarından dolayı telef olmak durumuna geldiklerinden bahsetmekteydi. Bu sıkıntılarını ilgili makamlara telgraf ile

[225] Devletin belirli bir mekanla sınırlı kanunî veya şer'î vergi unsurlarından oluşan bir mukataa birimini müzayede yolu ile belirli yıllık bedel ve sınırlı bir süre ile kişilere devretmesidir. Ayrıca kâr ve zarar bu kişilere aittir. Bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *TDV.İA,* C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 154-155.
[226] *BOA, DH.MKT.1490/98*; 17 Cemaziyelahir 1305 / 1 Mart 1888.
[227] *BOA, MV.73/39*; s. 2; 6 Kanunusani 1308 / 18 Ocak 1893.
[228] *BOA, BEO.310/23193*; 29 Teşrinievvel 1309 / 10 Kasım 1893.
[229] *BOA, MV.118/5*; s. 2; 6 Muharrem 1326 / 9 Şubat 1908.

iletmek istediklerinde ise telgrafhanenin önüne gelir gelmez kaymakam ile jandarma yüzbaşısının kendilerine engel olduklarını hatta kaymakamın askerlere süngü takma emrini verdiğini ifade etmişlerdi. Ayrıca II. Meşrutiyet'in henüz ilan edilmesinden dolayı olacak ki telgrafta kaymakam ve yüzbaşı itham edilirken "*istibdattan kalma*" ibaresi kullanılmıştı.[230]

1915 yılında ise Zara ve Reşadiye'den geçen Kızılırmak ve Asi nehirlerinden elde edilen topraklar üzerine tarlalar tesis edilmişti. Bunun yanında ahali tarafından da bağ ve bostanlar yapılmaya başlanmıştı. Bu konu ile ilgili yazıda, yapılan bu faaliyet için gerek maarif istihkakından gerekse Zara halkından sarf edilen meblağın tesviyesinin gerekli olduğundan bahsedilmişti. Bu meblağın toplanabilmesi için de tesis edilen tarlaların müzayede yoluyla satılması düşünülmüştü.[231]

Konunun başında da değinildiği gibi Zara ve civarında bazı dönemlerde erzak sıkıntısından dolayı vefat hadiseleri yaşanmıştı. 1918 yılında Sivas'tan Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir şifre telgrafta vefat eden kişilerin sayısı da aktarılmıştı. Bahsedilen tarihlerde Zara ve civar kazalarda Mart ayı başından Mayıs ortalarına kadar yaklaşık 3.500 kişi vefat etmişti. Bunun sonucu olarak da başta Zara ve Suşehri olmak üzere ihtiyacı olan kazalara menzil ambarlarından zahire aktarılmasına karar verilmişti.[232] Burada ihtiyacın menzil ambarlarından tedarik edilebilmesinin nedeni ise; Osmanlı'da askerî sevkler ya da savaşlar sırasında orduların erzak ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için menzillerde devamlı zahire bulunduruluyor olmasıydı. Devlet menziller civarındaki kadılara hükümler göndermiş ve orduların iaşesinde gerekli olan hububatın biriktirilmesini sağlamıştı.[233]

Netice olarak söylenebilir ki elbette bahsedilen geçim sıkıntısı sadece Zara'ya özgü değildi. Öyle ki başka vilayet ve kazalarda da buna benzer hadiselerin yaşanmış olması muhtemeldir. Belgelerde verilen örnekler her ne kadar Osmanlı Devleti'nin bu yıllarda ekonomik bir mihnet çektiğini düşündürse de Zara'ya ait arşiv vesikalarına da yansıdığı gibi Osmanlı, halkının yaşadığı geçim sıkıntılarını bertaraf etmek için durağan kalmamış, farklı yollar denemişti.

---

[230] *BOA, DH.MKT.2623/144*; 16 Eylül 1324 / 29 Eylül 1908.
[231] *BOA, ŞD.476/25*; s. 2,6; 5 Rebiülevvel 1333 / 21 Ocak 1915.
[232] *BOA, DH.ŞFR.584/134*; s. 1,2; 18 Mayıs 1334 / 18 Mayıs 1918.
[233] Lütfi Güçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler,* İstanbul Üniversitesi Yayımları, 1. Baskı, İstanbul 1964, s. 40.

3. Madenler

Osmanlı'da madenler devletin kuruluşundan itibaren ülke ekonomisinin önde gelen gelir kaynaklarından olmuştur.[234] Osmanlı Devleti'nde eski bir Türk devlet anlayışı olan "*ülkenin toprakları ile üzerindekiler ve altındakilerin devlete ait olma*" anlayışı hakimdi.[235] Kaliteli gümüş, bakır, kömür, kurşun ve demir gibi maden yataklarının Anadolu ve diğer eyaletlerde ziyadesiyle bulunması hasebiyle Osmanlı, maden ocakları bakımından oldukça zengindir. Ancak birçok madenin 19. yüzyılda keşfedilerek işlenmeye başlaması nedeniyle madencilik kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Ülke genelinde madenciliğe verilen önemin 19. yüzyıl itibarıyla artmaya başladığı görülmektedir. Bu yüzyılda gerek madenler gerekse maden ocaklarının sayısında ciddi yükseliş yaşanmıştır. Elbette madenciliğe verilen önemin artmasında 1829 yılında taşkömürünün keşfi de önemli bir yere sahiptir.[236]

Osmanlı belgelerinde madenler için genellikle "*cevher*" terimi kullanılmıştır. 19. yüzyıl itibarıyla Zara ile ilgili evraklar incelendiğinde kazanın farklı tiplerde maden yataklarına sahip olduğu görülmektedir. Sivas Valisi Behlül Paşa'nın kaleme aldığı bir kaimeden anlaşıldığına göre bu yıllarda Zara'da Madenderesi adıyla ünlenen mevkide gümüş ve kurşun imal edilebilecek bir maden keşfedilmişti.[237] Madenin üretime başlaması konusunda ise amele ve madenciliğe yeteri kadar önem verilmediğinden kaynaklı olarak maden bir süre kendi haline bırakılmıştı. Fakat kısa zaman sonra madenin feyzi ve bereketi konusunda emin olan Sivas valisinin de katkılarıyla buranın işletilebilmesi için Zara halkı tarafından fırınlar inşa edilmişti. Bu fırınların her birinde ne kadar sim ve kurşun ortaya çıkarılabileceği ve bu işlemin masrafının toplamda ne kadara mâl olacağı gibi hususların bilinmesi gerektiğinden bölgeye tecrübeli madenciler ve mübaşir tayin edilmişti. Bahsi geçen konularda gerekli incelemeler yapılmış ise de bu dönem kış mevsimine denk geldiğinden ocak

[234] Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* X/1, 2008, s. 137.
[235] Abdülmecit Mutaf, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", *History Sutudies*, C. 2, S. 2, 2010, s. 294.
[236] Hasan Yüksel, "19. Yüzyıl Osmanlı Maden Ocakları'nda Çalışma Standartlarının Oluşturulması Girişimleri: Dilaverpaşa Nizamnamesi Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 30, S. 5, 2016, s. 990.
[237] *BOA, TS.MA.e.1219/15*; 15 Şaban 1229 / 2 Ağustos 1814.

tam manasıyla üretime başlayamadı.[238] Ancak takip eden bahar aylarında ve sonraki yıllarda da gerekli çalışmalar yapılamamış olacak ki 23 Nisan 1819 yılında Sivas vilayetine gönderilen bir evrakta Zara'daki madenin ne kadarlık bir simli kurşun kapasitesine sahip olduğunun belirlenmesi amacıyla bahsi geçen madenin mahiyetinin layığıyla araştırılması gerektiği belirtilmişti.[239]

Bundan başka Zara'nın madenleri hakkında bilgi sahibi olunabilecek bir kaynak da Sivas Salnameleridir. 1890 tarihli Sivas Salnamesi incelendiğinde Ağmaşat, Deredam ve Alakilise denilen mevkilerde simli kurşun madeni bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu madenler bir müddet devlet tarafından işletilmiş ise de madenlerin gelirleri masraflarını karşılamadığından 1875 yılında kapatılmışlardı. Ayrıca salnameye göre madenlerin asıl kapatılma nedeni gelirlerinin yetersiz olduğuyla ilgili değildi. Gerçek sebep ocakların etrafında bulunan ufak tefek ormanların açılıp tarla yapılması fikriydi.[240]

Kurşundan başka Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve toplumsal alandaki önemli madenlerinden biriside de tuzdur. 1862 yılında üretim alanlarındaki idareyi sağlamak amacıyla Tuz Nizamnamesi adıyla tuza mahsus olarak ilk kanun metni yayınlanmıştır. Bu kanunname ülke içerisindeki tuz üretimi, satışı ve nakliyesi konularına değinmektedir.[241] Salnameler incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin tuz yataklarının güvenliğini sağlamak amacıyla az sayıda da olsa tuzlalarda asker bulundurduğu anlaşılmaktadır. Bu da zamanla bir ihraç ürünü haline gelen tuza Osmanlı'nın verdiği ihtimamı göstermektedir.

Sivas, belgelerde "memlaha" olarak geçen tuz madenleri açısından zengin bir yöredir. Zira 19. yüzyılda vilayet genelinde 16 tuz madeni bulunuyordu. Bu tuzlalarda gerek Sivas'ın gerekse çevre illerin ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde tuz üretimi yapılmaktaydı.[242]1884 yılına ait Sivas Salnamesinde, Koçgiri genelindeki bazı tuz madenlerine ait bilgiler aktarılmıştır. Bu madenlere kısaca değinmek gerekir ise salnamede geçen ilk maden Çakrı memlahasıdır. İkisi süvari dördü piyade olmak

[238] *BOA, C.DRB.12/592*; s. 1; 2 Cemaziyelahir 1230 / 12 Mayıs 1815.
[239] *BOA, TS.MA.e.1395/66*; s. 2; 27 Cemaziyelahir 1234 / 23 Nisan 1819.
[240] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308*, s. 197.
[241] Ekin Kasım, "1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, Eylül 2016, s. 6.
[242] Neşe Coşkun, "Sivas Devlet Yıllıklarına Göre XIX. Asırda Tuz Madenleri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7. S. 1, Haziran 2018, s. 381.

üzere altı neferin bulunduğu tuz madeni Sivas'ın en önemli tuz üretim yerlerinden biri olan Tuzlagözü köyünde bulunmaktadır. Sivas Malatya, Harput gibi bölgelerin tuz ihtiyacının büyük bir bölümü buradan karşılanmaktadır. Salnamede Çakrı memlahası memurunun Nevri Bey olduğu belirtilmiştir. Ayrıca başkâtip Ömer Efendi, tezkire kâtibi Halil Efendi, sandık emini Süleyman Efendi anbar emini ise Hacı Efendidir. Buradan çıkarılan tuzun kalitesi ise birinci derecedir. Bir diğer memlaha olan Cedid memlahası da yine Çakrı gibi Zara'nın Tuzlagözü köyünde bulunmaktadır. Salnamede ambar emininin Bedos Ağa adında bir kimse olduğundan bahsedilmiştir. Öte yandan burada bulunan nefer sayısı iki, çıkarılan tuzun kalitesi de ikinci derecedir. Salnamede bahsedilen bir diğer memlaha ise Cerid memlahasıdır. Buranın memuru Fazıl Ağa kâtibi ise Muhammed Efendidir. Memlahadaki nefer sayısı biri süvari üçü piyade olmak üzere dört kişidir. Yine burada üretilen tuzun kalitesi de tıpkı Çakrı da olduğu gibi birinci derecedir. Bir diğer memlaha olan Hamo memlahasında da ikinci derecede tuz çıkarılmaktadır. Memlaha memuru Bekir Efendi kâtibi ise Muhammed Efendidir. Burada ki nefer sayısı ise iki süvari iki piyade olmak üzere dört kişidir. Bahsi geçen salnamede Zara sınırları içerisinde olduğu belirtilen bir diğer memlaha ise Hargün memlahasıdır. Memurunun Hüseyin Efendi katibinin ise Ahmed Bey olduğu memlaha iki süvari iki de piyade tarafından korunmaktadır. Buradan çıkarılan tuzun kalitesi ise yine ikinci derecedir. Salnamede aktarılan son memlaha ise Körce memlahasıdır. Körce memlahası memuru Hacı Yusuf Ağa kâtibi ise Ali Efendidir. Nispeten diğerlerine göre daha küçük olan memlahanın nefer sayısı da 1 kişidir. Tuzun kalitesi birinci derecedir. [243]

[243] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1301*, s. 72-73-74.

Tablo 4. Zara'daki Tuz Madenleri ve Niteliklerinin Listesi

Madenin Adı	İlçeye Uzaklığı[244]	Nefer Sayısı	Tuzun Kalitesi	Memlaha Memuru	Memlaha Kâtibi
Çakrı Memlahası	28 Km	6	1. Derece	Nevri Bey	Ömer Efendi
Cedid Memlahası	31 Km	2	2. Derece	------	------
Çerid Memlahası	-----	4	1. Derece	Fazıl Ağa	Muhammed Efendi
Hamo Memlahası	61 Km	4	2. Derece	Bekir Efendi	Muhammed Efendi
Hargün Memlahası	65 Km	4	2. Derece	Hüseyin Efendi	Ahmed Bey
Körce Memlahası	------	1	1. Derece	Hacı Yusuf Ağa	Ali Efendi

4. Esnaf, Ticaret ve Hizmet Sektörü

Dünya ticaretinin temeli esnaflık ile oluşmuştur. Esnaflık ve ticaret arasındaki bağ hasebiyle ilk çağlardan bu yana paranın icadı ve sonrasında günümüz modern ticaretinin tarihsel gelişimi incelendiğinde esnaflık tarihi hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Esnaflar başlangıçta küçük işletmeler olarak kabul edilse de zamanla sosyal yaşam içerisinde büyük öneme sahip olmuşlardır.[245]Kökenleri eski Türk-İslam devletlerine kadar dayanan esnaflık, üreticilerin meşgul olduğu işlerin sınıflandırılmasıyla ortaya çıkmıştır.[246] 13. ve 14. yüzyıllardaki ahi hareketlerinin bir devamı olarak kabul edilen esnaflık 16. yüzyıl ile birlikte zayıflamaya başlamış ve daha sonra Avrupa'da meydana gelen Sanayi İnkılabının etkisiyle birlikte çöküş sürecine girmiştir. Öte yandan Osmanlı şehir ve kasabalarında faaliyet yürüten esnaf teşkilatı arasında rekabetten ziyade hoşgörü ve iş birliği ilkesi gözetilmiştir.[247]

[244] Madenlerin ilçeye uzaklığı ile ilgili bilgiler Mahiroğulları'nın Dünden Bugüne Zara adlı kitabından alınmıştır. s. 139.
[245] Ahsen Meryem Salt, *Gelenekten Moderniteye Sakarya'da Esnaf Kültürünün Değişimi,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s. 27.
[246] Ahmet Kal'a, "Esnaf", *TDV.İA,* C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 423.
[247] Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler,* C. 14, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Yeni Türkiye Yayınları,* Ankara 2002, s. 444.

Sivas şehrinin üretiminde faaliyet gösteren esnafların hemen hemen hepsi çarşı, pazar, dükkân ve hanların çevresinde toplanmıştır. Bu noktada esnafın faaliyette bulunduğu dükkân adedi, buralarda çalışan kişi sayısı ve şehir nüfusuna göre oranı merak edilen konular arasındadır. Ancak bu hususlar ile ilgili net rakamlar vermek oldukça zordur. Çünkü üretimle uğraşan kimselerin bir bölümü mekâna bağlı iken diğer bir bölüm ise mekândan bağımsız faaliyet göstermektedir. Sivas'ın sanayi ve ticari mekanları hususlarına değinmek gerekir ise Evliya Çelebi Sivas'ta 1.000 kadar dükkândan bahsetmektedir. Evliya Çelebi haricinde Sivas'ın esnaf dükkanlarının sayısı ile ilgili malumat sahibi olunabilecek bir diğer kaynak 1827 yılında ihtisap rüsumu için yapılan sayımdır. Bu sayımda Sivas'ın dükkanları ile ilgili olarak Ömer Demirel tarafından ulaşılan rakam 998 olmuştur. Bu sayıya han, hamam ve değirmenler de dahildir. Ayrıca 17. ve 19. yüzyıllar arasında şehrin ticaret yerlerinin sayısında önemli bir değişiklikten bahsedilemez.[248] Bunun yanında Zara özelinde kazada yer alan dükkân, han ve hamam sayılarına değinilecek olunur ise 1884 yılına ait salnameye göre kaza merkezinde 95 adet dükkân, 2 adet han ve 1 adet hamam bulunmaktadır. Sözü edilen hamamın 1869 yılında eski Sivas Valisi İzzet Paşa tarafından inşa ettirildiğine dikkat çekilmiştir.[249]

Zara'nın esnafları ve ticari faaliyetleri de Sivas ile benzerlik göstermektedir. Esnaflar arasında tıpkı Osmanlı esnaf kültüründe olduğu gibi rekabetten ziyade hoş görü ve iş birliği hakimdir. Mevzubahis hoşgörü sadece aynı dine ya da ırka mensup olan esnaf ve tüccarlar arasında değil bütün toplum özelinde kendini göstermektedir.

Zara'da hayvancılıkla uğraşanların yanı sıra halkın büyük çoğunluğu kendi tarla ve bahçesinin ekim ve biçimiyle uğraşan çiftçilerden oluşmaktadır. Fakat tarım ve hayvancılığın daha yaygın olması kazada diğer meslek gruplarının gelişim göstermediğini düşündürmemelidir. Zira arşiv belgeleri incelendiğinde gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahalinin tarım ve hayvancılık dışında farklı meslek gruplarıyla meşgul oldukları görülmektedir. Ayrıca Zara, çevre il ve ilçelere ulaşımı sağlayan yollar kavşağında olması hasebiyle ticari açıdan önemli bir konumdadır.

[248] Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri,* TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 36-37.
[249] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1301,* s. 178.

Özellikle 1916 yılında kurulan askerî birlik ile beraber kazanın ticari faaliyetlerinde önemli bir gelişim kaydedilmiştir.[250]

Zara'da mevcut olan meslek grupları ile ilgili ayrıntılı bilgilerin sağlanabileceği kaynaklardan birisi de temettuat defterleridir. Bu defterlerde halkın etnik ve dini dağılımı hususunda verilen bilgilerin yanında kişilerin meslekleri, oturdukları mahalleler ve yükümlü olduğu vergiler ile ilgili teferruatlı bilgiler elde etmek mümkündür. Zara'ya ait temettuat defterleri incelendiğinde hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin ziraat ve hayvancılıktan çok farklı olarak gerek Zara'da gerekse Zara dışında değişik meslek gruplarında faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. O nedenle çalışmanın bu bölümünde defterlerde geçen bu meslek gruplarından birkaçını aktarmanın yerinde olacağı düşünülmüştür. Örneğin Zara'daki Müslüman ahali ile ilgili tutulan kayıtlarda Marazoğlu Mehmed[251] isimli şahısın sığır çobanlığı, Topuzoğlu Mustafa'nın[252] İstanbul'da tellaklık, Bozalioğlu Ali'nin[253] *Asıtane'de*[254] de berberlik, Topuzoğlu Osman'ın[255] İstanbul'daki İbrahim Paşa hamamında çıraklık, Tenekecioğlu Ahmed'in[256] ağnam çobanlığı, Tenekecioğlu Mustafa'nın[257] bostancılık, Esiroğlu Ali'nin[258] ise azaplık gibi meslekler ile meşgul oldukları görülmektedir.

Değinilen belgelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminde Zara ahalisi her ne kadar çeşitli meslek gruplarıyla uğraşmış olsa da elbette ahalinin bütün fertleri bir işle meşgul değildi. Bazı kimselerin bir işe muhtaç olduğu konusu vesikalarda açıkça yer bulmuştu. Hemen örneklendirmek gerekir ise Sivas vilayetine bildirilen bir yazıda Zara ahalisinden Musaoğlu İsmail adında bir kimsenin işsiz olduğu belirtilmişti. Dahası bu kimse işsiz olmasının yanında bakmakla yükümlü olduğu on iki kişilik bir aileye sahipti. Musaoğlu İsmail sadaret makamına bir yazı yazarak durumunu bildirirken kazada yaşanan kıtlığın yanı sıra "*ne üstümüzde ne de altımızda giyecek bir elbisemiz kalmamıştır*" diyerek durumunun vahametini

[250] Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, s. 103.
[251] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 10; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[252] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 14; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[253] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 15; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[254] Defterlerde İstanbul yerine *"Asıtane"* terimi kullanılmıştır.
[255] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 23; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[256] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 27; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[257] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s.29; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[258] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 30; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.

belirtmiş ve bir işte istihdam olunması talebinde bulunmuştu. Sadaret makamı da Sivas'a gönderdiği bir yazı ile bahsi geçen şahsa münasip bir iş verilmesini ifade etmişti.[259]

Çalışmada, Temettuat defterlerine göre Zara'daki bazı Müslüman ahalinin meşgul olduğu meslekler aktarıldığı için hemen burada gayrimüslim ahalinin de uğraştığı meslekler ile ilgili örnekler vermek yerinde olacaktır. Buna göre defterde kaza sakinlerinden Serkes'in [260] İstanbul'da tellaklık, Sicon'un [261] künhancılık Haçik'in [262] İstanbul'da hamallık, Ohan'ın [263] eskicilik, Bağdesar'ın [264] keşişlik, Kerho'un [265] İstanbul'da ekmekçilik, Oron'un [266] İstanbul' da hizmetkarlık ve Manok[267] de berberlik mesleğiyle uğraştığı aktarılmıştır. İlgili defterde de aktarıldığı üzere Zara'da yaşayan hem Müslümanlardan hem de Gayrimüslimlerden bazı şahısların Zara dışında bir meslekle meşgul olduğu görülmektedir. Bu durum zaman zaman Zara istihdam imkanlarının yetersiz olduğunu kanıtlamaktadır. İstihdam imkânı olmadığından dolayı bazı kimseler memleketlerini terk etmek zorunda kalmış başta İstanbul olmak üzere çeşitli bölgelerde geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Elbette bunun dışında Zara'da mekândan bağımsız olarak çalışan seyyar satıcılar ve pazarcılar da mevcuttur.

Pazar kültürü şehirleşmenin önemli göstergelerinden birdir. Sosyolog Max Weber'e göre bir bölgenin şehir sayılabilmesi için gerekli şartlardan birisi de pazarlardır. İslam tarihi araştırmacıları ise kentlerin üç önemli ögesi arasında cami, hamam ve pazarı göstermişlerdir. Pazarlar alıcı ve satıcıların belirli zamanlarda toplandıkları açık alanlar iken panayırlar senenin belirli zamanlarında kurulan farklı yörelerden gelen eşya ve malların satıldığı yerlerdir. Osmanlılarda panayırların

[259] *BOA, DH.MKT.320/21*; s. 1,4; 20 Cemaziyelahir 1312 / 19 Aralık 1894.
[260] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 3; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[261] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 4; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[262] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 10; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[263] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 11; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[264] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 21; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[265] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 26; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[266] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 29; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[267] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 31; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.

nerelere kurulacağı ve yapılacak ticaretin hacmi gibi hususların fermanlarla belirlenmesi panayırlara verilen önemi gösterir niteliktedir. [268]

Arşiv vesikalarında da Zara'da kurulan pazar ve panayır hakkında malumat elde etmek mümkündür. 1862 yılında halkın isteği doğrultusunda Maliye Nezareti'nden Sadaret makamına yazılan bir evrakla Zara'da pazar kurulması için müsaade istenmişti. Sonuç olarak da kazada her hafta perşembe günleri pazar kurulması kararı alınmıştı. [269] Pazarın yanı sıra Abeş nahiyesinde her sene Ağustos'un 15'inde icar-ı zemin için 350 kuruş verilerek bir panayır kurulmaktaydı.[270]

Bu dönemde ticari konulardaki istekler ve şikâyetler Ticaret ve Nafia Nezaretine yapılmaktaydı. Arşiv belgeleri incelendiğinde Zara'dan bu makama gönderilmek üzere kaleme alınan belgelerin olduğu görülmektedir. Bahsi geçen belgelerden bir tanesi yine ziraat konusunda değinilen erzak sıkıntısı ile ilgilidir. Belge vilayet yönetiminin bildirimi üzerine mahalli Ziraat Bankası idaresinden gönderilmişti ve kazada bulunan çiftçilere verilmek üzere Ziraat Bankası sandığından kefalet ile 5.000 kuruşluk bir borç talebinde bulunulmuştu.[271] Buna benzer bir başka belgenin konusu ise Karaboğaz köyünde ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere yine Ziraat Bankası sandığından kefalet ile 15.000 kuruşluk borç talebiydi.[272]

Konunun hemen başında da belirtildiği gibi Zara ahalisinin ticari alanı Zara ve çevresiyle sınırlı değildi. Kaza genelinde her ne kadar şehir içi ticaret yaygınsa da zaman zaman ticari faaliyetlerde bulunmak üzere ahaliden şehir dışına çıkanlar da olmuştu. Misal olarak 28 Nisan 1904 tarihli bir şifre telgrafta Zara'nın Abeş nahiyesinde 12 kadar Rum köyü ahalisi olduğu ve bunlardan bazılarının ticaret maksadıyla Selanik'e gitmek için müracaatta bulunduğu aktarılmıştı. [273] Bu müracaatın cevabı ise 29 Nisan 1914'te yani başvuru telgrafının gönderildiği tarihten bir gün sonra Dahiliye Nezareti'nin gönderdiği bir yazıyla verilmişti. Söz konusu yazıda Rum ahalisinin yapmış olduğu müracaata hükümetçe izin verilemeyeceği ve

[268] Yunus Özger, "Osmanlıdan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırlar", *International Journal Of Humanities and Education*, C. 4, S. 9, Aralık 2018, s. 104.
[269] *BOA, İ.DH.495/33658*; 5 Rebiülevvel 1279 / 31 Ağustos 1862.
[270] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308*, s. 197.
[271] *BOA, BEO.2592/194361*; s. 1,3; 1 Rebiülahir 1323 / 5 Haziran 1905.
[272] *BOA, BEO.2799/209871*; s. 1,3; 21 Mart 1322 / 3 Nisan 1906.
[273] *BOA, DH.ŞFR.425/39*; 15 Nisan 1330 / 28 Nisan 1914.

bu kişilere memleketlerinde kalmaları için Ermeni Patrikliği tarafından nasihatlerde bulunulması gerektiği belirtilmişti.[274] Ancak Rum ahalisine verilen bu ret cevabı Zara halkının şehir dışında ticari faaliyetlerde bulunamadığı anlamına gelmemektedir. Bunun kanıtı olarak 23 Ağustos 1906 tarihli bir belge gösterilebilir. Mevzu bahis belgeden anlaşıldığına göre Sinek köyünden olan Resuloğlu Mehmed, Varna'da ticaretle uğraşmaktaydı ve bu belge Mehmed'in bedel-i askerî olarak göndermesi gereken 50 liralık meblağ ile ilgiliydi.[275] Sonuç olarak denilebilir ki Zara, ticari konularda yürüttüğü faaliyetler ve içerisinde barındırdığı esnaflık kültürüyle alışıla geldiği şekilde çağın şartlarına uyum sağlayarak hem kendi halkına hem de çevre bölgelerdeki ahaliye fayda sağlamıştı.

5. Zara ve Vergiler

Devletlerin üzerlerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirebilmesi ve barış ortamını sağlayabilmesi için düzenli gelirlere ihtiyaçları vardır. Elbette devletler bu ihtiyaçların büyük bir bölümünü vergilerle sağlamaktadır. Vergi, devletin hukuk kaideleri dışına çıkmadan belirli kişilerden karşılıklı ya da karşılıksız olarak aldığı iktisadi değerlerdir.[276] Osmanlı'da vergi devletin varlığını sürdürebilmesi için en önemli mevzuların başında gelmektedir. Bu nedenle de verginin gerek takibine gerekse tahsiline azami ihtimam gösterilmiştir. Öyle ki bu "*akarın*" toplanmasında gösterilen hassasiyet sadece şehir merkezlerinde değil kasabalarda hatta köylerde bile kendini açıkça göstermiştir.[277]

Vergi her ne kadar Osmanlı Devleti'nin devamlılığını sağlayabilmesi için hayati hususlardan birisi ise de zaman zaman halk arasında kitlesel problemlerin çıkmasına da neden olmuştur. Çıkan bu problemlerin en önemli nedeni kimi zaman vergi eşitliği konusunun ihmal edilmesidir. İşte bu vergi eşitsizliği mevzusuna Zara'ya ait vesikalarda da rastlamak mümkündür. 1847 yılını gösteren bir vesikada aktarıldığı üzere kazada bu yıla kadar Müslümanlar ve Ermeni reaya yükümlü oldukları vergileri eşit bir şekilde vermişlerse de son zamanlarda İslam ahalisi vergilerini Ermeni halkının üzerine yıkmaya çalışmak gibi bir hataya düşmüştü.

[274] *BOA, DH.İD.85/47*; s. 1,3; 16 Nisan 1330 / 29 Nisan 1914.
[275] *BOA, HR.SFR.676/35*; s. 1,4,5,6; 10 Ağustos 1322 / 23 Ağustos 1906.
[276] Ayşe Özdemir Kızıltan, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 20, Nisan 2008, s. 57.
[277] Serkan Ağar, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 73, 2007, s. 372.

Halbuki kazada 200 Müslüman hanesi bulunurken Ermeni hanelerinin sayısı 150 idi. Bu adaletsizlikten şikâyetçi olan Ermeni halk toplanan vergi miktarlarının herkesin kendi tahammül, temettü ve ticaretlerine göre alınması konusunda talepte bulunmuşlardı.[278]

Aslında Zara'da yaşanan bu olayın daha büyük bir hadiseye belki de isyana sebebiyet verip vermediği konusunda ilgili vesikada herhangi bir bilgi verilmemiş ise de Osmanlı'da bunun örnekleri yok değildir. Burada hemen belirtilmelidir ki vergi eşitsizliği konusunda özellikle gayrimüslimlerin zamanla isyana dönüşen itirazlarda bulunmalarında en önemli güvenceleri Tanzimat ve onun getirdiği Müslim-gayrimüslim eşitliği ilkeleridir.

Sultan, Tanzimat Fermanı'nı valilere tebliğ ederken ilk önce "*asıl halkın rahatsızlığına sebep olan vergi maddesinin yolsuzluğu belasını def edüp ve hafifleterek bir hüsn-i suret verileceğini*" aktarmıştı. Buna göre herkesin geliri üzerinden belli oranlarda vergi ödemesi ve iltizam usulünün kaldırılması kararı alındı. Müslümanlar ve diğer imtiyazlı şahıslar istisna edilmeyerek vergiden herkes sorumlu tutulacaktı.[279]

Arşiv vesikalarında vergi konusunda dikkat çekici hususlardan bir tanesi de vergi kaçaklarıdır. 2 Aralık 1856'da Maliye Nezareti'ne yazılan bir evrakta Zara'da bulunan Koçgiri aşiretinin vergilerinin 10 yıldır tahsil edilemediğinden bahsedilmektedir. Bunun nedeni olarak ise bu dönemde aşiretin bazı isyan hareketlerine kalkışarak asi duruma düşmeleri gösterilmişti. Bu sebeple 1846 yılından bu yana vergi kaçırmakta olan Koçgirililerin nihayet 1856 yılı itibariyle 10 yıllık vergi kaçaklarının tahsil edilmesi kararı alınmıştı.[280]

Öte yandan bu dönemde Zara'dan toplanan vergilerin hazineye olan katkısının ne kadar olduğu merak unsuru olabilecek bir mevzudur. Bu nedenle "Vergiler ve Zara" başlığı altında bu merakın giderilmesi yerinde olacaktır. Bunu yapabilmek içinse başvurulması gereken kaynak Maliye Nezareti'ne gönderilen 17 Ocak 1861 tarihli bir vesikadır. Gümüşhane ve Koçgiri sancaklarından toplanan öşür vergilerinin hazineye aktarılması ile ilgili olan vesikadan anlaşıldığına göre 1860

[278] *BOA, MVL.55/54*; 22 Zilhicce 1263 / 1 Aralık 1847.
[279] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye,* C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017.
[280] *BOA, A.}MKT.NZD.203/22*; 4 Rebiülahir 1273 / 2 Aralık 1856.

yılında Koçgiri sancağından toplanan ve hazineye sevki yapılan öşür vergisinin miktarı 26.300 kuruştur. [281]

Diğer taraftan bir kimsenin uğraştığı meslek ve sahip olduğu mal varlığından dolayı ödemiş olduğu vergi miktarlarını yine temettuat kayıtlarından faydalanarak öğrenebilmek mümkündür. O nedenle bu noktada Zara'ya ait temettuat kayıtlarından istifade edilerek Zara ahalisinden bazı kimselerin ödemiş olduğu vergi miktarlarının örneklendirmekte fayda vardır. Bu doğrultuda ödemiş olduğu vergi miktarından bahsedilecek ilk kişi Memişoğlu İsmail'dir. Bu şahıs Zara'da tarımla uğraşmaktadır ve 1845 yılı temettuat defterine göre bir senede ödemiş olduğu vergi miktarı 50 kuruştur.[282] Kaza sakinlerinden Arapoğlu Sinan ise yine çiftçilikle uğraşmaktadır ve 24 kuruş vergi ödemiştir.[283] Hacı Süleymanoğlu Deli Ömer ise bahsi geçen yılda 102 kuruş vergi vermiştir. [284] Bunun yanında Marazoğlu Mehmed'in 1845 yılında ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarı 32,5 kuruş, Köse Ahmedoğlu Ahmed'in ödemiş olduğu vergi miktarı ise 108 kuruş olarak gösterilmiştir. [285] Ayrıca Mahmudoğlu Halil 71 kuruş, [286] Topuzoğlu Mehmed 61 kuruş, [287] Mahmudoğlu Mustafa 71 kuruş, [288] Musluoğlu İbrahim 27 kuruş, [289] Kasapoğlu Recep 49,5 kuruş,[290] Ruşen Mehmedoğlu Ahmed 32 kuruş ödemiştir.[291]

Görüldüğü üzere bahsedilen bu veriler Zara'da oturmakta olan bazı Müslümanlara ait verilerdir. O nedenle Zara'da yaşayan gayrimüslim ahaliye ait bazı kayıtların da örneklendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada aktarılacak olan ilk isim Haçik'tir. 1845 yılı temettuat kayıtlarına göre bu şahıs 35 kuruşluk bir vergi ödemiştir.[292] Yine köy sakinlerinden Ohannes'in ödemiş olduğu vergi miktarı 21

[281] *BOA, A.}MKT.MHM.206/49*; 5 Recep 1277 / 17 Ocak 1861.
[282] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 4; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[283] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 8; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[284] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 9; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[285] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 10; 29 Zilhicce 1261 / 29Aralık 1845.
[286] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 13; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[287] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 13; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[288] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 14; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[289] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595*; s. 15; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[290] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 16; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[291] *BOA, ML.VRD.TMT.d14595;* s. 17; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[292] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 5; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.

kuruştur.[293] Bu ikisinin dışında Ohan 59 kuruş,[294] Melkon 77,5 kuruş,[295] Minas 47 kuruş,[296] ve Bağdesar adlı kişi ise 78 kuruş vergi ödemiştir.[297]

Vergi hususunda değinilmesi gereken bir başka mevzu ise vergilerin toplanmasında yaşanan problemlerdir. Muhtemelen birçok bölgede de yaşanmış olabileceği gibi Zara'da vergilerin toplanması hususunda halk ve devlet temsilcileri arasında bazı sorunlar meydana gelmişti. Örneğin 1858 yılında Koçgiri aşiretinden toplanması gereken vergi konusunda Dersim ve Sivas arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştı. Bu anlaşmazlığın nedeni ise Koçgirililerin vergisinin Sivas mültezimi Agop tarafından toplanmaya çalışılmasıydı. Lakin bir dönem bahsedilen aşiret Sivas'tan Dersim sancağına ilhak olmuştu. Koçgiri aşiretinin bahsedilen yıllarda Dersim'e ilhak olması nedeniyle varidat-ı öşriyesi müzayede ile Sağırzadeler tarafına bırakılmıştı. Bundan dolayı da Zara ve Kuruçay kazalarında bulunan aşiretin vergileri Dersim mültezimi tarafından toplanmıştı. Neticede Dersim'den Sivas mutasarrıfına gönderilmek üzere bir yazı kaleme alınarak vergilerin toplanması hususunda yaşanan anlaşmazlık giderilmeye çalışılmıştı.[298]

Zara'daki vergi hususuyla ilgili değinilmesi gereken konulardan bir diğeri belediye gelirlerinin artırılması için ahaliden talep olunan vergilerdir. Arşiv vesikalarında genellikle bu vergilerin şehre girip çıkan odun ve öküz arabalarından alındığı görülmektedir. 1890 yılını işaret eden bir vesikada halktan talep edilen bu verginin dayanağına da değinilmişti. Ayrıca bahsi geçen vesikada Zara ahalisi alınan bu vergiden rahatsızlıklarını dile getirmişti. Ahali Zara'dan şehre gidip gelen odun arabalarından ve hayvanlarından belediye adına bir vergi alındığı ve bu vergilerin yaklaşık 70.000 kuruş gibi bir bedel ile mültezime iltizam edildiğini belirtmekteydi. Nitekim ahali kendilerine yüklenen bu verginin bir padişah iradesine dayandırılmadığı görüşünde ve bu uygulamanın ucu açık bir şekilde suiistimallere müsait olduğunu düşünmekteydi. Dahası ahalinin bin bir zorlukla inşa ettiği yollardan bir de ahalinin geçişi sırasında vergi istenmesi Allah'ın rızasına ters bir durumdu. Tüm bu sebeplerden dolayı ahaliye "*köstek*" olan bu verginin ortadan

[293] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 7; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[294] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 11; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[295] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 16; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[296] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 19; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[297] *BOA, ML.VRD.TMT.d14598;* s. 21; 29 Zilhicce 1261 / 29 Aralık 1845.
[298] *BOA, A.}MKT.MHM.239/34*; 3 Safer 1279 / 31 Temmuz 1862.

kaldırılması istenmişti. Lakin Sivas Valisi Abidin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen savunmada, ahalinin "*alınan vergi bir emr ü irâdeye dayanmıyor*" tezi çürütülmüştü. Zira Abidin Bey bu verginin Şura-yı Devlet kararıyla gelen 6 Şubat 1886 tarihli tahrirata uygun olarak alındığını belirtmişti.[299]

12 Temmuz 1890 tarihli bir vesikada ise bu vergi uygulamasının ahalinin şikâyeti üzerine kaldırıldığı görülmektedir. İlgili vesikada şehir ve kasabalara gidip gelen öküz arabalarından alınan verginin yanında haneler için getirilen odun arabalarından da vergi alınmaya başladığı aktarılmıştı. Bu verginin alınış amacının ise tamamen belediyenin gelirlerini artırmak olduğu belirtilmişti. Ancak Zara halkının bu vergi kaleminden şikâyetçi olması üzerine belediye meclisinde yapılan müzakerede verginin devamı hususunda üç rey çıkmış ve bu vergi kaleminin uygulamadan kaldırılmasına karar verilmişti.[300]

[299] *BOA, ŞD.1787/13*; s. 1,3; 24 Şaban 1304 / 18 Mayıs 1887.
[300] *BOA, DH.MKT.1421/41*; 25 Şaban 1304 / 19 Mayıs1888.

IV. BÖLÜM

4. TOPLUM, EĞİTİM VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ AÇISINDAN ZARA

A. Toplum ve Nüfus

Osmanlı dönemi Zara halkının yaşayış biçimi klasik Anadolu halkının yaşayış biçiminden farklı değildi. Çalışmanın pek çok yerinde değinildiği gibi halkın büyük bölümü bozkır coğrafyasına inat tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Zara'nın; Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Rumlar gibi farklı ırk ve kültürden olan toplumları içinde barındırması hasebiyle kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olduğu söylenebilir. Bu tarz yapıda olan pek çok bölge gibi zaman zaman Zara'da da kozmopolit yapının doğal sonucu olarak farklı ırktan olan toplulukların arasında çıkan problemler ve anlaşmazlıklar çalışmanın farklı yerlerinde aktarılmıştır. Ancak bu durum toplumların birbirleriyle ilişkilerinde bir kaos ortamının hâkim olduğunu düşündürmemelidir. Aksine dostane şekilde hayatlarını idame ettiren bir toplum mevcuttur.

Halk arasındaki sıcak bağ zaman zaman arşiv vesikalarına da yansımıştır. Örneğin 8 Haziran 1865 tarihli bir vesikadan anlaşıldığı üzere kazadaki muhacirler için ahali tarafından haneler inşa edilmiş ve muhacirlerin zahire ve iaşe bedeli olan 75.610 kuruş kaza ahalisi tarafından karşılanmıştı. Bu durum toplum içindeki düzen ve yardımseverliği kanıtlar niteliktedir. 24 Nisan 1917 tarihli şifreli bir belgede de İmranlı, Beypınarı ve Bolucan nahiyelerinde halkın büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşmasına rağmen "*şu ana kadar*" hükümet aleyhinde bir olayın vuku bulmadığından bahsedilmişti.[301] Kısacası Zara değinilen bu özellikler sayesinde ve bünyesinde bulundurduğu farklı kültürler ile on yıllar boyu Osmanlı'nın güzide yerleşim yerlerinden biri olmuştur.

Her ne kadar toplumun büyük çoğunluğu klasik Anadolu halkı gibi ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmuşsa da Zara'nın yetiştirdiği önemli aileler ve şahıslar da

[301] *BOA, DH.ŞFR.636/11*; s. 1,2; 2 Recep 1335 / 24 Nisan 1917.

bulunmaktadır. Bunların en ünlüleri Sarızâde, Hazinedarzâde, Turunçzâde, Hatibzâde ve Zaralızâde gibi ayan aileleridir. Bu ailelerden en meşhur olanı Zaralızâde ailesidir. Zara kökenli olan bu aile asayişin sağlanmasında gösterdiği başarılardan dolayı merkezi otoritenin dikkatini çekmiş ve bu sebeple kimi aile üyeleri devlet içerisinde mühim görevlerde bulunmuşlardır.[302]

Burada bu aile üyelerinin kimler olduğu ve ne tür görevlerde bulundukları ile ilgili bazı bilgiler aktarmakta fayda vardır. Örneğin bahsi geçen Zaralızâdeler ailesinden olan Osman Paşa sipahiler ağalığına terfi ettikten sonra 1715'te Erzurum Beylerbeyliği görevine atanmıştır. Osman Paşa'nın oğullarında birisi olan Mehmed Paşa ise Trabzon ve Vidin valilikleri ile beraber farklı tarihlerde iki defa olmak üzere Sivas valiliği görevinde bulunmuştur. Yine Osman Paşa'nın diğer oğlu Feyzullah Paşa ise önce Sivas muhassılı olmuş, daha sonraki dönemde ise mirimirânlık görevindeki başarısının ardından 1758 yılında Sivas valiliği görevini üstlenmiştir. Feyzullah Paşa'nın oğlu olan Abdullah Paşa'ya ise Aksaray ve Sultanönü sancakları tevcih edilmiştir. Dahası kendisi 1778 yılında Çorum mutasarrıflığı yapmıştır.[303]

Osmanlı arşivlerinde Zara halkının 19. yüzyılda ekonomik potansiyeli ile ilgili fikir sahibi olunabilecek belgelerle karşılaşmak mümkündür. Bu belgeler özellikle "iane" teriminin geçtiği belgelerdir. Söz konusu kavramın halk arası yardımlaşmayı ifade ettiği burada hemen belirtilmelidir. Bu belgeler hem Zara'nın yerli ahalisi ve muhacirler arasındaki ilişki hem de Zara'nın ekonomisi hakkında ip uçları içermektedirler. Örneğin Sivas Mutasarrıflığına gönderilmek üzere kaleme alınan bir vesikada Zara'nın çeşitli bölgelerine hicrette bulunan muhacirlerin ihtiyaçları olan evlerin Zara ahalisi tarafından inşa edildiği aktarılmıştı. Evlerden ziyade muhacirler için gerekli olan 75.610 kuruşluk zahire bedeli de ahali tarafından toplanmıştı.[304]

14 Ocak 1867 tarihli bir belgede de Zara'dan devlet hazinesine aktarılan meblağın ne kadar olduğuna değinilmişti. Hazineye aktarılan bu meblağın gelir

[302] Saim Savaş, "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zaralızâdeler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. VIII, S. 1, İzmir 1993, s. 82.
[303] İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Ayan Ailesi: Zaralı-zadeler*, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, ss. 68-70.
[304] *BOA, A.}MKT.MHM.334/31*; 13 Muharrem 1282 / 8 Haziran 1865.

kaynağı gerek geçim sıkıntısı gerekse ticaret gibi çeşitli sebeplerle Zara'dan doğuya hicret etmiş olan gayrimüslimlerin arazi ve haneleridir. Zamanla kullanılmamasından kaynaklı olarak metruk hale gelen bu arazi ve haneler talip olan kişilere müzayede usulüyle satılmaktaydı. Elbette müzayedeyi kazanacak kişi buraların vergisini ödemek zorundaydı. İlgili belgenin aktardığına göre Zara'da bu uygulama ile elde edilen gelir toplamda 23.350 kuruştu ve toplanan bu meblağ hazine bünyesine devredilmişti.[305] Kazadaki muhacirlerin evlerinin Zara ahalisi tarafından yapılmış olması gibi halk arasındaki bu tür yardımlaşma hadiselerinin yansıdığı belgelerden bir diğeri ise eğitim konusu ile ilgilidir. Pek çok Anadolu toprağında yaşanmış olabileceği gibi Zara'da halk tabiri caizse "*her şeyi devletten beklememişti*" ve 1881 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla ahali kendi rüştiyesini kendi inşa etmişti.[306]

Bundan başka 8 Nisan 1892 tarihinde Sivas Valisi Mehmed Memduh Bey'in bir tahririnde Hafik'ten Zara'ya getirilmeye çalışılan suyun masrafları konusunda Zara halkının cebinden karşılaması gereken meblağa yer verilmiştir. Belgeye göre Zara, suyun zuhur ettiği bölgeye 1250 metrelik bir mesafededir. Aslında dört sene evvel yani 1888 yılında suyun Zara'ya getirilmesi için bir girişimde bulunulmuş, lakin Zara'ya yarım saatlik bir mesafe kaldığında bu işlemden vazgeçilmişti. Vali Bey'in tahririnde getirilecek olan su için ahaliden 10.000 kuruşluk bir *muavenet* sağlanırsa hazineden eksilecek meblağın yarıya düşeceği belirtilmişti.[307]

Birlik beraberlik ortamı ve iane kültürü Zara'ya ait arşiv vesikalarında ziyadesiyle görülmektedir. Örneğin 1893 yılında Zara kazası mezarlığının etrafına duvar örülmesi ve bir mektep inşa edilmesi hususlarında ortaya çıkan 50.000 kuruşluk masrafın sadece 30.000 kuruşluk kısmı hazineden karşılanırken geri kalan 20.000 kuruşluk meblağ ahali tarafından toplanmıştı. Dahası bu dönemde Zara bir tabibe muhtaç olduğundan hane başına ahaliden nakit tahsil edilmişti.[308]

Zara'daki toplum konusuna değindikten sonra, bu noktada konunun başlığına da uygun olarak nüfus konusunun ele alınması faydadan uzak olmayacaktır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiş ise de bu sayımdan kadınlar muaf tutulduğu için sıhhatli sonuçlar elde edilememişti. Bu nedenle 1834

[305] *BOA, A.}MKT.MHM.377/76*; s. 1,2,4,7; 8 Ramazan 1283 / 14 Ocak 1867.
[306] *BOA, MF.MKT.69/51*; 20 Şevval 1298 / 15 Eylül 1881.
[307] *BOA, Y.MTV.61/29*; 29 Ramazan 1309 / 9 Nisan 1892.
[308] *BOA, DH.MKT.56/1*; s. 2,3; 14 Şevval 1310 / 1 Mayıs 1893.

yılında bir sayım daha yapılmıştı.[309] Bu cümleden olarak nüfus sayımlarının veyahut nüfus ile alakalı işlerin sadece Osmanlı Devleti açısından değil aynı zamanda bir kaza için dahi mesela sözgelimi Zara bakımından da mühim olduğunu belirtilmelidir.

Ele alınan tarihlerde arşivlerden elde edilen perakende evrakların ışığında Zara'nın nüfusu ile ilgili net sayılar vermek pek de mümkün değildir. O nedenle kazanın nüfusu ile ilgili fikir oluşturabilmek amacıyla Sivas Vilayet Salnamelerindeki verilerden bahsetmek isabetli olacaktır. 1885 tarihli Sivas Vilayet Salnamesinde "*Vilayet Mikdar-ı Nüfusu ve Ahalinin Kıyafetleri*" başlığı altında Sivas'ın genel nüfusu hakkında bilgiler verilmiştir. Salnamede, o yıllarda yapılan yeni nüfus sayımının henüz tamamlanmadığı ve gerçek bir rakam vermenin mümkün olmadığı bildirilse de sayıldığı kadarıyla vilayetin kadın ve erkek nüfusunun 900.000 kadar olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen sayının 150.000 Ermeni ve Rum iken geri kalan yaklaşık 750.000 kişinin ise Müslüman olduğu aktarılmıştır.[310] Bundan başka bahsedilen salname tarihinden beş sene evvel yani 1880 yılında Sivas Ermeni Piskoposu tarafından Yarbay Wilson'a sağlanan istatistiklerde Hıristiyan sayısı 201.245, Müslüman sayısı ise 694.437 olmak üzere toplam nüfus 895.682 olarak verilmiştir.[311]

1887 yılına ait salnamede ise Sivas genelindeki toplam nüfus sayısı 871.165 olarak verilirken Müslüman erkek nüfusu 155.920, Müslüman kadın nüfusu 143.317, gayrimüslim erkek nüfusu 38.135, gayrimüslim kadın nüfusu 35.861 olarak verilmiştir. Ancak bu sayıların altına düşülen not ile vilayet içinde iskân edilen muhacirlerden bir kısmının henüz sayılmadığı belirtilmiştir.[312] Çalışma sırasında, salnamelerde vilayet genelindeki kazaların nüfusu ile ilgili bir veriye rastlanmamıştır. Ancak Nurettin Birol, Vital Cuinet'den yararlanarak 1885'li yıllarda Koçgiri kazasının nüfusunu şu şekilde vermiştir. Kazanın toplam nüfusu 57.953 kişidir. Bunlardan Müslüman (Türk) sayısı 27.378'i Sünni ve 13.688'i Şii olmak üzere toplam 41.066, Ermeni sayısı ise 7.506 Gregoryen, 2.502 Protestan, 1.250

[309] Adnan Mahiroğulları, *Bozkırdaki Çekirdek Sivas,* Özlem Kitabevi Yayınları, Sivas 2018, s. 147.
[310] *Salname-i Vilayet-i Sivas,1302,* s. 440.
[311] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914),* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 108.
[312] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1304,* s. 142.

Katolik olmak üzere toplam 11.258'dir. Toplam Rum sayısı ise 5.629'dur.[313] Elbette bu sayıların Koçgiri sancağının genel nüfusu olduğunu belirtmek doğru olacaktır.

2 Şubat 1888 tarihli bir vesikada Zara kazasındaki Müslüman ve Ermenilerin oturduğu hane sayıları net olarak verilmiştir. Buna göre Zara'da Müslümanların oturduğu hane sayısı 700 iken Ermenilerin oturduğu hane sayısı 300 olarak aktarılmıştır. [314] Bahsi geçen vesikada Zara kazasındaki hane sayılarının net olarak verilmesi bizler için bu dönemde Zara'nın nüfusu hakkında aşağı yukarı bir tahminde bulanabilme fırsatı vermektedir. Bunu yapabilmek için de Ömer Lütfi Barkan'ın zamanla pek çok kimse tarafından kabul gören bir bölgenin nüfusunu oranın hane sayısını *"5 emsali ile itiraf etmek gerekir"* görüşüne uyulmalıdır. Kısacası bu görüş her haneyi 5 kişi olarak kabul etmektedir. Öte yandan burada *"aşağı yukarı"* kelimesinin kullanılmasındaki amaç ise Barkan tarafından 5 rakamının ilmi usulle bulunmuş bir rakam olmadığının belirtilmiş olmasıdır. Zira Barkan'a göre bu rakam her bölgeye ve her hanenin meşguliyet stiline göre değişebilmektedir.[315] Buna göre yukarıda aktarılan vesikadaki bilgiler doğrultusunda bu dönemde Zara'da yaşayan Müslüman nüfusunun yaklaşık 3.500, Ermeni nüfusun ise yaklaşık 1.500 kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Zara'nın nüfusu ile ilgili olarak sayısal veriler aktarıldıktan sonra zaman zaman kazada yaşanan bazı nüfus hareketlerine değinmek fayda vardır. 1853 yılında Sivas valisine yazılan bir belgeden bu yıllarda Koçgiri aşiretinin ıslahı ve yapılacak olan nüfus sayımı ile ilgili kaza merkezine memur, bir köye ise ikişer kişi olmak üzere muhtar tayin edildiği anlaşılmaktadır.[316] Bununla birlikte kazada nüfus kaçağı kişilerin de mevcut olduğu belgelere yansımıştır. Örneğin 1860'lı yıllarda Zara'nın Abeş nahiyesinde böyle bir nüfus vakasından bahsedilebilir. Zara kaymakamı Sivas mutasarrıfına gönderdiği bir tahriratta nüfus sayımı esnasında henüz 8-10 köy sayılır sayılmaz bazı grupların adeta "*cumhur şeklinde bir cemiyet edasıyla*" bir muhzır tertip edip Sivas'a adam gönderdiklerinden ve bu bölgede kayıtlı olmayan bir gurup

[313] Nurettin Birol, "Halil Rıfat Paşa ve Sivas Valiliği", *Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu 25-27 Nisan 2019 Sivas,* (Ed. Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel), C. 2, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2019, s. 167.
[314] *BOA, İ.DH.1067/83684*; s. 1,4; 21 Kanunusani 1303 / 2 Şubat 1888.
[315] Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası,* C. 10, İstanbul 1953, s. 12.
[316] *BOA, A.}MKT.UM.140/24*; 3 Zilkade 1269 / 8 Ağustos 1853; Muhtarlık müessesesinin oluşumu ile ilgili olarak bkz. Ali Akyıldız, "Muhtar", *TDV.İA,* C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 51-53.

Hıristiyan olduğundan bahsetmişti. Kaymakama göre Abeş'in nüfus sayımının sağlıklı yapılabilmesi için karmaşanın elebaşı olan İstanbulluoğlu Niko'nun icabına bakılmalıydı.[317]

Bir başka belgeden edinilen bilgiye göre ise Abeş'te ortaya çıkarılan nüfus kaçağı kişilerin sayısı 440'ı bulmaktaydı.[318] Bu tür problemlerin sadece Abeş'te yaşanmadığı düşünülürse Koçgiri'nin sayımlarda ortaya çıkan gayrimüslim nüfusunun geçerliliği araştırmacılar ve okuyucular tarafından sorgulanabilir niteliktedir.

Belgelerde kazanın nüfus değişimi ile ilgili fikir sahibi olabilmenin diğer bir yolu da Zara'dan başka bir bölgeye hicret eden ailelerin bıraktıkları hane ve arazilerin ne şekilde tasarruf edildiğinin incelenmesidir. Arşivlerde bu konuyla ilgili ziyadesiyle belgeye rastlamak mümkündür. Zaman zaman problemlere yol açsa da hicret ederek başka bölgelere giden kişilerin hane ve arazilerine kazaya gelen muhacirler yerleştirilirdi. Örneğin Abeş nahiyesinden bir grup gayrimüslimin Rusya'ya göç etmesiyle bu kişilerin hane ve arazileri Zara'ya gelen Çerkes muhacirler ile doldurulmuştu. Buraya kadar her şey normal olsa da gayrimüslimlerin Rusya'ya yaptıkları hicret uzun soluklu olmamıştı ve dönerek arazilerinin kendilerine iade edilmesini talep etmişlerdi.[319]

18 Ağustos 1865 tarihinde de Koçgiri'de bir grup gayrimüslim, hane ve arazilerini bırakarak doğu tarafına hicret etmişti. Meclis-i Vala'ya gönderilen mazbatada da terk-i diyar eyleyen ahalinin 86 haneden oluştuğuna dikkat çekilmişti. Her ne kadar belgede boş kalan hanelerin kaç kişi ile doldurulacağından bahsedilmese bile bu haneler ve hane sahiplerinin arazilerinin kazaya hicret eden muhacirler ile ikame edileceğine dikkat çekilmişti.[320]

Öte yandan ahalinin Zara'dan başka bölgelere göçü elbette 1865 yılıyla sınırlı kalmadı. Peki, bu insanlar memleketlerini niçin terk etmişti? 15 Ekim 1893 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Mabeyn baş kitabetine yazılan bir evrak bu sorunun cevabı hakkında fikir oluşturabilecek niteliktedir. Evrakta, Zara'dan Sivas valiliğine ulaşan

[317] *BOA, A.}MKT.UM.424/96*; 17 Safer 1277 / 4 Eylül 1860.
[318] *BOA, A.}MKT.MHM.202/9*; 25 Cemaziyelevvel 1277 / 9 Aralık 1860.
[319] *BOA, ŞD.1782/32*; s. 3,5,7,9; 29 Temmuz 1285 / 9 Ağustos 1869.
[320] *BOA, MVL.710/10*; 26 Rabiülevvel 1282 / 19 Ağustos 1865.

bir telgraftan bahsedilmiştir. Telgrafa göre ahalinin büyük çoğunluğu zahireye muhtaçtı. Bu nedenle kaza halkının bir kısmı memleketlerini terk ederken gitmeyenler ise telef olmak derecesine gelmişti.[321]

Nüfus konusunda değinilmesi gereken hususlardan bir diğeri de önceleri Zara'ya ait olup daha sonra başka kazalara bağlanan köylerdir. 1900 yılına ait bir arşiv vesikasında Zara'da böyle bir olayın yaşandığına dikkat çekilmiştir. Mezkûr vesikada Zara'ya bağlı olan Kandil ve Karakaya köylerinin Kuruçay kazasına ilhakında herhangi bir mahzur olup olmadığı hususunda gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra bahsi geçen iki köyün Kuruçay'a bağlanmasında herhangi mahzurun olmadığı anlaşılmış ve köyler Zara'dan alınıp Kuruçay kazasına bağlanmıştı.[322]

Diğer taraftan gerek geçim sıkıntısı gerekse daha farklı sebepler dolayısıyla Zara'dan yapılan hicretlerin aksine başka bölgelerden Zara'ya yapılan göçlerin de yaşanmış olduğu belirtilmelidir. Bununla ilgili olarak incelenen kaynakta sebebi verilmemiş olsa da 1909 yılında Tercan Ermenilerinden kadın ve çocuklardan oluşan 65 kişi Adana'dan Sivas'a gelmiş ve belediyece önce Zara'ya daha sonra da Suşehri'ne yerleştirilmişlerdi.[323]

1860'lı yıllarda yaşanan Abeş örneğinde olduğu gibi nüfus sayımı sırasında yaşanan bazı problemlere önlem alabilmek maksadıyla Sivas valiliği 1911 yılında 4. Ordu Kumandanlığından nüfus sayımı için teşekkül edilecek komisyonda redif zabitlerinin bulundurulması talebini dile getirmişti. Ancak 4. Ordu Kumandanlığı zabit verilemeyeceğini bildirince valilik tarafından Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çekilerek konunun Hariciye Nezareti'ne tebliğ edilmesi istenmişti.[324] Elbette nüfus konusu ile ilgili yaşanan sorunlar sadece sayım sırasında sayıma engel olmak için çıkarılan meseleler ile ilgili değildi. Bunun yanında yangınlar da kaza nüfusunun doğru belirlenmesinde problem teşkil eden önemli hadiselerdi. 6 Şubat 1910 tarihinde Zara hükümet konağında meydana gelen bir yangında diğer pek çok belge ile birlikte kazanın nüfus kayıtları da telef olmuş ve kaza genelinde yeniden bir nüfus sayımı yapılmasının gerekli olduğu gündeme gelmişti. Bu nedenle 5 Ağustos 1911

[321] *BOA, Y.MTV.86/129*; 4 Rabiülahir 1311 / 15 Ekim 1893.
[322] *BOA, ŞD.1806/22*; s. 1,3,5,7; 24 Zilhicce 1317 / 25 Nisan 1900.
[323] *BOA, DH.MKT.2869/35*; s. 2; 27 Temmuz 1325 / 7 Ağustos 1909.
[324] *BOA, DH.SN.THR.18/47*; s. 1,3,4,6; 19 Kanunusani 1326 / 1 Şubat 1911.

yılında kazada üç ayrı koldan nüfus sayımına başlanmış ve bir iki ay sonrasında yeni nüfus kayıt defterine sahip olunabileceği Sivas vali vekili tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişti.[325]

Elbette nüfus kayıtlarının yanması hem vilayet hem de kaza idarecileri açısından problem teşkil etmekteydi. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kimi kaza ahalisi bu durumu fırsata çevirmeyi bilmişti. Misal olarak 1910 yılındaki yangında Pirdede köyünün nüfus kayıtları da telef olmuştu. Bunun sonucu olarak da köyde askerlik çağına gelmiş delikanlıların askere alım işlemleri yaklaşık üç yıl tehire uğramıştı. Zara genelinde yeni bir nüfus sayımı kararını haber alan 1889, 1890 ve 1891 doğumlu Pirdedeli Rum gençler yaklaşık 30.000 kuruş değerindeki arazilerini daha düşük maliyetle de olsa ellerinden çıkararak Erzurum tarafına göç etmişlerdi. Yaşanan bu durum Zara depo memuru Rasim Bey tarafından bir telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu konu hakkında önlem alınması talebinde bulunulmuştu.[326]

Dahası bu yıllarda Pirdede köyündeki nüfus hareketleri bununla sınırlı değildi. Köy ahalisinden Rusya'ya göç etmek yönünde oluşan taleplerin sebebi bu sefer krizi fırsata çevirmekten ziyade enteresan bir Rum adetinin izlerini taşımaktadır. Köy halkından bir grup Rum, arazilerini satarak Rusya'ya gitmek isteyince Dahiliye Nezareti, Sivas'a bir yazı yazarak bu kişilerin kaç hanede ne kadar kişiden oluştuğu, Rusya'ya gitme sebeplerinin ne olduğu ve daha önce Rusya ile bir bağlantılarının olup olmadığı gibi hususların araştırılmasını istemişti. Sivas valisi de Dahiliye makamına gönderdiği yazıda bu köyün 50 haneden oluştuğunu ve yakın zamanda köy sakinlerinden bir grubun Rusya'ya ticaret maksatlı gidip geldiğini, bunun dışında köy halkının Rusya ile bir bağlantılarının olmadığını belirtmişti. Fakat yangın sırasında nüfus kayıtlarının yanması hasebiyle bu kişilerin tam sayıları bilinmese bile yaklaşık 147 erkek ve 114 kadın olmak üzere 261 kişiden oluştuğunu ifade etmişti. Mevzubahis kimselerin Rusya'ya göç etme heveslerinin sebebi ise etraflarında kendi köylerinden başka herhangi bir Rum köyünün bulunmadığı ve yedi "*batın*" geçmedikçe birbirlerinden kız alıp veremedikleri için çoğu kızlarının bekar

[325] *BOA, DH.SN.THR.24/7*; s. 1,4,6; 26 Temmuz 1327 / 8 Ağustos 1911.
[326] *BOA, DH.İD.21/39*; s. 5,6; 2 Eylül 1327 / 15 Kasım 1911.

kalmasıydı.[327] Netice olarak Pirdede ve diğer yerleşim yerlerinde yaşanan bu hadiselerin daha sağlıklı tahkik edilebilmesi için kaza genelinde nüfus idaresi teftişi gerçekleştirilmişti.[328]

Bu tür göç ve hicret hadiselerinin Zara nüfusunda ne kadarlık bir azalmaya neden olduğuna değinilecek olunur ise 1905 yılında kaza genelindeki toplam nüfus 44.107 Müslüman ve 8.797 gayrimüslim olmak üzere 52.904 kişiydi. 1914 yılına gelindiğinde ise kazadaki Müslüman nüfus sayısı 22.871, gayrimüslim nüfus sayısı ise 13.377 olmak üzere toplam nüfus 36.248'di.[329] Görünen o ki 9 yıl içerisinde kaza genelinde hatırı sayılır derecede bir nüfus kaybı yaşanmıştı. Elbette bu düşüşün başka nedenleri olabileceği gibi bahsedilen yıllarda yaşanan erzak ve zahire sıkıntısının yanında Pirdede köyü örneğinde olduğu gibi hadiselerin de yaşanmış olabileceği muhtemeldir.

Bu noktada nüfus konusunun en önemli etmenlerden birisi olan nüfus memurlarının sayım sırasında üstlendiği vazifelere değinmek konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yerinde olacaktır. Öyle ki 1881 ve 1882 yıllarında yerel nüfus memurlarının köylerde sayımı gerçekleştirmenin yanında sayımı bitmiş olan kazaların kayıtlarını güncelleştirmek gibi görevleri de vardı. 1885 yılında sayım sonuçlarının denetlenebilmesi ve bütün sonuçların problemsiz bir şekilde kaydedilebilmesi için Sivas'ın da aralarında bulunduğu bazı vilayetlere müfettişlerden oluşan ekipler gönderildi.[330]

Zara örneğiyle memurların aldıkları maaşa değinmek gerekirse karşılaşılan meblağ 250 kuruştur. Zira 1902 tarihli bir belgede Zara'da nüfus memuru Hilmi Efendi'nin istifa etmesi sebebiyle yerine tayin edilen Müftüzade Hüseyin Efendi'nin maaşı 250 kuruş olarak verilmiştir.[331] Bunun yanında Dahiliye Nezareti'nin küçük yerleşim yerleri olsa bile nüfus işlerine verdiği ehemmiyeti, tayin olunan nüfus memurlarının önceki görev yerlerinden ayrılış sebeplerinin araştırılmasına verdiği

[327] *BOA, DH.İD.61/17*; s. 8,13,14; 7 Haziran 1327 / 20 Haziran 1911. Yedi batından kastedilen, yedi göbek – yedi nesildir. Öyle ki bu aileler 7. dereceden veya daha uzak bir bağı bulunduğu kimselerden kız alıp vermek istemişlerdir. Yediden daha alt bir dereceye sahip olmak demek damadın kendilerine çok daha yakın bir akrabalığı temsil ediyor olması anlamına gelmekteydi. Bu aynı zamanda o ailelerin 7. neslin ötesine geçemedikleri için büyüyemediklerinin de kanıtıydı.
[328] *BOA, DH.SN.THR.26/23*; s. 1,3,6; 18 Teşrinievvel 1327 / 31 Ekim 1911.
[329] Mahiroğulları, "*Bozkırdaki Çekirdek Sivas*", s. 148.
[330] Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 105.
[331] *BOA, DH.MKT.531/72*; s. 2; 10 Haziran 1317 / 23 Haziran 1901.

önemden anlamak mümkündür. Örneğin 14 Mayıs 1907 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayetine yazılan bir evrakta Zara kazası nüfus memurluğuna tayin olunan Ali Efendi'nin eski görev yeri olan Tenos kazası nüfus memurluğundan ayrılış sebebinin tahkiki talep edilmiştir.[332]

Çalışmanın bu bölümünde nüfus memurları mevzusuna değinildiği için bu memurların kimler olduğu merak konusu olabilir bu nedenle hem Osmanlı arşivinden elde edilen perakende evrak hem de salnamelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda bu memurların kimler olduğunu bir tablo ile aktarmak gerekmektedir.

Tablo 5. Zara'nın Bazı Nüfus Memurları

Tarih	Nüfus Memuru	Kâtip	Kaynak
1870	Mikdad Efendi	------	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1287, s. 54
1875	Hüseyin Efendi	------	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1292, s. 67.
1883	Ahmed Efendi	------	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1300, s. 80.
1884	Reşid Efendi	Mehmed Efendi	Salname-i Vilayeti Sivas, 1301, s. 82.
1885	Ömer Fevzi Efendi	Mehmed Efendi	Salname-i Vilayeti-i Sivas, 1302, s. 366.
1887	Ömer Efendi	Rüşdü Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1304, s. 79.
1901	Mehmed Hilmi Efendi	------	*BOA*, DH.MKT.2471/47
1902	Hilmi Efendi	------	*BOA*, DH.MKT.531/72
1903	Hüseyin Efendi	Hamdi Efendi	*BOA*, DH.MKT.531/72 Salname-i Vilayet-İ Sivas, 1321, s. 92.
1907	Ali Bey	Rıza Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, s. 114.

[332] *BOA, DH.MKT.1166/100*; s. 2; 1 Mayıs 1323 / 14 Mayıs 1907.

B. Eğitim

Bir toplumun yükselmesinde olduğu kadar, geri kalmasında da önemli rol oynayabilen eğitim konusu, pek çok büyük imparatorlukta olduğu gibi Osmanlı'da da ehemmiyet verilen konuların başında gelmiştir. Ancak bu ehemmiyetin derecesi devletin içinde bulunduğu vaziyetlere bağlı olarak zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Tanzimat'a kadar genellikle İslam kültürü ile ilintili olan Osmanlı eğitimi, Tanzimat'ın getirdiği batılılaşma fikri ile beraber değişim sürecine girmiştir. Enderun mektebi, medreseler ve sıbyan mektepleri eğitim sistemi açısından uzun yıllar önemli rol üstlenmişlerdir. Özellikle Enderun Mektebi [333] Osmanlının en önemli eğitim kurumlarından bir tanesidir. Birçok alanda köklü değişikliklerin temelini atan II. Mahmud 1824 yılında bir ferman yayınlayarak "*ilköğretimin her yurttaş için zorunlu hale getirildiğini okuma ve yazma öğrenimiyle birlikte dini bilgilerinde öğretilmesi gerektiğini*" bildirmişti. Bunun yanında Avrupa eğitim ve öğretimine sahip kimselere ihtiyaç olduğunu düşünen II. Mahmud bu doğrultuda Enderun ağalarından 150 kişiyi Avrupa'ya öğrenci olarak göndermişti.[334] 1857'de ise Maarif-i Umumiye Nezareti kurulurken bir nizamname çıkarılarak askerî ve sivil okullar birbirinden ayrılmıştı. 1869 yılına gelindiğinde ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim sistemleştirilmeye çalışılmıştı.[335]

İlköğretimi zorunlu kılan Nizamname ile çocuğunu okula yollamayan velilere üç defa uyarı hakkı tanınacak devamı halinde ise ekonomik durumlarına göre 5 kuruşla 100 kuruş arasında değişen para cezaları uygulanacaktı. Bunun yanında yerleşim yerlerinin nüfusuna göre açılan okulların giderleri halka yüklenecekti. Mahalle ve köy cemaati tarafından sıbyan mekteplerinin giderleri karşılanırken, kurulacak olan maarif sandıklarıyla da rüştiyelerinki karşılanacaktı. Her vilayette

[333] II. Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edilmiş olsa da gerçek teşkilatına Fatih döneminde kavuşan Enderun Mektebi, Osmanlı merkez ve taşra teşkilatına gereken insan gücü kaynağının oluşturulması için kurulmuştur. Kuruluşundaki asıl amaç ise devlet adına yetenekli kumandan yetiştirmek ve sürekli gelişmekte olan ülkeye sağlam yönetici kadroları temin etmektir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Enderun", *TDV.İA,* C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 185-186.

[334] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, 7. Baskı, Ekim 2014, ss. 109-112.

[335] Nihat Büyükbaş, "Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 29, S. 87, Kasım 2013, s. 210-211.

eğitim giderlerini ve bütçeyi hazırlayan maarif müdürü başkanlığında bir "maarif meclisi" olacaktı.[336]

Tarihsel süreçte Zara'nın eğitim faaliyetlerinden bahsedileceği zaman incelenmesi gereken en önemli kaynaklardan bir tanesi salnamelerdir. 1884 tarihli Sivas Salnamesinde Zara merkezinde 2 medrese, 1 rüştiye mektebi, 2 Müslüman mektebi, 1 Ermeni mektebi ve 1 tane de Protestan mektebinin bulunduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca salnamede belirtildiğine göre bahsedilen medreselerden birinin Zaralı Hacı Bekir Ağa tarafından 1847 yılında diğerinin ise kaza müftüsü Hacı Ahmed Efendi tarafından 1856 yılında inşa ettirildiğine değinilmiştir.[337]

Arşiv kaynakları incelendiğinde hükümetin Zara'daki eğitim olanaklarına ne denli önem verdiğini kanıtlar nitelikte vesikalarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin 6 Şubat 1900 tarihli bir vesikada 1899 ve 1900 yıllarını takip eden tatilde Zara'da inşa ve tamir edilen iptidai mekteplerine ait cetvel verilmişti. Cetvele göre bu tarihte Zara'da yeni baştan yapılan 41 iptidai mektebi bulunmaktaydı. Aynı tarihte ek olarak 2 iptidai mektebi de tamir edilmişti.[338] Elbette bu sayılar Osmanlı'nın bahsedilen tarihlerde sadece vilayet merkezlerinde değil Zara gibi daha küçük yerleşim yerlerinde bile eğitime verdiği önemi göstermektedir. II. Abdülhamid döneminde mekteplerin onarımlarının yanı sıra kaza, köy, nahiye gibi daha küçük yerleşim yerlerindeki okullara Kuran-ı Kerim, kitap, lügat ve öğrencilerin aşıları gibi hususlarda birçok destek sağlanmıştı.[339] Bu da Abdülhamid ve yönetiminin vilayet merkezleri haricindeki yerlerde eğitime verdiği önemi göstermektedir.

2 Kasım 1905 tarihli bir vesikada Zara'daki rüştiye mektebi[340] hakkında son derece önemli bilgilere yer verilmişti. Nitekim ilgili vesikada bahsedildiğine göre Zara rüştiye mektebinin uzun yıllar tamir görmeyen kiremitlerinin eski olması dolayısıyla belediye tarafından keşif yapıldığına değinilmişti. Bir taş ustasının

[336] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Kronik Yayınları, 49. Baskı, İstanbul 2018, s. 194.
[337] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1301,* s. 178.
[338] *BOA, MF.MKT.493/26*; s. 1,3,5,6; 25 Kanunusani 1315 / 6 Şubat 1900.
[339] Hümmet Kanal, "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Yönetimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümâyûn'a İnşa Edilen Okullar", *SUTAD,* S. 40, Güz 2016, s. 172.
[340] Rüştiyelerin açılma süreci Tanzimat'ta bahsedilen düzenlemelerin hayata geçirilmesi amacıyla Sultan Abdülmecid'in Osmanlı'da Avrupaî tarzda bir eğitim sistemi kurulması için bir ferman yayımlamasıyla başladı. Osmanlı'da ilk rüştiye mektebi Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırı Kemal Efendi'nin çabalarıyla 1847'de İstanbul'daki Davut Paşa mektebinde açıldı. Bkz. Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDV.İA,* C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 301.

imzasının bulunduğu bu keşif varakasında bahsedilen kiremitlerin onarım masrafı 186 kuruş olarak belirlenmişti. Söz konusu keşif evrakı 27 Aralık 1905 tarihinde Maarif Nezareti'ne iletilmişti. Sonuç olarak da bu meblağ, Maarif Nezaretince uygun bulunmuş ve 1904 senesinin taşra kısmındaki inşaat tertibinden karşılanması kararı alınmıştı.[341] Ancak 1906 yılına ait bir vesikadan anlaşıldığına göre kazadaki rüştiye mektebinin tamiri hemen gerçekleştirilmemişti. Çünkü mektebin muallimi tarafından vilayete gönderilen mektupta rüştiyenin bir duvarının çökmeye yüz tuttuğundan ve kiremitlerinin büyük çoğunluğunun kırık olduğundan bahsedilmişti. Bu nedenlerle belediye tarafından mektepte keşif yapılmış ve bu keşif sonucu mektebin tamir masrafının 2.060 kuruş kadar tuttuğu anlaşılmıştı. Ortaya çıkan bu masraf yapılan keşif varakasıyla birlikte 15 Kasım 1906'da Maarif Nezareti'ne bildirilmişti. Maarif Nezareti de bu meblağın fahiş olmadığını ve o yılın bütçesinden karşılanacağını kaza idaresine iletmişti.[342]

1912 yılında ise tedrisat-ı iptidaiye idaresine mahsus müsveddeden anlaşıldığı üzere kazanın birçok yerinde yeni eğitim binalarının yapıldığı ya da yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. İlgili evrakta İmranlı nahiyesinde ahali tarafından inşa edilen iptida mektebinin açılış töreninin yapıldığı, Döke köyünde ise yeni bir mektebin inşasına başlandığı aktarılmıştı.[343]

Vesikalarda hükümetin yardımları sayesinde yapılan mekteplerin yanı sıra halkın kendi çabalarıyla Zara'ya yeni mektepler kazandırdığını görmek mümkündür. 31 Ağustos 1881 tarihinde Babıali'ye gönderilen bir evrak bunun öreklerinden bir tanesidir. Sözü edilen evrakta bu yıllarda Zara'da ahali tarafından inşa edilen bir rüştiye mektebinin olduğundan bahsedilmişti. Evrakın Babıali'ye gönderiliş nedeni ise mektebe muallim olarak tayin edilen Dar'ul Muallimin mezunlarından Sivaslı Abdullah Efendi ve "*bevvab*"[344]olarak seçilecek kişinin maaşı ile ilgiliydi. Evrakta Abdullah Efendi'nin maaşı 480 kuruş iken bevvabın maaşı 80 kuruş olarak belirtilmişti. Öte yandan incelenen bu evrakta bevvabın kim olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi yer almasa da 1887 yılına ait Sivas Salnamesine bakıldığında bevvabın

[341] *BOA, MF.MKT.918/54*; s. 2,3,5,6,7,8; 20 Teşrinievvel 1321 / 2 Kasım 1905.
[342] *BOA, MF.MKT.985/8*; s. 1,2,4,6; 9 Teşrinievvel 1322 / 22 Ekim 1906.
[343] *BOA, MF.İBT.346/72*; 24 Teşrinievvel 1328 / 6 Kasım 1912.
[344] Bevvab kelime anlamı olarak kapıcı, okul hademesi ve okullarda çocukları evlerine getirip götürmekle sorumlu kişi anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle,* 11. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 93.

İsmail Ağa olduğu aktarılmıştı.[345] Zara'daki eğitim ile ilgili arşivlere yansıyan pek çok evrakta Abdullah Efendi'nin ismi geçmektedir. Elbette bunun nedeni uzun yıllar Zara mekteb-i rüştiyesinde muallim-i evvel (*müdür*) olarak görev yapmış olmasıdır.[346] Maliye Nezareti'ne yazılmış olan 9 Eylül 1882 tarihli bir tezkirede de Abdullah Efendi'ye verilmesi gereken 755 kuruş harcırahın hazinece karşılanacağı ifade edilmiştir.[347]

Arşiv vesikaları arasında Zara rüştiye mektebinin bazı tarihlerde tamir edildiğine dair belgeler yer almaktadır. Sivas Maarif müdürü tarafından 22 Aralık 1899 tarihinde kaleme alınan bir evrakta Zara rüştiye binasının tamiri için yapılan inşaatın o ayın on birinci günü itibariyle tamamlandığı ve tekrar eğitime başlandığı ifade edilmişti.[348]

Öte yandan Maarif müdürünün böyle bir yazı kaleme alması gayet doğaldı. Zira bu dönemde bir maarif müdürü başkanlığında toplanan "Maarif Meclisi'nin" başlıca görevlerinden bir tanesi bütün maarif müesseselerini teftiş ederek eğitimin durumunu ve ıslahı yönündeki fikirleri nezarete bildirmekti. Bu sayede sadece vilayetlerde değil daha küçük yerleşim birimlerindeki pek çok okulda da teftişler gerçekleştirildi.[349] Sivas valisinin 28 Ekim 1899'da Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir evrakta bu tarz bir teftişin Zara'da da gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarının tatil döneminde yapılan bu teftişler Sivas İdadisi muallimlerinden Abdurrahman, Hakkı, Tahir ve Ziya Efendiler ile Maarif dairesi kâtibi Naci Efendi tarafından gerçekleştirilmişti. Buna göre vali, nezarete gönderdiği yazısında yapılan teftişlerden memnun kalındığını ve maarifin gelişebilmesi için bu tarz çalışmaların devam ettirilmesinin münasip olacağını ifade etmişti.[350]

Maarif meclisleri konusuna değinildiği için burada kazada bulunan maarif müdürlerinin ve maarif meclisini oluşturan şahısların kimler olduğunun belirtilmesi yerinde olacaktır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda 1884 ve 1887 yılları arasında

---

[345] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1304*, s. 77.
[346] *BOA, MF.MKT.67/133*; 5 Şevval 1298 / 31 Ağustos 1881.
[347] *BOA, MF.MKT.69/94*; s. 1,2; 25 Şevval 1299 / 9 Eylül 1882.
[348] *BOA, MF.MKT.544/5;* s. 1,4; 18 Şaban 1317 / 22 Aralık 1899.
[349] Adem Ali Şahin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 42.
[350] *BOA, MF.MKT.507/9*; s. 1,3; 1 Teşrinievvel 1315 / 13 Ekim 1899.

Zara maarif meclisi müdürünün Hacı Mehmed Efendi olduğu söylenebilir. Bunun yanında mevzu bahis yıllar arasında Kâtip İsmail Hakkı Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi, Mevlüd Mehmed Efendi ve Müezzin Ahmed Efendi de maarif meclisi üyeleridir.[351]

Rüştiyelerde verilen eğitim mevzusuna değinmek gerekirse Tanzimat ile birlikte eğitimde modernleşmenin izlerini taşıyan rüştiye mekteplerinde, geleneksel olan sıbyan mekteplerindeki gibi dersler bire bir olarak işlenmemektedir. Bunun yerine talebeler farklı sınıflara ayrılmış ve sınıf sistemine dönük eğitim modeli geliştirilmiştir. Bu sistemle birlikte öğrenciler sıralara oturmaya başlamış ve modern eğitimin gerekliliği olan gruplara dönük eğitim modeline geçilmiştir.[352] Bu konuda önemli fikir adamlarından biri olan Abdullah Cevdet'in Evkaf Nezaretine bağlı bazı okullara yaptığı ziyaretlerde başından geçen bir hadise aslında eğitimdeki modernlik anlayışının tam manasıyla gelişmediğini göstermektedir. Zira Cevdet bir ziyaretinde okula verilen sıraların muallim tarafından kullanılmadığını görünce bunun nedenini sormuş muallim ise şu cevabı vermiştir: "*Geçen sene Evkaf Nezareti bu sıraları gönderdi, çocukları oturttuk. Benimde bir sandalye üzerinde oturmam lazım geldi. Oturdum, bir türlü rahat edemedim. Bende yere oturdum, uşaklar yukarda kaldı, ben aşağıda kaldım. Onları iyi göremiyordum. Baktım olmayacak, onları da aşağıya indirdim.*"[353]

Abdullah Cevdet'in başından geçen bu olaydaki gibi Zara'da da çocuklar yere mi yoksa sıralara mı oturuyorlardı bilinmez, fakat Zara'da da yukarıda bahsedilen nedenlerden ve öğrenci nüfusunun artmasından dolayı talebelerin bir kısmı sülûs ve rik'a derslerinden mahrum kalmışlardı. Böylece rüştiyede Abdullah Efendi'den başka bir muallime daha ihtiyaç olduğu gündeme gelmişti. Sivas valisi kazanın bu isteğini 13 Mayıs 1888'de Maarif Nezareti'ne bildirdi. Vali, hazineden 60 kuruş tahsisatla bu göreve Müftüzade Hakkı Efendi'nin tayin edilmesini niyaz etse de

[351] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1301*, s. 81.
[352] Abdulvahap Akıncı, "Osmanlı Devleti'nde Milli Kimlik İnşasında Okul", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2014, s. 4.
[353] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2019*, Pegem Akademi, 32. Baskı, Ankara 2019.

Nezaretin Sivas'a cevabı olumsuz oldu. Maaş tahsisinin uygun olmadığı söylenerek rüştiyenin bir süre daha tek öğretmenle idare etmesi gerektiği belirtilmişti.[354]

Zara'nın verilen bu cevaba uzun yıllar riayet ettiğini anlamak mümkündür. Zira arşive yansıyan vesikalar incelendiğinde 1896 yılına kadar rüştiyenin tek mualliminin Abdullah Efendi olduğu anlaşılmaktadır ve o yıl içerisinde yapılan yazışmalar aynı zamanda onun ilerleyen seneler içerisinde de bu pozisyonunu korumuş olduğunu göstermektedir. 1896'da Zara'dan Maarif Nezareti'ne yine bir yazı gönderilerek mevcut tek muallimin rüştiye için yetersiz olduğu belirtilmiş ve ikinci bir muallimin tayin edilmesi istenmişti. Ancak bu isteğe verilen cevap yine olumsuz yöndeydi. Sebep olarak ise rüştiye mevcudunun 36 kişi olması gösterilmişti. Maarif Nezaretine göre 36 talebeden oluşan bir rüştiyeye ikinci bir muallim fazlaydı.[355] Ayrıca bazı özel durumlarda rüştiyeden bir süre ayrılması gereken muallim, yerine ücretini kendi karşılamak suretiyle bir vekil bırakmak zorundaydı. Burada hemen belirtilmedir ki her ne kadar ilgili vesikada Zara rüştiyesinin öğrenci sayısı 36 olarak verilmiş ise de salnameler göz önünde bulundurulduğunda bu sayının gerçekliği sorgulanabilir. Nitekim 1887 yılına ait Sivas Salnamesinde Zara rüştiyesinin toplam öğrenci sayısı 55 olarak verilmiştir.[356]

Rüştiyenin tek muallimi olan Abdullah Efendi 1901 ve 1906 yıllarında hac görevini ifa etmek için Maarif Nezareti'nden iki kez izin talebinde bulunmuştu. 31 Ağustos 1907 tarihinde Sivas Valisi Reşid Akif, Maarif Nezareti'ne bir telgraf çekerek Rüştiye muallimi Abdullah Efendi'nin Ramazan ayını Medine-i Münevvere de geçirme talebi olduğunu belirterek Nezaretin müsaadesini istedi. Nezaret bu talebe olumlu cevap vermiş ise de Abdullah Efendi'nin hacda olduğu süre zarfında ücretini kendi karşılamak üzere bir vekil bulması gerektiğini belirtti.[357]

2 Ekim 1911 tarihine gelindiğinde ise Zara ahalisi tarafından Maarif müdürlüğüne bir arzuhal gönderilerek Abdullah Efendi'nin emekliliğe ayrılması ve yerine ehil bir muallimin tayin edilmesi isteğinde bulunuldu. Ahalinin bu talepteki gerekçesi ise Abdullah Efendi'nin yaklaşık 30 seneden beri rüştiyenin muallimliğini yaptığı ve artık vazifesini layıkıyla yerine getiremeyecek kadar yaşlanmış

[354] *BOA, MF.MKT.98/133*; s. 3,4; 19 Mayıs 1888 / 31 Mayıs 1304.
[355] *BOA, MF.İBT.51/36*; 12 Zilkade 1313 / 25 Nisan 1896.
[356] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1304*, s. 77.
[357] *BOA, MF.MKT.1019/*12; s. 1,3,4,6; 21 Ağustos 1323 / 3 Eylül 1907.

olmasıydı.[358] Ahalinin talebi Maarif Nezareti'ne iletilmişti. Ancak Maarif Nezareti, Sivas Maarif Müdürlüğüne bir yazı göndererek son zamanlarda Nezaret makamına bu tarz pek çok talebin gönderildiğinden Zara rüştiyesine yeni bir muallim tedarikinin güç olduğunu belirtmişti. Bu yüzden Maarif müdürlüğünden Zara veyahut da civar bölgelerden bu iş için uygun olabilecek birinin olup olmadığının tetkik edilmesi istenmişti.[359] Maarif müdürlüğünün araştırmaları neticesinde henüz bir sene evvel Sivas İdadisinden mezun olan ve Suşehri Rüştiyesi muallim-i saniliği görevinde bulunan Hafız İsmail Efendi bir telgraf çekerek boş olan göreve talip olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Maarif müfettişi Nezaret makamına Abdullah Efendi'nin emekliliği halinde Arapça dersinde gayet mahir olduğu belirlenen Hafız İsmail Efendi'nin mevzu bahis vazifeye tayininin münasip olacağını ifade etti.[360] Netice olarak da Sivas Valisi 1 Nisan 1912'de Maarif Nezareti'ne bir yazı göndererek Hafız İsmail Efendi'nin atamasının yapılması için izin istedi.[361]

Diğer taraftan II. Meşrutiyet'in ilanına rastlayan bu yıllarda eğitim konusuna verilen önemin artmaya başladığı belirtilmelidir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber gerek vilayet merkezlerinde gerekse taşrada eğitimin aksamasına engel olmak için özellikle muallim maaşlarının eksiksiz ödenmesine hassasiyet gösterilmişti. Muallim maaşlarına gösterilen bu hassasiyet Zara rüştiyesi ile ilgili vesikalarda da göze çarpmaktadır. Örneğin 1913 yılında harp nedeniyle hicret etmiş olan ve naklen Zara rüştiyesi muallimliğine tayin olunan Resne Numune Rüştiyesi muallimi Mustafa Efendi'nin maaşı 600 kuruş olduğu halde ilgili deftere yanlışlıkla 500 kuruş olarak yazılmıştı.[362] Ancak 12 Mayıs 1913 tarihli bir vesikada sene-i haliye bütçesinin yirmi sekizinci faslının birinci maddesi gereğince eksik olan paranın Mustafa Efendi'ye ödendiği ifade edilmişti.[363]

Maaş ödemelerinin yanı sıra ehemmiyet verilen hususlardan bir diğeri de muallimlerin geçerli sebepleri olmadan görevini aksatmaması konusuydu. 1914'te rüştiye muallim-i sanisi Şaban Efendi, Maarif Nezareti'ne bir arzuhal göndererek 11 yaşındaki çocuğunun hastalığından dolayı mektebe bir süre gelemeyeceğini belirtmiş

[358] *BOA, MF.İBT.341/32*; 19 Eylül 1327 / 2 Ekim 1911.
[359] *BOA, MF.İBT.346/1*; s. 2; 17 Teşrinievvel 1327 / 30 Ekim 1911.
[360] *BOA, MF.İBT.362/74*; s. 1,2,4; 25 Kanunusani 1327 / 7 Şubat 1912.
[361] *BOA, MF.İBT.367/6*; 19 Mart 1328 / 1 Nisan 1912.
[362] *BOA, MF.İBT.424/88;* 9 Nisan 1329 / 22 Nisan 1913.
[363] *BOA, MF.İBT.425/63*; 16 Nisan 1329 / 29 Nisan 1913.

ve görevinden azlini talep etmişti. Maarif Nezaretince bu istek kabul edilmiş ve 21 Eylül 1914'te Şaban Efendi'nin rüştiyedeki kaydı silinmişti.[364] Fakat Şaban Efendi böyle bir talepte bulunmamış olsaydı dahi durum bundan pek de farklı olmayacaktı. Çünkü Maarif Nezareti 1910 yılının Ocak ayında merkez ve taşradaki örgüte düzen vermek amacıyla önce vilayetlerdeki Maarif idarelerine bir yazı gönderdi. Mevzubahis yazıda memurların sorumluluklarını bilmeleri gerektiği söylenerek genel hizmetler için atandıkları ve bu hizmetleri yerine getirmeyen memurların istifa etmiş sayılacağı belirtilmişti.[365] Buradan da anlaşılacağı üzere Şaban Efendi görevinden azlini istememiş olsaydı da Maarif Nezaretine göre bir süre sonra istifa etmiş sayılacaktı. Şaban Efendi her ne kadar istifa etmiş olsa bile en azından Zara'nın bir süre iki öğretmenle eğitim hayatına devam etmiş olduğu da bu evrak sayesinde gözler önüne serilebilmiştir.

Konunun başında da kısaca değinildiği gibi arşivde Rüştiye Mektebi'nin yanı sıra iptidai mektepleri ile ilgili vesikalara da rastlamak mümkündür. Örneğin 1899 tarihli bir vesika Sivas'ın bazı kazalarında iptidai mekteplerinin açıldığına işaret etmektedir. Söz edilen kazalar arasında Zara da bulunmaktadır. Vesikanın belirttiğine göre 1899 yılı içinde bu kazaların öğretmen tayinleri yapılmış ve Mehmed Emin Bey, Zara'daki mektebin muallimi olmuştu.[366] 1908 yılında Mehmed Emin Bey'in istifasıyla boşalan mektep muallimliği görevi ise 14 Ekim 1908 tarihinde Şerif Efendi ile doldurulmuştu.[367]

Zara'nın eğitim faaliyetleri konusunda arşivlerde kimi zaman çok farklı içerikli belgelere de tesadüf edilebilmektedir. Onlardan birisi de Zara iptidai mektebi öğrencilerinin sınav döneminde aldıkları notlar ile ilgilidir. Bu notlar 1911-1912 eğitim-öğretim yılına aittir. Notların yer aldığı cetvelde öğrenci isimleri Abdülvahab mahdumu Mustafa şeklinde yer almakta olup, muallimler tarafından verilen notlar da 10'luk puantaj üzerinden kaydedilmişti. Talebelerin imtihana tutuldukları dersler; İslâm tarihi, güzel yazı, imlâ, hesap ve kıraat gibi alanlardandı. Ayrıca alınan puanların toplanmasının ardından bir nevi kanaat notu şeklinde hüsn-i hal ve hareket

[364] *BOA, MF.İBT.516/70;* s. 1,2,3; 8 Eylül 1330 / 21 Eylül 1914.
[365] Mustafa Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914),* Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 223.
[366] *BOA, MF.MKT.478/*24; s. 1,4; 24 Rebiülevvel 1317 / 2 Ağustos 1899.
[367] *BOA, MF.MKT.1080/16*; s. 1,2, 5; 1 Teşrinievvel 1324 / 14 Ekim 1908.

adı altında öğrencilere bir de ek not verilmişti. Ayrıca burada çarpıcı bir şekilde not veren komisyonda Muallim-i Evvel ve Muallim-i Sani'den başka mülazım ve dördüncü yüzbaşı gibi kimselerin de yer aldığı hemen belirtilmelidir.[368]

Bahsedilen dönemde Zara'nın eğitim konusu ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer husus da Niyazi Berkes'in Tanzimat'ın belki de en büyük başarısı olarak ifade ettiği İnas mektepleridir. Zira Tanzimat döneminde kızlar için dikiş evi gibi ev işlerinin öğrenilebildiği sanat okulları ve rüştiyelerin yanı sıra öğretmen yetiştirecek okullar da açılmıştır.[369] 1910 yılına ait bir dokümanda Zara'da da bir İnas mektebi açılması için girişimler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karacaviran nahiyesinde bir iptidai mektebinin yapılabilmesi için kaynak sağlanmıştı. Ancak Vali'nin Nezarete gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre bu kaynaklar Karacaviran'da bir mektep yerine Zara merkezine bir inas mektebi açılması için değerlendirilebilirdi. Nezaret makamı 2 Mayıs 1910 tarihinde bu isteğe olumlu cevap vermiş ve Zara merkezinde bir inas mektebi açılması kararlaştırılmıştı.[370] Ancak burada hemen belirtilmelidir ki arşive yansıyan belgelerde Zara merkezinde böyle bir mektebin açıldığına kanıt oluşturabilecek bir vesikaya rastlanmamıştır.

Çalışmada yer verilen tarihler özelinde Zara'daki eğitim ile ilgili dikkat çekilmesi gereken bir husus da bu tarihlerde Anadolu'da yaygınlaşan yabancı okullar konusudur. 1876 Kanun-i Esasi'sinin 15. ve 16. maddeleri yabancılara Osmanlı içinde özel eğitim olanağı sağlıyordu. Yasanın 15. maddesindeki "*her öğrencinin genel ve özel eğitim hakkına sahip olduğu*" ve 16. maddesinde ise "*her çeşit okulun devletin denetimi altında tutulacağını ve inanç işleri ile ilgili eğitim dışında herkesin ortak program ve pedagoji şemsiyesi altında eğitimi esastır*"[371] şeklinde yer alan sözler bu okulların yaygınlaşmasındaki en önemli etkenlerdi.

Osmanlı Devleti'ni "*Asya'nın Anahtarı*" olarak gören Amerikan misyonerleri tarafından ilk defa Beyrut'ta açılan Amerikan Protestan mektebinden sonra bu okullar Anadolu genelinde yayılmaya başladı.[372] Özellikle II. Abdülhamid

[368] *BOA, MF.İBT.380/51*; s. 1, 15 Haziran 1328 / 28 Haziran 1912. Söz konusu cetvel için bkz. Ekler.
[369] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 30. Baskı, İstanbul 2020, s. 231.
[370] *BOA, MF.İBT.270/17*; s. 1,4; 19 Nisan 1326 / 2 Mayıs 1910.
[371] Nüket Eren, *Türk Milli Eğitiminde Yabancı Okullar,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 73-74.
[372] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2019*, s.175

döneminde kimi ruhsatlı kimi ruhsatsız pek çok yabancı okul açılmıştı. 1880'li yıllarda Zara'da böyle bir okulun varlığı 1902 tarihli bir vesikadan anlaşılmaktadır. Görünüşe göre Zara'daki bu okul ruhsatsız olanlardandı ve Protestanlar tarafından açılmıştı. Mevzubahis belge, binasının metruk olması hasebiyle açılışından 1902 yılana kadar ara ara eğitimi aksayan okulun ruhsat verilerek yeniden eğitime başlamasının izni ile ilgiliydi. Amerika Konsolosluğu[373] bu okulun bir misyoner muallim vasıtasıyla eğitime başlamasını talep etmişti. Bu durum üzerine Sivas valisi, Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek okulun yeniden açılabilmesi için mektebin yeri, sınıflar, öğrenci sayısı ve diğer konularda bir tahkikat yapılması talebinde bulunmuştu.[374]

Misyonerlik faaliyetinde bulunan Protestan mektebinin Zara'da açılmış olması pek de şaşırtıcı bir durum değildir. İlgili arşiv vesikaları incelendiğinde Sivas genelinde bu okulların yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 1903 yılında Sivas Valisi Nazım Bey tarafından çekilen bir telgraf bu konuda bir kanıt niteliğindedir. Nazım Bey, kaleme aldığı evrakta yapılan incelemeler neticesinde gerek Sivas gerekse Sivas'a tabi bölgelerde yaklaşık 30-40 sene evvel inşa edilen çok sayıda Protestan mektebinin olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre Sivas genelinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan 90 Protestan okulu inşa edilmişti. Vali'nin yazısında bahsedilen bu 90 okuldan 37 tanesi İngiltere hükümetine, geri kalan 53 tanesi de Amerika hükümetine aitti. Ayrıca bu okullardan 38'i ruhsatlı, 52'si de ruhsatsızdı. Amerikan hükümetine ait okullardan 12'sinin bir süre sonra eğitimine son verildiği de vesikada açıkça belirtilmişti. Daha önce de ifade edildiği gibi muhtemelen Zara'daki Protestan mektebinin eğitimi bu tarihlerde sona erdirilmişti. Dahası Vali'nin belirttiğine göre bu okullarda eğitim gören Müslüman talebeler de bulunmaktaydı. Bir zaman sonra bu talebeler bahsedilen okullardan menedilerek İslam okullarında tahsil görmeye başlamışlardı.[375]

[373] Sivas'taki Amerika Konsolosluğu için bkz. Osman Kubilay Gül, "Bir Amerikalı Diplomatın Gözüyle Bağdat Demir Yolu Projesi (ABD Sivas Konsolosu Henry M. Jewett'in Raporu)", *Öneri*, C. 11, S. 41, 2014, ss. 1-16.
[374] *BOA, DH.TMİK.M.121/18*; s. 8; 28 Temmuz 1318 / 10 Ağustos 1902.
[375] *BOA, Y.PRK.UM.67/29*; s. 19; 9 Teşrinievvel 1319 / 22 Ekim 1903.

Tablo 6. Sivas ve Ona Tabi Bölgelerde Bulunan Protestan Mekteplerinin Dağılımı.[376]

Mekânı	Cinsi	Adedi	Açılış Tarihi
Amasya	Protestan	1	1768
Tokat	Protestan	2	1853
Gürün	Protestan	4	------
Zile	Protestan	1	------
Suşehri	Protestan	1	------
Divriği	Protestan	1	------
Aziziye	Protestan	1	------
Hacıköy	Protestan	1	------
Kumeş	Protestan	1	------
Zara	Protestan	1	------
Gemerek (Köy)	Protestan	1	------
Birhan (Köy)	Protestan	1	------
Meyancılık (Köy)	Protestan	1	------
Erbaa	Protestan	1	------
İskilib (Köy)	Protestan	1	------

Bu tabloda ve incelenen belgelerde de görüldüğü gibi Zara, Protestan okullarının faaliyet gösterdiği bir kaza konumundadır. Zara'da böyle bir okulun açılmasındaki en önemli gerekçe Zara'nın var olan Ermeni nüfus potansiyelidir. Muhtemelen bu potansiyel sayesinde Protestan mektebi kazadaki varlığını sürdürebilmiştir.

C. İmar

Kazalar gibi küçük yerleşim yerlerindeki imar faaliyetleri, halkın öncelikli ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olmuştur. Arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla Zara'daki imar faaliyetleri de çeşme, yol, hükümet konağı, okul ve hapishanelerden ibarettir. Üstelik belgelere imar olarak geçen bu etkinlikler çoğunlukla yeni baştan bir inşa çalışması değil sadece var olan binaların tamiriyle ilgilidir.

[376] Tablo şu kaynak esas alınarak hazırlanmıştır: *BOA, Y.PRK.UM.67/29*; s. 21; 9 Teşrinievvel 1319 / 22 Ekim 1903.

1871 yılında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir mazbatada, bu tarihte kazanın altı mahalle ve yaklaşık 700-800 haneli olduğundan bahsedilmişti. Bu altı mahallenin su kaynakları yetersiz olduğu için bazı hayırseverler tarafından su getirilmesi sağlanarak 3 adet çeşme ile 3 mahallenin su ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştı.[377] Ancak geri kalan 3 mahallenin ahalisi suya ulaşma konusunda sıkıntı çekmekteydi. Bu nedenle kaza idaresi tarafından bu mahallelere su tedarik edebilmek için kazaya yarım saat mesafedeki Kösedağ'dan çıkan Uşar ırmağının kazaya taşınması kararlaştırılmış ve masrafının da yaklaşık 15.000 kuruş olduğu anlaşılmıştı. Kaza idaresi gönderdiği mazbatada bu meblağın 5.000 kuruşluk kısmının kaza ahalisi tarafından karşılanabileceğini belirtirken geri kalan 10.000 kuruşluk gideri de Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti.[378]

Çalışmanın "Doğal Afetler" başlığı altında da örnekleri verildiği gibi yangınlar başta olmak üzere bazı doğa olaylarının vilayet ve kazaların umumi nitelikteki evraklarını telef ettiği sadece Zara'nın değil birçok bölgenin arşiv vesikalarında görülmektedir.[379] 1888 yılında Zara'da evrakların korunması için bir mahzene ihtiyaç olduğu kaza idare meclisinin Sivas vilayetine gönderdiği mazbata ile anlaşılmaktadır. 21 Haziran 1888 tarihinde vilayete gönderilen bu mazbata ile masrafı 2.500 kuruşu geçmemek üzere kargir ve demir kapılı bir mahzen inşasının gerekliliği bildirilmişti. Ancak vilayet merkezi bu giderin muvazene dahilinde tahsisatın karşılanamayacağı gerekçesiyle mevzubahis mahzenin inşaat masraflarının ne olacağı konusunu bir telgraf ile Maliye Nezareti'ne iletmeyi uygun görmüştü.[380]

Vesikalarda mahzen inşaatının yanı sıra Zara'nın pek çok yerinde cami inşası ve tamiri ile ilgili belgelere rastlamak da mümkündür. 7 Temmuz 1903 tarihli bir vesikada aktarıldığına göre Zara'nın Ütük köyü ahalisinin ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri bir cami yoktu. Köy ahalisi kendi çabaları ile bir cami inşa etmeye kalkışmışsa da gerekli masraflar karşılanamamıştı. Bu sebeple ahalinin bir

[377] Örneğin 17. yüzyılda İran seferine giderken Bayram Paşa'da ordunun önemli menzil duraklarından birisi olan Sivas'ta neredeyse 40'a yakın çeşme yaptırmıştı. Bu durum sadece Sivas için değil, aynı biçimde Osmanlı'nın genelinde gözetilen bir hayır faaliyeti idi. Bkz. Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, s. 171.
[378] *BOA, ŞD.1782/52*; s. 4; 17 Zilhicce 1287 / 10 Mart 1871.
[379] Evrakların korunabileceği bir mahzenin olmaması hasebiyle Zara'da da bir yangın neticesinde evrak ve arazi tespit defterleri yanmıştır. Bu hadiseye çalışmanın doğal afetler başlığı altında kapsamlı olarak değinilecektir.
[380] *BOA, DH.MKT.1515/69*; 9 Haziran 1304 / 21 Haziran 1888.

camiye ihtiyacı olduğu, ilgili makamlara arz edilmiş ve netice olarak mevzubahis köyde bir cami-i şerif inşasına başlanmıştı.[381] 1907 tarihli başka bir evrakta ise bir köyün cami-i şerifinin tamiri konusu ele alınmıştı. İlgili evrakta Zara'nın Devekse köyündeki cami-i şerifin ve yakınındaki medresenin yaklaşık 250 yıl önce ve ahşap olarak inşa edilmesinden dolayı yıkılmaya yüz tuttuğundan bahsedilmişti. Yapılan keşif sonucunda cami ve medresenin yaklaşık 60.000 kuruş nakitle tamirinin yapılabileceği anlaşılmıştı. Bu masrafın karşılanması için de hazineye başvurulmuştu.[382]

Zara'da bulunan yapılar veyahut da yapılarla ilgili imar hareketliliğini yukarıda sunulan anlatı ile sınırlandırmak elbette doğru değildir. Örneğin diğer bir kaynak grubu olan Vilayet Salnameleri içerisindeki Sivas'a ait 1884 tarihli salnamede de Zara'ya ait bazı yapılar sayılarıyla birlikte aktarılmıştır. Sözü edilen salnameye göre bu yıllarda Zara merkezinde 2 adet caminin olduğundan bahsedilirken bunlara ek olarak 5 adet de mescit ve 1 tane de kilisenin varlığına değinilmiştir.[383]

Camilerin yanı sıra vesikalarda yer bulan önemli konulardan bir tanesi de eğitim alanındaki imar çalışmalarıdır. Ancak eğitim konusu ile ilgili imar faaliyetleri ilgili başlık altında verildiği için burada bahsedilmeyecektir. Bunun dışında vesikalarda hükümet konakları ve hapishanelerin imar ve tamir işlemleriyle de sıkça karşılaşılmıştır. Nitekim II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru hapishanelerin tamir ve yeniden inşa edilerek fiziksel anlamda iyileştirme çabaları doğrultusunda, hapishaneler ile hükümet konaklarının gereksinimleri birlikte ele alınmaya başlanmıştı.[384] Bu bağlamda 1907 yılında Zara hükümet konağının barınılamayacak derecede harap olması ve aynı şekilde hapishanenin de ciddi şekilde hasarlı olması hasebiyle bu binaların tamir edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. 3 Mart 1907 tarihinde Sivas Valisi Reşid Akif tarafından Sadaret makamına bir telgraf çekilmiş ve bu dönemde viran halde bulunan miri ambarın satılarak buradan sağlanacak gelirin

[381] *BOA, DH.MKT.560/11*; s. 2,3; 11 Rebiülahir 1321 / 7 Temmuz 1903.
[382] *BOA,* İ.ML.80/14; 18 Zilkade 1325 / 23 Aralık 1907.
[383] *Salname-i Vilayeti-i Sivas, 1301*, s. 177.
[384] Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler,* (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 39.

hükümet konağı ile hapishanenin tamirinde harcanması talebinde bulunulmuştu.[385] 1911 yılında ise Sivas Vali Vekili Alaaddin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çekilerek Sivas'a bağlı hangi kazalarda hapishane olduğu ve nerelere hapishane yapılması gerektiği hakkında bazı bilgiler sunulmuştu. Vekilin bu telgrafında hapishanesi mevcut olmayan kazalar listesinde Zara'da yer almaktaydı.[386]

Zaman zaman vilayet merkezinden Dahiliye Nezareti'ne Sivas dahilindeki kazalarda yeni yapılması planlanan hükümet konakları ve hapishanelerin masraflarının nasıl karşılanacağı konusunda mazbatalar gönderilmekteydi. Bunlardan bir tanesi de 2 Temmuz 1914'te dönemin Sivas valisi tarafından kaleme alınmıştı. Söz konusu evrakta Vali, vilayet dahilindeki hükümet konakları ile hapishanelerin durumlarının kötü olduğunu ve buralarda çalışan memurların yangınlardan heder olan binalarda oturmak zorunda kaldıklarını aktarmıştı. Hatta o dönem Sivas Vilayeti'ne bağlı olan Zile kazasında hükümet konağı bile olmadığını ve memurların bir handa icarla oturduklarını belirten Vali, kazaların dramatik durumunu göz önüne sermişti. Vali'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere Zara'da da durum pek parlak değildi. Belki Zile'den farklı olarak Zara bir hükümet konağına sahipti, ancak oda 1909 senesinde çıkan yangınla kullanılamaz duruma gelmişti. Bu nedenle memurlar da kira ile tutulan yerlerde ikamet etmek zorunda kalmıştı. Ancak Vali Bey'in dediğine göre yanan hükümet konağının duvarları halihazırda mevcuttu. Eğer kendilerine 500 lira gibi bir meblağ verilir ise binanın üst tarafı iane suretiyle tamir edilebilir ve kaza güzel bir hükümet konağına kavuşturulabilirdi. Vali yazısına, eğer bu inşaata mevcut sene içerisinde başlanmaz ise var olan duvarların da yıkılacağı için 500 lira ile değil 1.000 lira ile bile işin içinden çıkılamayacağı uyarısını da eklemişti. Ne var ki 26 Temmuz 1914'te Dahiliye Nezareti'nden vilayete gönderilen cevaptan Zara'nın yeni bir hükümet konağına kavuşmasının bir süre daha zor olduğu anlaşılıyordu. Çünkü bahsi geçen evrakta Sivas dahilinde yeni hükümet konakları inşası için talep edilen meblağın verilmesine imkân olmadığı, sadece tamiratları için Maliye Nezareti'yle temas kurulması gerektiği bildirilmişti. Aynı evrakta hapishanelerin tamiratları için

[385] *BOA, BEO.3008/225526*; s. 8; 18 Şubat 1322 / 3 Mart 1907.
[386] *BOA, DH.MB.HPS.143/24*; 24 Mart 1327 / 6 Nisan 1911.

de keşifname gönderilmesi halinde sadece cüzi miktardaki tamirat masraflarının karşılanabileceğinden bahsedilmekteydi.[387]

Zara'da belgelere yansıyan diğer bir imar ve tamirat faaliyeti de Nisa hapishanesi ile ilgilidir. Sivas vilayetine tabi kazalarda bulunan kadın hapishanelerinin bedel-i icaresinin aktarıldığı bir vesikada Zara kadın hapishanesinin kira bedeli aylık 60 kuruş olarak belirtilmişti. 1913 yılında Zara kadın hapishanesinde yaklaşık 20 mahkûm bulunuyordu. Bunun yanında kazada kadın mahkûmların sayısının giderek artması hasebiyle kadın hapishanesinin varlığının önemine dikkat çekilmişti.[388] Bu varakadan anlaşılan bir diğer konu ise kazada bulunan kadın hapishanesinin yerinin uygunsuzluğuydu. Söz konusu uygunsuzluğun nedeniyse belgenin hemen arka sayfasında aktarılmıştı. Bu dönemde kadın hapishanesi için kazadaki adliye dairesinin alt katında bir oda tahsis edilmişti. Ancak bu odanın bahçesinin Jandarma karakol hanesine nazır bulunmasından dolayı mahkûmların eşleri, kadınlarının bu odada tutulmasına muhalefet etmişti. Diğer bir deyişle kadın mahkûmların hemen karşısında erkeklerin çalıştığı ve onları görebilecekleri başka bir yapı vardı. Tüm bu nedenlerden dolayı da Zara'da yeni bir kadın hapishanesinin inşası lüzumu ortaya çıkmıştı.[389]

1916 yılına gelindiğinde Zara'nın çeşitli bölgelerinde başta hükümet konakları olmak üzere bu tarz imar ve tamir işleri devam etmişti. 7 Aralık 1916 tarihinde Şerefiye nahiyesinde yeniden inşa edilmekte olan hükümet konağının cam tedariki için 20.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu Dahiliye Nezareti'ne aktarılmıştı. Her ne kadar belgede inşaatın bitirilip bitirilmediğine kanıt olacak bir ibare bulunmuyorsa da Dahiliye Nezareti bu evraka olumsuz cevap vermiş ve bu meblağın karşılanmasının mümkün olmadığını dile getirmişti.[390]

---

[387] *BOA, DH.MB.HPS.73/14*; s. 1,3; 13 Temmuz 1330 / 26 Temmuz 1914.
[388] 1895 yılından sonra Osmanlı'nın pek çok yerleşim yerinde Nisa Hapishanelerine duyulan ihtiyaç artmış ve yıkılanların yerine yenileri inşa edilmeye başlanmıştı. 1912 yılından itibaren ülke içinde artan kadın mahkûm sayısı ayrı bir kadın hapishanesinin açılışını zorunlu kılıyordu. Önceleri hükümetin sınırlı bütçesinden dolayı yeni yapılan hapishanelerde bazı odalar kadınlara ayrılmış olsa da kazaların, kadın hapishanesi isteklerinin artmasıyla devlet mali sorunları bir nebze olsun geri plana atmak zorunda kalmıştı. Bkz. Umut Karadoğan, "Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı-Nisa Hapishaneleri Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* C. 5, S. 17, 2018, s. 314.
[389] *BOA, DH.MB.HPS.42/39*; s. 7,8; 11 Zilhicce 1331 / 11 Kasım 1913.
[390] *BOA, ML.EEM.1217/18*; s. 1,2; 1 Kanunusani 1332 / 14 Ocak 1917.

D. Ulaşım ve Haberleşme

Babasının vefatını kardeşinden daha evvel haber alabilen ve kardeşinden evvel payitahta ulaşabilen şehzadenin padişah olabildiği bir düzen içerisinde Osmanlıların haberleşme ve ulaşıma verdikleri önemin büyük olmasının aksi düşünülemezdi. Osmanlı'da ulaşım ve haberleşme düzeni 1540'lı yıllara kadar "ulak hükmü" denilen bir sistemle yürütülmekteydi. Ulakların hayvanlarıyla geçtiği yerlerde yöre halkına zarar verdiği gerekçesiyle Sadrazam Lütfi Paşa tarafından bu sistem kaldırılmış ve yerine menzil teşkilatı kurulmuştu.[391] Başlangıçta eyaletlerin durumu ile hudut bölgelerinde elde edilen bilgileri merkeze iletmek ve idarenin aldığı kararları gereken yerlere ulaştırmak için kurulan menziller daha sonraları özel haberleşmeler ve şehirlerarası irtibatın sağlanması için kullanılmıştı.[392]

Değişen zaman ve gelişen teknoloji sayesinde Osmanlı ülkesinde ulakların yerini telgraf düzeneği almıştı. "Telgraf" kavramı düzenekti, çünkü içerisinde bir dizi unsur barındırıyordu. Bu ağın dahilinde onu işleten memurlar, telgrafın gönderilmesine vesile olan hatlar ve daha birçoğu vardı. Son dönemin en parlak teknolojik yeniliklerinden biri olarak kabul edilen telgraf, haberleşmeyi pratik hale getirmişti. Bu kullanışlılık özellikle iletişimin daha hızlı yapılması gereken harp zamanlarının yanı sıra, merkezin vilayetlerle bağlantısında ve hükümetlerin ücra taşralarla irtibatında kendisini göstermişti. Ayrıca telgraf ülke içerisinde yönetenlere olduğu kadar yönetilenlere de önemli kolaylıklar sağlamıştı. Bu çalışmanın da ana kaynak gurubunu oluşturan arşiv vesikalarından anlaşıldığı üzere merkez ile yapılan irtibatların pek çoğu telgraf sayesinde gerçekleştirilmişti. Kırım Harbi sıralarında 1854 yılında İstanbul ile Edirne arasında çekilmiş olan ilk telgraf hattı daha sonraları ülkenin geneline yayılacak şekilde genişletilmeye çalışılmış ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde ağın uzunluğu 50.000 kilometreye ulaşmıştı.[393] Telgrafın Osmanlı'ya sağladığı faydalar sadece haberleşme alanıyla sınırlı kalmadı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında devletin mücadele verdiği tüm cepheler ile merkez arasındaki iletişim telgraf hatları sayesinde gerçekleştirilmişti. Bu dönemde telgrafhaneler sürekli açık

[391] Abdulkadir Gül, "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme", *History Studies,* C. 3, S. 1, 2011, s. 115.
[392] Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *TDV.İA,* C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 159.
[393] Kenan Göçer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulaşım ve *Servet-i Fünûn* Dergisi Ulaşım Bibliyografyası", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* C. XI, S. II, 2016, s. 156.

tutulmuş, posta ve Telgraf Nezareti bütün imkansızlıklara rağmen 511 memurunu ordunun emrine vermişti.[394]

Sivas'ın telgraf hattı ile tanışmasına değinilecek olursa burada İngilizlerin Londra ve Hindistan arasında bir hat kurma çabalarının rolü büyüktür. Çünkü bu proje içerisindeki Bağdat hattı güzergahında Sivas da bulunuyordu. Hat içerisinde Sivas–Yozgat arasındaki mesafe 1859 yılında tamamlanmış ve vilayet merkezi Osmanlı telgraf hattına dahil olmuştu.[395] Daha özel bir eksende düşünülecek olursa Osmanlı yönetimi inşa ettiği telgraf hatları ile memurlarını ve tebaasını daha iyi kontrol ederek taşrada otoriteyi güçlendirmeyi ve merkeziyetçi bir taşra idaresi tesis etmeyi amaçlamıştı. Buna göre de Tanzimat Fermanı'ndan itibaren telgraf hatlarının inşasına verdiği önemi arttırdı. 1870'li yıllara kadar belli başlı idare ve ticaret merkezleri arasında inşa edilen telgraf hatlarının arızaları da II. Abdülhamid döneminde tamir edildi.[396]

15 Ağustos 1864 tarihinde Sivas meclisinden Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen bir mazbatadan anlaşıldığı üzere Sivas ve Erzincan arasında masrafı 18.336 kuruş olan bir hat çekilmişti. Aynı zamanda hattın muhafazası için dört adet hane inşa edilmişti. Bahsedilen mazbatada kaza ahalisinden olan Talib adlı kimse bu mesafe ile Zara arasındaki mesafe masrafının yanı sıra çekilen hattın muhafazası için inşa edilen dört hanenin masraflarını üstlenmek istediğini hazineye bildirmişti. Sonuç olarak Talib Ağa'nın bu ihsanı hazinece kabul görmüş ve bu durum Ceride-i Havadis ve Takvîm-i Vekâyi aracılığıyla ilan edilmişti.[397]

Bazı bölgelerde çekilecek olan telgraf hatlarının ortaya çıkardığı masrafların ahaliye yıkılması belgelerde karşılaşılan durumlardandır. Örneğin Tokat'a ait bir arşiv vesikasında Amasya'dan Tokat'a gidecek olan hattın masraflarının ahalinin

[394] Nadir Yurtoğlu, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 32, S. 93, Bahar 2016, s. 68.
[395] Murat Haniliçe, "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *History Studies*, C. 9, S. 4, Kasım 2017, s. 67.
[396] Biray Çakmak, "Osmanlı Devleti'nde İletişim Modernleşmesinin Taşra Boyutu: Uşak Kazası'nda Posta ve Telgraf Hizmetleri (1870-1912)", HÜTAD, S. 22, Bahar 2015, s. 66.
[397] *BOA, MVL.683/24*; 12 Rebiülevvel 1281 / 15 Ağustos 1864.

sorumluluğuna verildiği anlaşılmaktadır.[398] Ancak Zara'dan da geçen Sivas-Erzincan hattındaki durum hükümetin ahaliye yüklenmesinden ziyade Talib Ağa'nın lütfudur.

Bundan farklı olarak Sivas'ta da zaman zaman Tokat'taki gibi çekilen hat masraflarının ahaliye yüklendiği belgelerde rastlanılan durumlardandır. Örneğin 1873 yılında Sivas ile Erzincan arasındaki hattın Zara'ya bağlanması ve buraya bir makine konulması ve telgrafhanenin yerinin neresi olacağı ile ilgili bir tahrirat Sivas'tan Sadaret'e sunulmuş, oradan da Şura-yı Devlet'e havale edilmişti. Bu iş için ortaya çıkan masrafın ahali tarafından karşılanacağı bunun yanında telgrafhane memurlarına verilmesi gereken 650 kuruşun tahsisine aynı senenin mart ayından itibaren başlandığı bildirilmişti. Bununla birlikte Zara'nın zaten telgraf güzergahı olduğu için ek bir masrafa ihtiyaç olmadığı ve sadece gerekli olan makine ile birlikte bazı alet ve edevatın dahi mevcut olanlardan gönderileceği belirtilmişti.[399] Buna göre mevzubahis hattın icap ettiği gibi Zara'ya bağlanması ve telgrafhanenin inşası konusu ilgili nezarete bildirilmişti.[400] Neticede sözü edilen tahrirata cevap olarak Sivas'a gönderilen yazıda bahsedilen şartlar ile telgrafhanenin inşasının ve mezkur hattın Zara'ya bağlanmasının uygun olduğu ifade edilmişti.[401]

Telgrafhanenin ne zaman inşa edildiği konusunda ise 1891 yılına ait Sivas Salnamesinden yararlanılmalıdır. Zira burada Zara kaymakamlığının birinci sınıf statüde bir kaymakamlık olduğu halde henüz bir telgrafhanenin inşa olunmadığına, bu nedenle bazı işlemlerin kira ile tutulan köhne binalarda yapıldığına değinilmiştir. Bu nedenle Zara'ya iane yardımıyla mükemmel surette bir telgrafhane yapıldığı aktarılmıştır.[402]Ayrıca aynı salnamede Zara kazası telgraf memurunun Nevri Efendi olduğu da kaydedilmiştir.[403] Salnamelerden kazadaki telgraf memurlarının kimler olduğuyla ilgili olarak edinilen malumat aşağıda oluşturulan tablo dahilinde aktarılmıştır:

[398] *BOA, MVL.663/58*; s. 3; 11 Teşrinisani 1279 / 23 Kasım 1863.
[399] *BOA, ŞD.1782/40*; s. 1,5; 22 Mart 1289 / 3 Nisan 1873.
[400] *BOA, İ.ŞD.27/1257*; s. 1,3; 12 Nisan 1289 / 24 Nisan 1873.
[401] *BOA, A.}MKT.MHM.453/93*; 8 Rebiülevvel 1290 / 6 Mayıs 1873.
[402] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308*, s. 87.
[403] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308*, s. 121.

Tablo 7. Salnamelerden Hareketle Zara'nın Telgraf Memurları

Tarih	Telgraf Memuru	Kaynak
1881	Agop Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1298, s. 83.
1883	Besim Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1300, s. 80.
1884	Nevri Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1301, s. 82.
1885	Nureddin Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1302, s. 366.
1887	Nevri Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1304, s. 79.
1889	Nevri Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1306, s. 129.
1891	Nevri Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1308, s. 121.
1903	Kâmil Efendi (Telgraf ve Posta Müdürü)	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321, s. 93.
1907	Mehmed Kâmil Efendi	Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325, s. 115.

Telgraftan başka Zara'da bulunan posta hizmetleri de haberleşme vasıtaları arasında yer almaktadır. Mahiroğulları'na göre buradaki ilk posta teşkilatı 1879 senesinde ihdas edilmiştir. Tek bir örnek dahilinde yer almasına karşın Zaralıların posta hizmetlerinden ziyadesiyle faydalanmış olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Mesela Haliloğlu İsmail, Alişanbeyoğlu köyünde bulunan hanımı Hatice'ye postahane aracılığıyla İstanbul'dan 100 kuruş havale etmiş, hatta devamını da ileriki tarihlerde göndereceğini belirtmişti.[404]

Zara'ya ait arşiv vesikalarında telgraf hatları kadar olmasa da yol çalışmalarıyla da karşılaşılmaktadır. Sivas ve yol kelimeleri yan yana geldiğinde unutulmaması gereken isim elbette Halil Rıfat Paşa'dır. Nitekim Sivas'ta günümüzde

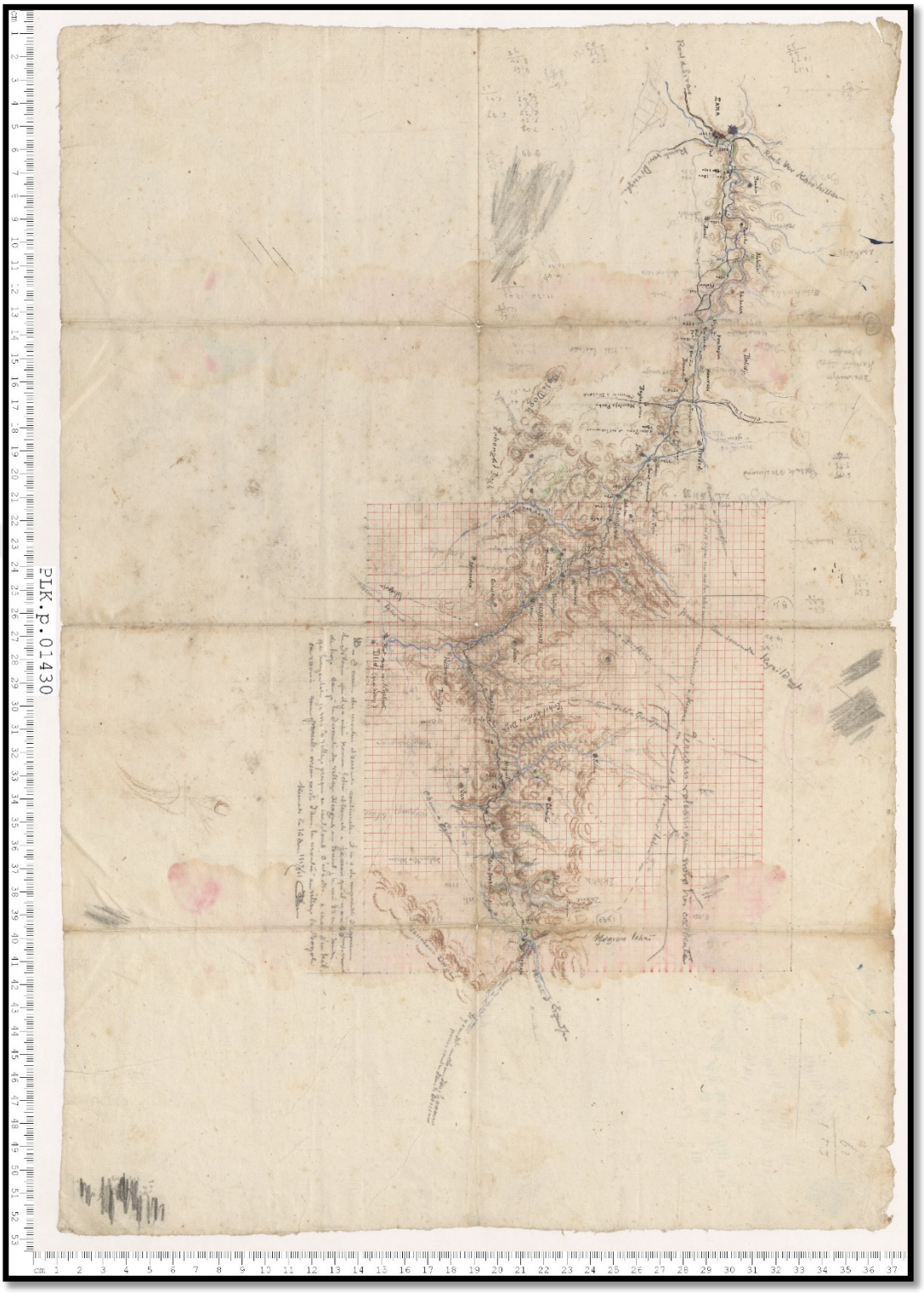
[404] *BOA, ZB., 453/85*; 12 Ağustos 1323 / 25 Ağustos 1907.

bile hizmet vermeyi sürdüren birçok eser onun valiliği sırasında inşa edilmişti. Paşa'nın vilayet içinde yerleşim yerlerini birbirine bağlamak amacıyla yaptırdığı yolların uzunluğu 1.400 kilometreyi bulmaktaydı.[405] Paşa bayındırlık faaliyetleri konusunda 11 tenbihname yayınlatmıştı. Bunlardan üçüncüsü Zara'yı da ilgilendirmektedir. Çünkü Paşa burada köyler ile kasabaların mevcut durumlarından bahsettikten sonra yapılacak olan yolların hangi yerleşim yerinin toprağı içerisinde ise o yerin halkı tarafından yapılması gerektiğini bildirmişti.[406] Her ne kadar Halil Rıfat Paşa'nın valiliğinden sonraki döneme rastlamış olsa da Nafia Nezareti'ne sunulan 4 Kasım 1891 tarihli bir varakada bahsedilen yol çalışmasında böyle bir uygulamaya rastlanmıştı. Varaka, Sivas yolunun Erzincan'a kadar uzatılması ile ilgilidir. Bahsi geçen yol Sivas'tan başlayıp Zara, Karahisar-i Şarki ve Suşehri'nden geçerek Erzincan dahlinde olan Refahiye sınırına kadar ulaşıyordu. Yolun Erzincan'a ulaştırılmak istenmesindeki en önemli sebep ise bu dönemde Erzincan'ın 4. Ordu-yı Hümayuna ev sahipliği yapıyor oluşuydu. Ayrıca varakadan anlaşıldığı üzere yapılacak olan bu iş sadece ordu açısından değil ticari açıdan da faydalı olacaktı. Bu nedenlerden dolayı da bahsedilen yolun inşasının bahar ayında başlaması planlanmıştı.[407] Bu meselenin Zara'yı ilgilendiren kısmı Halil Rıfat Paşa'nın tenbihnamesi ile ilgilidir. Çünkü görüldüğü gibi Zara bu güzergâh içerisindedir ki kesinlik arz etmemesine karşın yol inşasının Zara kısmı, Zara halkına yaptırılmış olmalıdır.

1905 yılında ise "*vilayet-i sitte*"[408] içerisinde yapılması planlanan yeni askerî yolların keşifleriyle gerekli muamelelerin hazırlanması ile ilgili 1904 tarihli bir evraktan anlaşıldığı üzere yapılacak olan yeni yollardan biri de Zara ve Kemah'ı birbirine bağlayacaktı.[409] Hemen burada Zara ve Kemah'ı birbirine bağlayacak olan yolun yapım planına ait arşiv vesikalarından elde edilen bir görseli aktarmak planın daha iyi anlaşılabilmesi için yerinde olacaktır.

---

[405] Mehmet Mercan, "Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa'nın Eğitim ve İmar Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 23, Erzurum 2004, s. 201.
[406] *Salname-i Vilayet-i Sivas, 1302*, s. 320.
[407] *BOA, DH.MKT.1885/117*; 23 Teşrinievvel 1307 / 4 Kasım1891.
[408] Vilâyât-ı Sitte, Ayastefanos Antlaşması ile ortaya çıkmış bir tabirdir. Antlaşmanın 16. Maddesi Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma'muretü'l-Aziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde Ermeniler lehine ıslahat yapılması ile ilgilidir. Bu anlaşmada zikr edilen vilayetler sonrasında Vilâyât-ı Sitte olarak adlandırılmıştır. Bkz. Ayşe Zamacı, "Vilâyât-ı Sitte'de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 11, S. 1, Haziran 2009, s. 70.
[409] *BOA, DH.TMİK.S.50/16*; s. 3; 24 Kanunuevvel 1319 / 6 Ocak 1904.

Harita 2. Zara-Kemah Arasındaki Yolun Yapım Planı[410]

[410] Bu haritanın kaynağı; *BOA, PLK.p.1430*'dur. Harita Fransızca olarak hazırlanmış olup, Zara en sol ve Kemah en sağ tarafta bulunmaktadır. Ayrıca çalışma içerisinde geçen Pirdede, Hamidabad, Alakilise gibi mekân isimleri haritanın üzerinde açık bir şekilde yazmakta olup okunabilmektedir.

V. BÖLÜM

5. ZARA'DA DOĞAL AFETLER VE DEVLET TEDBİRLERİ

A. Doğal Afetler

Sadece Osmanlı için değil, aynı zamanda tarihteki tüm devletler, medeniyetler ve insanlık için önlenemez unsurların en başında doğa olayları gelmektedir. Doğa olayları heyelanlar, depremler, seller ve yangınlar olarak çeşitlendirilebilirler. Doğa ile ilişkilendirilen bu vakaların ne zaman ve nerede ortaya çıkacağının bilinmez bir şekilde sadece olasılık dahilinde olması bir tarafa Zara'nın bu olaylardan hissesine düşeni aldığını tahmin etmek güç değildir. Başlangıçta Koçgiri sonrasında ise Zara olarak adlandırılan tez konusunun mekânının başından geçen afetlere dair belgeler Osmanlı arşivinde sıkça tesadüf edilen dokümanlar arasında yer almıştır. Bunların içerdikleri arasında doğal afetlerin meydana geliş yolları, verdiği zararlar ve karar alıcı makamlarca onların önlenmesine yönelik tedbirler gibi geniş bir yelpazeden bahsetmek mümkündür.

Arşiv belgelerinde doğal afetin, doğal bir açıklaması şeklinde "hareket-i arz" [411] yani yeryüzünün yerinden oynaması olarak tanımlanan deprem elbette Zara'da da görülmüştür. Belgeler ve literatür bir tarafa, Zara'da deprem görülmesinin nedeni aslında çok basittir. Sivas'ın coğrafi olarak kuzey kesimlerinde yer alan Zara'nın Erzincan'a ve Karadeniz'e yakın olması münasebetiyle buradan Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın geçtiğini düşünmek pek de zor değildir. Bununla ilgili olarak bir tablo veya grafiğe ihtiyaç duyulmasa bile, depremlerle birlikte genel olarak afetlerin devletin bir iç meselesi olmasından dolayı belgelere yansıdığı üzere yazışmalar ekseriyetle Dahiliye Nezareti ile yapılmıştır. 1 Şubat 1916 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa[412] Hareket-i Arz'dan dolayı bölgenin hasar aldığına dair

[411] Esasen arşiv belgelerinde depremi tanımlamak için birçok farklı ifadeye başvurulmuştur. Örneğin aşağıdaki vakanın anlatımında istifade edilen aynı arşiv belgesi içerisinde bulunan farklı bir varakada *sükût-ı arz* terimine de yer verilmiştir. Bkz. *BOA, BEO.4396/32968*; 21 Kanunusani 1331 / 3 Şubat 1916.

[412] Talat Paşa ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, "Talat Paşa", *TDV.İA,* C. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 502-503.

sadaret makamına bir yazı kaleme almıştı. Mevzu bahis evrakın kaleme alınmasında yani depremin vukua gelmesi Sivas vilayetinden çekilen bir telgraf ile haber alınmıştı. Buna göre, Tokat'ın Almus nahiyesinde 10, Hafik ve Zara kazalarında ise 8 köyde tahribat meydana gelmişti. Söz konusu tahribatın boyutu büyüktü. Nitekim belgenin içerisinde zikredilen yerlerde bulunan hanelerin çoğunluğunun çöktüğünden ve bir kısmının oturulmayacak derecede hasar aldığından bahsedilmişti. Vilayetten çekilen telgrafta da işaret edildiği üzere insanlardan bazıları açıkta kalmıştı. Bu yüzden de bu kimselerin iskân edilmeleri gerekiyordu. Bunun için elbette en önemli unsur paraydı. Telgrafta da zaten mali "muavenette" bulunulması istenmişti ve bu yardımın miktarı 1.000 lira kadardı. Osmanlı klasik belge yazım formatı uyarınca bu paranın gönderilmesi Sadrazam'ın müsaadesine bağlıydı. Ancak söz konusu meblağın acilen gönderilmesi istenmişti. Bunun nedeni ise bölgedeki depremlerin bir süredir devam ediyor olmasıydı.[413] Sadaret makamı zelzele mağdurlarının acziyeti hususunda doğru bir karara vararak Dahiliye Nazırı tarafından kendilerine yazılan yazıdan hemen 2 gün sonra 3 Şubat 1916 tarihinde Maliye Nezareti'ne ilgili ödeneğin çıkarılmasına dair bir emir göndermişti.[414] Zara'yı ilgilendiren deprem vakalarına dair arşiv evrakı arasında karşılaşılan ve yukarıda nakledilen belge yegâne örneklerden birisi olsa da Zara'nın evvelinde ve ahirinde daha nice zelzele hadisesi ile karşılaşmış olduğu aşikardır.

Zara'yı etkileyen doğal afet tiplerinden bir diğeri yangınlardır. Öyle ki yangının türdeşleri arasında farklı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü bu tipteki felaketler sadece doğal sebeplerden değil insanlar tarafından da ortaya çıkarılabilmektedirler.[415] Özellikle hem klasik hem de modern dönemde Osmanlı Devleti'nin bugün en çok araştırılan gözde mekânı olan başkent İstanbul'un geçirdiği yangın hadiseleri bu yargıyı kanıtlar niteliktedir.[416] Belgelerde "*hârik*" yahut da "*hârike*" olarak geçen bu afetler ile doğal olarak Zara'da da karşılaşılmıştır.

---

[413] *BOA, BEO.4396/329685*; s. 3; 19 Kanunusani 1331 / 1 Şubat 1916.
[414] *BOA, BEO.4396/329685*; 21 Kanunusani 1331 / 3 Şubat 1916.
[415] Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerindeki doğal afetlere dair yapmış olduğu çalışmasında Mehmet Yavuz Erler de yangınları insan kaynaklı doğal afetler arasında tasnif etmiştir. Bkz. Mehmet Yavuz Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler*, C. 13, (Ed. Kemal Çiçek, Hasan Celal Güzel, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 762-770.
[416] Tarihi kaynaklarda İstanbul yangınlarına ait en eski bilgilerin II. Bayezid dönemine ait olduğu tespit edilmektedir. İstanbul halkı Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde yangınlardan mustarip olmuşlardır. Bilhassa Osmanlı döneminde çıkan yangınların bazılarının gerçek bir felaket halini aldığı

Zaman zaman gerek bir idari binayı gerekse tarihi bir konağı hedef alan bu afet çeşidi, bazen de bugünün araştırıcılarının ulaşmak istedikleri kayıtların tahrif olmasına neden olmuştur.[417] Zara ile ilgili olarak arşiv belgelerinde ulaşılan ilk yangın olayı işte bu nitelikte bir hadisedir. Maliye Nezareti makamına gönderilmek üzere kaleme alınan ve 19 Ocak 1913 tarihini işaret eden bu belgede her ne kadar evrakta sebebi belirtilmemiş ise de bir hadiseden dolayı kazanın emlak ve arazisinin tespit defterlerinin bahse konu yangında yandığına değinilmiştir. Yine evraktan anlaşıldığı üzere bahsedilen kaybı telafi etmek için de 1911'de yani iki sene evvel temin olunan ödeneğin kullanılması kararlaştırılmıştı. Bu sebeple bölgeden irsal olunan mizan cetvelinden hareketle kazanın elde edilen kira ve askerlikle ilgili hususlardan, iş bedellerinden alınan vergilerin daha önceki tutulan kayıtlara göre yapılandırılması ve o günkü vergi bedellerinin de takside bağlanarak bir yıl (1914 yılına) ertelenmesi üst makamlardan rica edilmişti.[418] Vergilerinin veyahut da o yerleşim biriminden talep edilen paraların doğal afet nedeniyle ertelenmesi ya da halkın bazı yükümlülüklerden muaf tutulması gibi hususlar elbette Zara kazasına has bir durum değildi. Benzer bir gelişme Uşak Belediyesi'nin hizmet verdiği sınırlar dahilinde de yaşanmıştı. Belediye, Hüdavendigar vilayetinde çıkan yangınla ilgili olarak kereste vergisinin halktan Eylül 1894 yılından Mart 1915 yılına kadar alınmamasını istemiş ve vali Münir Paşa da bu talebi kabul etmişti.[419]

Bölgedeki diğer bir yangın hadisesine ise 26 Ocak 1920 tarihinde tanıklık edilmişti. Sivas valisi tarafından 8 Şubat 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilmek üzere kaleme alınan evrakta Zara kazasına tabi İmranlı nahiyesinin hükümet konağında bir yangın zuhur emişti. Vali söz konusu yazısında yangının bile isteye çıkarılmadığı manasında "ezkaza" kelimesine yer vermişti. Fakat bir yerleşim merkezinin ortasında bulunan hükümet konağının başına gelen afetin pek de doğal

---

kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yangınların mütemadiyen İstanbul yapılarını yok etmesinin nedeni depreme dayanıklı ve ucuz maliyetli ahşap inşaatının esas alınmış olmasıdır. Bkz. Fatma Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. 16, s. 112.

[417] Belgelerin tahrif olmasının, kaybedilmesinin veyahut da bugüne ulaşmamasının çok çeşitli sebepleri olabilmektedir. Ancak bunlar arasından savaş hali ve doğal afetler en yaygın olanlarıdır. Bkz. Claudi Römer, "Savaş Ganimeti Olarak Arşiv Belgeleri Osmanlı-Habsburg İlişkilerinin Olağanüstü Bir Veçhesi", (Çev. Şirin Tekeli), *Harp ve Sulh – Avrupa ve Osmanlılar,* (Ed. Dejanirah Couto), İstanbul 2010, ss. 237-240.

[418] *BOA, ŞD.466/35*; 19 Kanunusani 1328 / 1 Şubat 1913.

[419] Biray Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", *HÜTAD,* S. 15, 2011, s. 68.

olabileceği düşünülemez. Vali de zaten bu yangının bir ademoğlunun eliyle çıkarılmış olabileceğine eline geçen zabıt evrakında yer alan bilgilerden hareketle temas etmişti.[420] Ayrıca bu yangına bir şekilde mahalli görevliler tarafından müdahale edilmiş olduğu da belgede değinilen konular arasındadır.[421]

Sivas valisi tarafından yazılan aynı tarihli başka bir belgede ise bu kez İmranlı nahiyesinin jandarma dairesinde bir yangının meydana geldiği ve bir odanın kısmen yanmış olmasına karşın yangının yayılmasına meydan verilmeden söndürüldüğü (*itfa edildiği*) belirtilmişti. Bir önceki belgede nakledilen "İmranlı" hükümet konağı ve "İmranlı" jandarma dairelerinin bu faciaya maruz kalmaları arasında düşündürücü bir benzerlik bulunmaktadır. Söz konusu benzerlik hükümet konağının yandığı tarihte yani 26 Ocak'ta valinin jandarma dairesinin tutuştuğunu yazmış olmasıdır. Doğal olarak yine Dahiliye Nezareti'ne yazılan bu evrakın türdeşiyle olan benzerliğini ortaya çıkaran farklılık, öncekinde vakanın *ezkaza* olduğunun belirtilmesi iken burada valinin afetin çıkış sebepleri hakkında tahkikat istemiş olmasıdır.[422] Bunun altında yatan öncelikli neden elbette ikinci mekânın askeriyeye ait olmasıdır. Diğer bir neden ve her iki olay arasındaki benzerliğin kesişim noktası ise yangınların gerçekleştiği tarihlerdir. Zira 1920 yılı Millî Mücadele'nin gerçekleştiği senelerden biridir. Ayrıca tarihî arka plan göz önüne alınacak olunursa Sivas'ta Ermenilerin bulunmaları ve bu kimselerin Kurtuluş Savaşı için engel oluşturacak hadiseler çıkarmak istemiş olabilecekleri de göz ardı edilmemelidir. O nedenle çıkarılan yangınların insan eliyle düzenlenmiş faaliyetler olmalarıyla ilgili ihtimaller, afetlerin gerçekleştiği tarih ile birleştirilecek olunur ise söz konusu faaliyetlerin planlı ve programlı propaganda eylemleri olduğunu tahmin etmek zor değildir.

---

[420] *BOA, DH.EUM.AYŞ.31/98*; 8 Şubat 1336 / 8 Şubat 1920.

[421] 1894 Uşak yangını hükümetlere bir ders olmuş ve bu afetin doğurduğu büyük problemler neticesinde sadece vilayetlerde değil kaza ve köy gibi daha küçük yerleşim yerlerinde de önlem alınması gerekliliği öne çıkmıştır. Bu bağlamda da kazalara tulumba şubeleri açılır iken köylere ise yangın tulumbası, kanca ve balta gibi alet edevatlar dağıtılmıştır. Bkz. Kemalettin Kuzucu, "İtfaiye", *TDV.İA,* Ek-1, TDV Yayınları, Ankara 2016 s. 677; Söz konusu bilgi Zara için uyarlanabilir. Bununla beraber birebir bir belge örneği bulunmadığından ispat edilememekle birlikte irdelenen belgede geçen ifadeler de yapılan müdahale sonucu Kuzucu'nun makalesindeki bilgilerin Zara için de doğru olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yine Uşak yangını ile ilgili olarak başka bir çalışma içerisinde yine bu faaliyetleri yürütmesi gereken belediyelerin hem faaliyet hem teçhizat bakımından eksiklikleri- yetersizlikleri olduğu ortaya konmuştur. Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", s. 65.

[422] *BOA, DH.EUM.AYŞ.31/14*; 26 Kanunusani 1336 / 26 Ocak 1920.

B. Bulaşıcı Hastalıklar ve Alınan Tedbirler

Bugünün en mühim meselelerinden birisi olan salgın hastalıklar, incelenen dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nin de hayli uğraştırmıştır. Doğal afet statüsü içerisine de dahil edilebilecek olan salgınlar, insanların canlarına kasteden illeti görememeleri ya da işitememeleri nedeniyle zihinlerde de tahribata neden olabilmektedir. Kervanlar, asker sevkiyatları, göçler ve seyahatler gibi pek çok unsur hastalıkların salgın haline dönüşmesine neden olabilmektedir. Bunun yanında törenler, bayramlar, hastaneler, hasta ziyaretleri ve kişisel eşyaların ortak kullanımı hastalıkların dar bölgelerde salgın haline gelmesine sebebiyet veren faktörlerdir.[423] Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde görülen söz konusu salgın kolera hastalığı olup Sivas vilayeti uzun yıllar bu illetle mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Bu mücadele esnasında kayda değer ölçüde kayıplar da yaşanmıştır. Örneğin 1894 tarihli bir vesikada Sivas'ta ortaya çıkan kolera salgınının kısa süre içerisinde 21 kişiye bulaştığından ve bunlardan 11'inin vefat ettiğinden bahsedilmişti. Sonuç olarak derhal hastalığın bulaştığı hanelerin kordon (karantina) altına alınması kararlaştırılmıştı.[424] Aynı yıl içinde vilayet geneli *"bulaşık"* addedilerek vilayet dışına çıkacakların 10 gün süre ile karantinada beklemedikçe şehir dışına çıkarılmamaları kararı alınmıştı.[425] Fakat ne var ki vilayetin en çok uğraştığı hastalıklardan biri olması hasebiyle, çalışmada kolera mevzusuna yer verildiyse de arşivlerde Zara kazasında bu hastalığın görüldüğüne dair kanıt olabilecek bir vesikaya rastlanmamıştır.

Belgelere yansıdığı kadarıyla Zara kazasının bu yıllarda uğraştığı bulaşıcı hastalık koleradan ziyade humma illetiydi. Nitekim 30 Nisan 1894 yılına ait bir vesikada bu salgın nedeniyle ölümlerin yaşandığı aktarılmıştı.[426] Vilayet, Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek Zara'da humma hastalığının ortaya çıktığını haber vermiş ve bir tabibe ihtiyaç duyulduğuna değinmişti. Ancak vilayete ulaşan cevapta belediye teşkilatı mevcut olmayan kazalarda başka bir karşılık bulunarak tabip

[423] Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 41, Erzurum 2009, s. 240-241.
[424] *BOA, Y.A.HUS.294/27*; s. 1,5; 12 Şevval 1311 / 18 Nisan 1894.
[425] *BOA, İ.HUS.23/30*; s. 1,3; 18 Şevval 1311 / 24 Nisan 1894.
[426] *BOA, BEO.399/29915*; s. 2,3,4; 24 Şevval 1311 / 30 Nisan 1894.

istihdamı sağlanması gerektiği bildirilmişti. Bu tarihlerde vilayetin bazı kazalarında belediye daireleri yeni kurulmaya başlanmıştı. Bazılarının ise kaynak gösterilebilecek gelirleri yoktu. Bu nedenle Sivas vilayeti bir telgrafla daha önce devlet hazinesi için toplanmakta olan ve bir süreliğine vazgeçilen dahiliye vergisinin tekrar ihdas edilmesi ve belediye adına toplanarak bir kaynak oluşturulması önerisinde bulunmuştu.[427]

1899 tarihli bir belgede tabip tayini için gerekli olan kaynağın tedarik edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihte Sivas'tan ilgili makama gönderilen evrakta tayin edilecek tabibin maşı olan 600 kuruş için belediye çerçevesinde karşılık bulunduğundan bahsedilmekteydi. Bu nedenle Zara'ya Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunlarından diplomalı bir tabibin tayin edilmesi istenmişti.[428] Ancak vilayetin isteği üzerinden yaklaşık beş ay geçmesine rağmen kazaya herhangi bir tabip tayinin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Zira 19 Eylül 1899 tarihinde vilayetten tekrar bir telgraf çekilerek Zara'ya bir tabibin ulaşmadığı, bu nedenle ahalinin müşkülat çektiği ifade edilmişti.[429] Dahası Zara'nın sağlık konusunda isteği sadece diplomalı bir tabip değildi. Bu yıllarda kazada bir eczacının da olmaması hasebiyle yaralanma olaylarında "*adi şahadetname*" düzenlendiğinden şikâyet edilmekteydi.[430] Sözün kısası Zara'nın tabip ile birlikte bir de eczacıya ihtiyacı vardı.

Mevzubahis tabip maaşına kaynak sağlamak amacıyla farklı yollar da denenmişti. Bu, Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Şura-yı Devlet'e havale olunmak üzere Sadaret makamına gönderilen bir evraktan anlaşılmaktadır. Burada 9 Aralık 1901 tarihinde Sivas vilayetinden gelen bir tahrirattan bahsedilmektedir. Tahriratta Sivas vilayeti gönderilecek belediye tabibinin maaşını karşılamak için ahalinin de rızası alınarak kazaya götürülmekte olan odun arabalarından 40 para vergi alınması konusunda onay istemişti.[431] Ancak Şura-yı Devlet'in bu konudaki cevabı olumsuzdu. Nitekim ahalinin rızası alınsa bile bu durum halkı zor duruma

[427] *BOA, DH.MKT.231/41*; s. 1,4,5; 27 Nisan 1310 / 9 Mayıs 1894.
[428] *BOA, DH.MKT.2191/104*; 21 Mart 1315 / 2 Nisan 1899.
[429] *BOA, DH.MKT.2249/18*; 7 Eylül 1315 / 19 Eylül 1899.
[430] *BOA, DH.MKT.2316/23*; 9 Zilkade 1317 / 11 Mart 1900.
[431] *BOA, DH.MKT.626/31*; s. 2; 11 Kanunusani 1317 / 24 Ocak 1902.

sokabilirdi. O nedenle Şura-yı Devlet odun arabalarından vergi alınması yerine başka bir çözüm yolu bulunmasına hükmetmişti.[432]

Elbette Sivas'ın tabibi olmayan tek kazası Zara değildi. Bahsedilen yıllarda Sivas'ın Zara'dan başka Darende, Tenos, Yıldızeli ve Aziziye gibi kazaları da diplomalı bir tabipten yoksundu. Bu eksiklikten şikâyetçi olan kesim sadece buralarda oturan halk değildi. Kazalarda bulunan adliye müfettişlerinin de tabip eksikliğinden şikâyetçi olmaları için haklı sebepleri vardı. Çünkü ölüm ya da yaralanma ile sonuçlanan olaylarda "*tedkikât-ı fenniye*" yani tıbbi araştırma ve inceleme gereken hususlarda, tabip olmadığı için sadece bilirkişi raporuyla yetinilmek zorunda kalınıyordu. Tabii ki bu durum olayların iç yüzünün ortaya çıkarılmasında aksaklıklara neden olmaktaydı. Bu sorun Adliye Nezareti'nin 4 Şubat 1903 tarihli tezkiresiyle Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişti.[433]

Görüldüğü üzere Zara, ilk tabip başvurusunu 1894'te yapmış olsa bile 1900'lerin başlarına kadar bu emeline ulaşamamıştı. Ancak Mahiroğulları ilgili çalışmasında, Zara'da kurulan ve bünyesinde üç doktorun görev yaptığı bir askerî hastaneden bahsetmektedir. 1915 yılında Alayın Talimgah Birliğinde bir salgın hastalık ortaya çıktığından dolayı bir askerî hastane inşa edilmiş ise de hastalık önlenememiş ve pek çok asker şehit olmuştur.[434]

Bilindiği üzere salgınlar sadece insanları etkileyen felaketler değildir. Zaman zaman hayvanları da etkisi altına alan hastalıklar pek çok bölgede kitlesel hayvan ölümlerine yol açmıştır. Zara'nın salgınlar ile mücadelesinde tekrar 1890'lı yıllara dönülecek olunursa bu yıllarda bir hayvan hastalığının ortaya çıktığı görülmektedir. 1891 tarihli bir evrakta bahsedildiğine göre zuhur eden hayvan hastalığı araştırılmak üzere Zara'ya bir baytar müfettişi gönderilmiş ve bu hastalığın "sığır vebası"[435] olduğu anlaşılmıştı. Hastalığa yakalanan hayvanların itlaf edilmesi gerektiği müfettiş tarafından halka arz edilmişti. Ancak gelirinin büyük bölümünü hayvanlarından elde

[432] *BOA, BEO.2013/150945*; s. 1,3; 17 Şubat 1318/2 Mart 1903.
[433] *BOA, DH.MKT.655/41*; s. 1,4; 28 Kanunusani 1318 / 10 Şubat 1903.
[434] Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara,* s. 53-54.
[435] Arşiv belgelerinde veba-i bakarî olarak geçen sığır vebası halk arasında "mal ağrısı" ve "malkıran" gibi adlarla anılmaktadır. Sığır vebası virüsü kuru ortamda birkaç gün, nemli ortamlarda ise bir ay kadar canlı kalabilmektedir. Hastalık dört ile yedi gün arasında sürmekte ve hastalığa yakalanan hayvanların çoğu genellikle hastalığın altıncı veyahut yedinci gününde ölürler. Bkz. Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası)", *OTAM*, S. 39, Bahar 2016, s. 216-217.

eden Zara halkı için bu karar ağır gelmiş olacak ki kimi ahali bu duruma tepki göstermişti. Netice olarak bu mevzuda anlaşma sağlanamayınca Tıbbiye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek görüş istenmişti.[436] Fakat bakanlığın görüşünün ne olduğu ise diğer hadiselerde çokça tanıklık edildiği üzere kesin bir biçimde açıklığa kavuşturulamamıştı.

Her ne kadar belgede itlafın yapılıp yapılmadığına kanıt olabilecek bir emare bulunamadıysa da 15 Ağustos 1892 tarihli bir vesikada Zara'nın Adamfakı köyünde bir hayvan hastalığının zuhur ettiğinden bahsedilmektedir. Ancak bu hastalığın bir sene önce baş gösteren sığır vebası olup olmadığı belgede aktarılmamıştır. Üstelik toplu hayvan ölümlerinin baş gösterdiği ve henüz Zara'da tedavi konusunda halka yol gösterebilecek bir baytarın bile olmadığı vesikadan süzülen dikkat çekici bilgilerdir.[437]

[436] *BOA, DH.MKT.1867/52*; s. 1; 1 Eylül 1307 / 13 Eylül 1891.
[437] *BOA, DH.MKT.1987/66*; 21 Muharrem 1310/15 Ağustos 1892.

SONUÇ

İlber Ortaylı'nın hem yazınında kullandığı hem de bir kitabına ismini verdiği üzere Osmanlı Devleti'nin gerçekten de yaşadığı en yoğun ve en uzun yüzyıl 1800-1900 yılları arasını ihtiva edenidir. Kastedilen birçok düşünce bir tarafa, sadece Osmanlı arşivinde o yüzyıla ait belgelerin fazlalığından dahi bu durum gayet açık bir nitelik arz etmektedir. Öyle ki bu uzun yüzyıl sadece devlet veya onun güzide eyaletlerinden birisi olan Sivas tarafından değil, aynı zamanda dört köşenin mihenk taşlarından birisi olan küçük bir kazada, Zara'da da müşahede edilmiştir.

Lisansüstü çalışmalarda en çok gözetilen hususlardan birisi, özel olarak çalışılan coğrafyanın yahut zaman diliminin genel ile veya ona eşdeğer kavramlarla gösterdiği benzerliklerin yahut farklılıkların tespit edilmeye çalışılması olmuştur. Zara, bu bakımdan esasında devlet içerisinde yer edinmiş bulunan benzer idari birimlerden pek de bir farklılık göstermemektedir. Belediyesinin kurulmasına karşın teşkilatlanmamış olması, idarecilerin Tanzimat devri sonrası diğer idareciler gibi yeni kurulan düzene pek de ayak uyduramamış olmaları, zaman zaman başına gelen doğal afet hadiseleri, vilayet genelinde yapılan imar faaliyetlerinin burada da yansımalarının bulunması, ticari aktivitelerin benzer kaideler üstünde bulunması, Tanzimat'ın farkındalık yaratan eğitim politikasının yankılarının kaza genelinde hissedilerek duyulması gibi birçok unsur devlet siyasetinin Zara'daki tezahürleridir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda giriştiği yenileşme hareketlerinden Zara da eğitim alanında hissesine düşeni almıştır. Çalışmanın eğitim başlığı altında da bahsedildiği üzere devletin Zara da yaptırdığı iptidai mekteplerinin yanı sıra Zara halkı bahse konu yüzyılda kendi çabalarıyla bir rüştiye mektebi inşa etmiş, hatta bununla da kalmayıp zaman zaman rüştiyeye tek bir muallimin yetmeyeceği fikriyle ilgili makamlardan atama isteğinde bulunmuştur. Ekonomi konusunda ise kaza halkının nerdeyse hepsinin bir işle meşgul olduğunu belirtmek yanlış değildir. Zira Temettuat defterlerinden elde edilen bilgilerde sadece imamların ekili tarlasının olmadığı, geri kalan halkın ise az ya da çok kendi tarlalarından gelir elde ettiği anlaşılmaktadır.

Bunun yanında çalışmanın uzunca bir bölümünde de bahsedilen eşkıyalık olayları bu yüzyılda hem Zara'nın hem de hükümetin uğraşmak zorunda kaldığı en

önemli problemlerden bir tanesi olmuştur. Kaza da ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri küçük çaplı uygunsuzluklar olsa da toplu ayaklanmalara dönüştüklerinde halk açısından çok mühim problemlere yol açmışlardır. Ortaya çıkan bu kargaşa ortamının dayandırılabileceği önemli sebep ise Zara'nın sahip olduğu kozmopolit yapıdır. Hatırı sayılır miktarda bir Ermeni ve Rum nüfusa ev sahipliği yapmakta olan Zara'da bu halklar ile Müslümanlar arasında zaman zaman ölümle de sonuçlanan hadiseler yaşanmıştır. Hatta önü alınamayan bazı kargaşa durumlarında isyancılar sadece yönetilen halkı değil yöneten idareyi de hedef almışlardır. Kısacası zaman zaman kazada yaşanan başıbozukluktan halkın yanı sıra idareciler de nasibini almış, onlar kimi dönem haklarında yapılan şikâyetler üzerine görevlerinden alınmış kimi zaman ise bu kargaşa ortamında yaralanmalara kadar varan hadiselerle karşı karşıya gelmişlerdir.

Elbette Zara'nın uğraştığı eşkıyalık olaylarının nedenini sadece farklı halkları içinde barındırmasına dayandırmak doğru olmayacaktır. Bu olayların sebeplerinden bir tanesi de Zara'yı belki de diğer coğrafyalardan ayıran en büyük farklılıklardan da biri olan güçlü bir aşiretin varlığıdır. Zara'yı uzunca bir müddet elinde tutmuş, burada yöneticilikler yapmış, yer yer halka zulümlerde bulunmuş ve bölgeye adını vermiş olan Koçgiri aşireti esasında 20. yüzyılın başlarına kadar bölgedeki etkisini hissettirmeye devam etmiştir. Nitekim söz konusu aşiret bölgede her daim vuku bulan bazı olumsuzlukların bulunduğu taş kaldırıldığında altından çıkan isim olmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde değinilmesi gereken hususlardan birisi de iletişimdir. Osmanlı'nın birçok alanda yenileşme hareketlerine giriştiği bu yüzyılda iletişim alanında da bazı değişimler yaşanmıştır. Bahsedilen dönemlerde değişmekte olan iletişim algısı Zara'da da kendisini göstermiştir. Elbette iletişimdeki bu değişim telgraf sayesinde yaşanmıştır. Sivas'ın 19. yüzyılın en önemli yeniliği olan telgrafla tanışması İngilizlerin Londra ve Hindistan arasında bir hat kurma çabasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemde Sivas ile Erzincan arasında bir hat çekilmiş ve hattın geçeceği yerlerden olan Zara kazası da o dönemin iletişimde ki en önemli yeniliği olan telgraf ile tanışmıştır. Kısacası çalışmanın genelinde de aktarılmaya çalışıldığı gibi Zara bahsedilen dönemlerde kimi zaman gözlemlenen pek çok farklı

özelliğine rağmen yapı ve işleyiş itibariyle Anadolu'nun çoğu bölgesiyle benzer bir tarihî süreçten geçmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)*

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.}MKT)

234/10.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM)

202/9; 206/49; 239/34; 334/31; 377/76; 379/43; 405/2; 453/93; 661/16; 661/44; 677/26; 683/4; 683/23; 683/27.

Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT.MVL)

86/96; 95/64; 98/2.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.NZD)

75/79; 203/22; 222/26.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.UM)

140/24; 422/90; 424/96; 442/10; 503/16; 528/14.

Babıali Evrak Odası (BEO)

177/13266; 310/23193; 494/37033; 682/51084; 813/60966; 833/62451; 1567/117520; 1909/143165; 2013/150945; 2592/194361; 2799/209871; 2921/219012; 3008/225526; 3150/236177; 3319/248880; 3938/295277; 4105/307809; 4396/329685; 4475/335606; 4502/337621; 4506/337882; 4605/345334.

Cevdet Darphane (C.DRB)

12/592.

* Söz konusu arşiv evrakının tam künyeleri metin içerisinde verilmiştir.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti 6. Şube (DH.EUM.6.Şb.)

25/1; 38/25.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ)

31/14; 31/98; 74/31.

Dahiliye İdare Kalemi (DH.İD)

21/39; 61/17; 85/47.

Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti Kalemi (DH.MB.HPS)

42/39; 73/14; 77/30; 143/24.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

14/40; 56/1; 203/57; 231/41; 320/21; 531/72; 560/11; 626/31; 655/41; 946/41; 1166/100; 1259/82; 1335/3; 1352/1; 1355/75; 1357/22; 1367/76; 1371/2; 1406/95; 1417/25; 1421.41; 1473/16; 1486/5; 1486/83; 1487/113; 1490/98; 1515/69; 1546/55; 1591/93; 1644/83; 1708/1; 1720/51; 1728/59; 1867/52; 1885/117; 1987/66; 2191/104; 2214/49; 2242/108; 2249/18; 2316/23; 2320/24; 2363//75; 2371/21; 2412/15; 2424/77; 2445/87; 2471/47; 2509/125; 2513/124; 2595/10; 2623/144; 2624/43; 2625/8; 2639/46; 2644/23; 2655/35; 2663/73; 2673/59; 2681/67; 2706/62; 2869/35.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

64/7; 68/115; 94/256; 187/82; 216/16; 425/39; 516/63; 554/89; 555/6; 584/134; 609/75; 621/31; 636/11; 642/82.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ)

25/58.

Dahiliye Sicilli Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR)

18/47; 24/7; 26/23.

Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M)

68/69; 118/54; 121/18; 148/67.

Dahiliye Islahat (DH.TMIK.S.)

1/11; 50/16.

Dahiliye 1.Şube (DH.EUM.1.Şb).

14/30.

Paris Sefareti (HR.SFR.4.)

676/35.

Hariciye Tahrirat (HR.TH)

163/89.

Haritalar (HRT.h)

2210.

İrade Dahiliye (İ.DH)

495/33658; 715/4997; 1067/83684; 1355/73.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

25/65.

İrade Hususi (İ.HUS)

23/30.

İrade-i Maliye (İ.ML)

80/14.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)

27/1257.

İrade Taltifat (İ.TAL)

89/30; 203/7.

Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT)

67/133; 69/51; 69/94; 98/133; 478/24; 493/26; 507/9; 544/5; 918/54; 985/8; 100/16. 1019/12.

Maarif Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT)

51/36; 270/17; 341/32; 346/1; 346/72; 362/74; 338/71; 367/6; 380/51; 424/88; 425/63; 516/70.

Maliye Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti Kalemi (ML.EEM)

1217/18.

Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT)

14595, 14598.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

73/39; 118/5.

Meclis-i Vala (MVL)

3/35; 55/54; 599/65; 623/40; 663/58; 676/47; 683/24; 710/10; 717/84; 724/9; 743/64.

Plan Proje Kroki (PLK.p)

1430.

Şura-yı Devlet (ŞD)

466/35; 476/25; 1782/40; 1782/52; 1784/32; 1787/13; 1806/22; 2391/32.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)

379/754; 1219/15; 1395/66.

Yıldız Hususi Maruzat Kalemi (Y.A.HUS)

294/27.

Mütenevvi Maruzat Kalemi (Y.MTV)

61/29; 86/129.

Yıldız Umumi (Y.PRK.UM)

67/29.

Zabtiye (ZB)

453/85; 453/100; 708/27.

B. İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Arşivleri

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1287.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1288.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1289.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1292.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1298.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1300

Salname-i Vilâyet-i Sivas, 1301.

Salname-i Vilâyet-i Sivas, 1302.

Salname-i Vilâyet-i Sivas, 1304.

Salname-i Vilâyet-i Sivas, 1308.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1321.

Salname-i Vilayet-i Sivas, 1325.

C. Yayınlanmış Kaynak

Düstur, Tertib-i Evvel, C.1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

Düstur, Tertib-i Evvel, C. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul.

Binbaşı M. Nasrullah-Kolağası M. Rüşdü - Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası - XX. Yüzyıl Başları,* Haz. Rahmi Tekin - Yaşar Baş, OSAV Yayınları, İstanbul 2003.

II. Araştırma-İnceleme

ACAR İsmail Hakkı, *Her Yönüyle Zara,* Portakal Baskı, Zara 2013.

ADAK Ufuk, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler* (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

AĞAR Serkan, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 73, 2007, ss. 372-432.

AK Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası)", *OTAM,* S. 39, Bahar 2016, ss. 215-240.

AKBAYAR Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001

AKSAN H. Virginia ve GOFFMAN Daniel, "Giriş: Erken Modern Osmanlı Dünyasının Resmini Çizmek", Çev. Onur Güneş Ayas, *Erken Modern Osmanlılar,* (Ed. Virginia Aksan-Daniel Goffman), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

AKINCI Abdulvahap. "Osmanlı Devleti'nde Milli Kimlik İnşasında Okul", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 19, 2014, ss. 1-24.

AKYILDIZ Ali, "Muhtar", *TDV.İA,* C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 51-53.

AYAYDIN Rıdvan, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler 1826-1914,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

BARKAN Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası,* C. 10, İstanbul 1953, ss. 1-25.

BAŞEL Fahrettin, *Sivas Bülteni,* Kamil Basımevi, 1. Baskı, Sivas 1935.

BAYARTAN Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* X-I, 2008, ss. 137-155.

BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 30. Baskı, İstanbul 2020.

BİROL Nurettin, "Halil Rıfat Paşa ve Sivas Valiliği", *Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu 25-27 Nisan 2019*

Sivas, (Ed. Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel), C. 2, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2019, ss. 159-206.

BÜYÜKBAŞ Nihat, "Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi,* C. 29, S. 87, Kasım 2013, ss. 199-228.

CEYHAN Ayhan, *Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması,* 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

COŞKUN Neşe, "Sivas Devlet Yıllıklarına Göre XIX. Asırda Tuz Madenleri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, Haziran 2018, ss. 379-391.

ÇADIRCI Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C. LIII, S. 206, Ankara 1989, ss. 237-257.

ÇAKMAK Biray, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", *HÜTAD*, S. 15, 2011, ss. 63-90.

ÇAKMAK Biray, "Osmanlı Devleti'nde İletişim Modernleşmesinin Taşra Boyutu: Uşak Kazası'nda Posta ve Telgraf Hizmetleri (1870-1912), *HÜTAD*, S. 22, Bahar 2015, ss. 65-86.

ÇAKMAK Biray, "Taşrada Modern Şehir Yönetimi Pratiğinin Doğuşu: Uşak Kazasında Belediyecilik (1867-1909)", *CUJOSS*, C. XLIV, S. 2, Aralık 2020, ss. 41-58.

ÇOBAN Harun, "Neyf'ü Kısas Defterlerine Göre Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Yapılan Sürgünler (1848-1883)", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 3, S. 2, Güz 2018, ss. 137-167.

DAŞÇIOĞLU Kemal, *İskân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün-Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl),* Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007.

DEMİRCİ Mustafa, "İkta", *TDV.İA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, ss. 42-43.

DEMİREL Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri,* TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

DEMİREL Ömer, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, C. 14, (Ed. Hasan Cemal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, ss. 253-263.

DEMİREL Ömer, "Sivas Çeşmeleri", *OTAM*, S. 3, Ankara 1992, ss. 169-178.

DEMİREL Ömer ve YÜKSEL Ahmet, "Sivas: Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi" *Sivas Atlası,* (Ed. Kaan Şevki Kavak), SVS Yayınları, 1. Baskı, Sivas 2020, ss. 143-155.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle,* 11. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.

EGE İlhan, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Ayan Ailesi: Zaralı-zadeler,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.

EREN Nükhet, *Türk Milli Eğitiminde Yabancı Okullar,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1994.

ERGÜN Mustafa, *Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908/1914),* Ocak Yayınları, Ankara 1996.

ERLER Mehmet Yavuz, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler,* C. 13, (Ed. Kemal Çiçek, Hasan Celal Güzel, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 762-770.

GENÇ Mehmet, "İltizam", *TDV.İA,* C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, ss. 154-158.

GÖÇER Kenan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulaşım ve *Sevet-i Fünûn* Dergisi Ulaşım Bibliyografyası", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* C. XI, S. II, 2016, ss. 149-205.

GÜÇER Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler,* İstanbul Üniversitesi Yayımları, 1. Baskı, İstanbul 1964.

GÜL Abdulkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 41, Erzurum 2009, ss. 239-270.

GÜL Abdulkadir, "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme", *History Studies,* C. 3, S. 1, 2011, ss. 113-129.

GÜL Osman Kubilay, "Bir Amerikalı Diplomatın Gözüyle Bağdat Demir Yolu Projesi (ABD Sivas Konsolosu Henry M. Jewett'in Raporu)", *Öneri,* C. 11, S. 41, 2014, ss. 1-16.

GÜLSOY Ufuk, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri 1855-1909", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S. 37, İstanbul 2002, ss. 93-118.

GÜNDÜZ Ali Yılmaz, KAYA Mehmet ve AYDEMİR Cahit. "Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi,* C. 14, S. 2, 2012.

HALAÇOĞLU Yusuf, "Menzil", *TDV.İA,* C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 159-161.

HANİLİÇE Murat, "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *History Studies,* C. 9, S.4, Kasım 2017, ss. 63-99.

HANİOĞLU M. Şükrü. "Talat Paşa", *TDV.İA,* C. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 502-503.

HAYTA Necdet ve ÜNAL Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar),* Gazi Kitabevi, 7. Baskı, Ekim 2014.

İNALCIK Halil ve SEYİTDANLIOĞLU Mehmet. *Tanzimat,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

İNALCIK Halil, *Devlet-i 'Aliyye,* C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017.

İPŞİRLİ Mehmet, "Cemâleddin Efendi, Halidefendizâde", *TDV.İA,* C. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 309-310.

İPPŞİRLİ Mehmet, "Enderun", *TDV.İA,* C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, ss. 185-187.

İPŞİRLİ Mehmet, "Şeyhülislam", *TDV.İA,* C. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 91-96.

İŞBİLİR Ömer, "Kalebend", *TDV.İA,* C. 3, Ek-2, TDV Yayınları, Ankara 2019, ss. 5-7.

KAL'A Ahmet, "Esnaf", *TDV.İA,* C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, ss. 423-430.

KANAL Hümmet, "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümâyûn'a İnşa Edilen Okullar", *(SUTAD),* S, 40, Güz 2016, ss. 151-176.

KANTAR Yeliz, *Osmanlı'dan Günümüze Sivas Belediyesi,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011.

KARADOĞAN Umut, "Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı-Nisa Hapishaneleri Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* C. 5, S. 17, 2018, ss. 295-333.

KARPAT Kemal H, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914),* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

KASIM Ekin, "1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 3, S. 7, Eylül 2016, ss. 2-30.

KIEL Machıel, "Leş", *TDV.İA,* C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 141.

KIEL Machıel, "Rusçuk", *TDV.İA,* C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, ss. 246-250.

KIZILTAN Ayşe Özdemir, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S, 20, Nisan 2008, ss. 57-66.

KOÇ Yunus ve YEŞİL Fatih, *Nizâm-ı Cedit Kanunları,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

KÖKSAL Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM,* S. 19, 2006, ss. 283-341.

KÖKSAL Osman, *Tarihsel Süreci İçinde bir Öze Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler 1877-1922,* (Basılmış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.

KUZUCU Kemalettin, "İtfaiye", *TDV.İA,* Ek.1, TDV Yayınları, Ankara 2016, ss. 676-678.

KÜTÜKOĞLU Mübâhat, *Tarih Araştırmalarında Usûl,* Elif Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul 2007.

MAHİROĞULLARI Adnan, "XIX. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Journal Of Economy Culture and Society,* S. 27, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2003, ss. 49-74.

MAHİROĞULLARI Adnan, *Dünden Bugüne Zara,* 3. Baskı, Sivas 1999.

MAHİROĞULLARI Adnan, *Bozkırdaki Çekirdek Sivas*, Özlem Kitabevi, Sivas 2018.

MEMİŞ Nevin, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

MERCAN Mehmet, "Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa'nın Eğitim ve İmar Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 23, Erzurum 2004, ss. 195-214.

MUTAF Abdülmecit, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü", *History Studies*, C. 2, S. 2, 2010, ss. 295-303.

ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Kronik Yayınları, 49. Baskı, İstanbul 2018.

ÖZBÖLÜK Rıza, *19. Yüzyılda Yıldızeli Kazası,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2011.

ÖZCAN Abdulkadir, "Istabl", *TDV.İA,* C. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, ss. 203-206.

ÖZCAN Abdulkadir, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Türkler*, C.10, (Ed. Kemal Çiçek, Hasan Celal Güzel, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 107-121.

ÖZÇELİK Mücahit, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C. 7, S. 14, Güz 2011, ss. 17-39.

ÖZGER Yunus, "Osmanlıdan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırlar", *International Journal of Humanities and Education,* C. 4, S, 9, Aralık 2018, ss. 103-121.

ÖZKAYA Yücel, "Kaymakam", *TDV.İA,* C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2005, ss. 84-85.

ÖZTÜRK Cemil, "Rüşdiye", *TDV.İA,* C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, ss. 300-303.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 2, İstanbul 1993.

PAYASLIOĞLU Arif Turgut, *Merkezî İdarenin Taşra Teşkilâtı Üzerinde Bir İnceleme,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

POLAT Erdoğan, "Sivas Sancağı'nın Sürgün Müftüleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* C. 5, S. 3, Aralık 2019, ss. 771-791.

RÖMER Claudia, "Savaş Ganimeti Olarak Arşiv Belgeleri Osmanlı-Habsburg İlişkilerinin Olağanüstü Bir Veçhesi", (Çev. Şirin Tekeli), *Harp ve Sulh – Avrupa ve Osmanlılar,* (Ed. Dejanirah Couto), İstanbul 2010.

SALT Ahsen Meryem, *Gelenekten Moderniteye Sakarya'da Esnaf Kültürünün Değişimi,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019.

SAMİ Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî,* Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.

SAVAŞ Saim, "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zaralızâdeler" *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. VIII, S. 1, İzmir 1993, ss. 81-97

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet Veli, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu – Yerel Yönetim Metinleri,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

SÜMER Faruk, "Kösedağ Savaşı", *TDV.İA,* C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 272-273.

ŞAHİN Adem Ali, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

TOKGÖZ Erdinç, "19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi", *Hacettepe Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 18, S. 2, 2000, ss. 365-376.

TONGUÇ Faik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subay'ın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,* İstanbul, Haziran 2019.

TORUN Sadık Fatih, *Tanzimat'tan Meşrutiyete Türkiye'de Kaza Yönetimi,* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

TUĞLUCA Murat, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi – Balkan Özel Sayısı,* II, 2012, ss. 107-128.

TUNALI Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma 1839-1876,* (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

TURAN Mahmut, *Osmanlı Devleti'nde Çerkezler ve Ermeniler (1865-1823),* (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimiler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2020.

UÇMAN Abdullah, "Ziya Paşa", *TDV.İA,* C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2103, ss. 475-479.

ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* Fakülte Kitabevi, 3. Baskı, Isparta 2014.

ÜREKLİ Fatma, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 8, S. 16, ss. 101-130.

YAHYA Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-MS. 2019,* Pegem Akademi, 32. Baskı, Ankara 2019.

YAVUZ Hulusi, "Adliye Nezâreti", *TDV.İA,* C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1998, ss. 389-390.

YILDIRIM İsmail, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 11, S 2, Elazığ 2000, ss. 313-326.

YILMAZ Cevdet, "Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamlarda Kullanılan Bir Terim: Divan", *History Studies,* C. 2, S. 1, 2010, ss. 273-309.

YURTOĞLU Nadir, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.32, S. 93, Bahar 2016, ss. 48-103.

YÜKSEL Ahmet, *Zaralı Mahir Paşa,* Sezer Ofset Matbaacılık, Sivas 2006.

YÜKSEL Ahmet, *Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787-1850),* (Yayınlanmamış) Yüksek Lisan Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009.

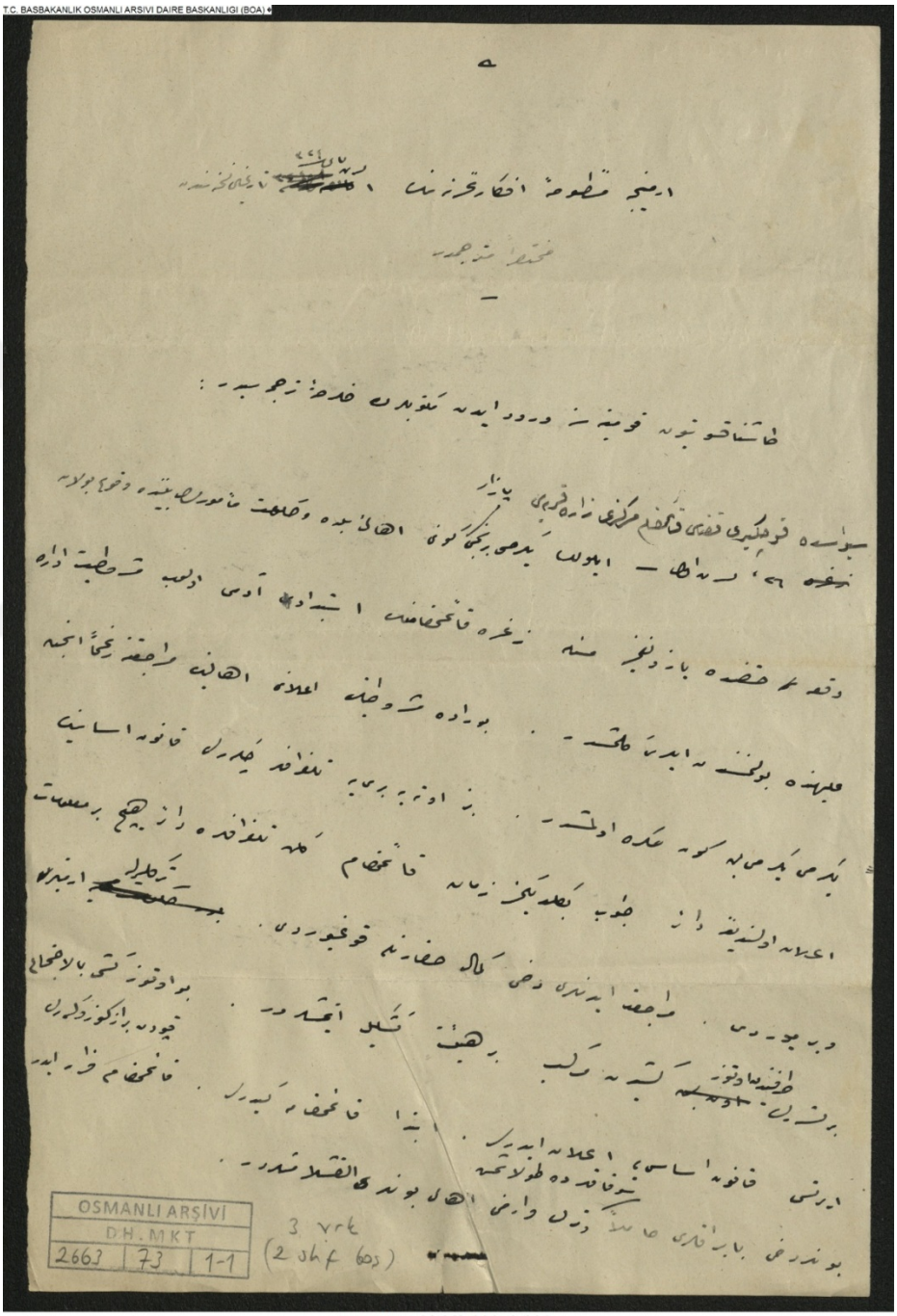
YÜKSEL Ahmet, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18. 20. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* C. 16, S. 1, 2014, ss. 19-49.

YÜKSEL Hasan, “19.Yüzyıl Osmanlı Devleti Maden Ocakları’nda Çalışma Standartlarının Oluşturulması Girişimleri: Dilaverpaşa Nizamnamesi Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* C. 30, S. 5, 2016, ss. 989-1002

ZAMACI Ayşe, “Vilâyât-ı Sitte’de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 11, S.1, Haziran 2009, ss. 69-85.

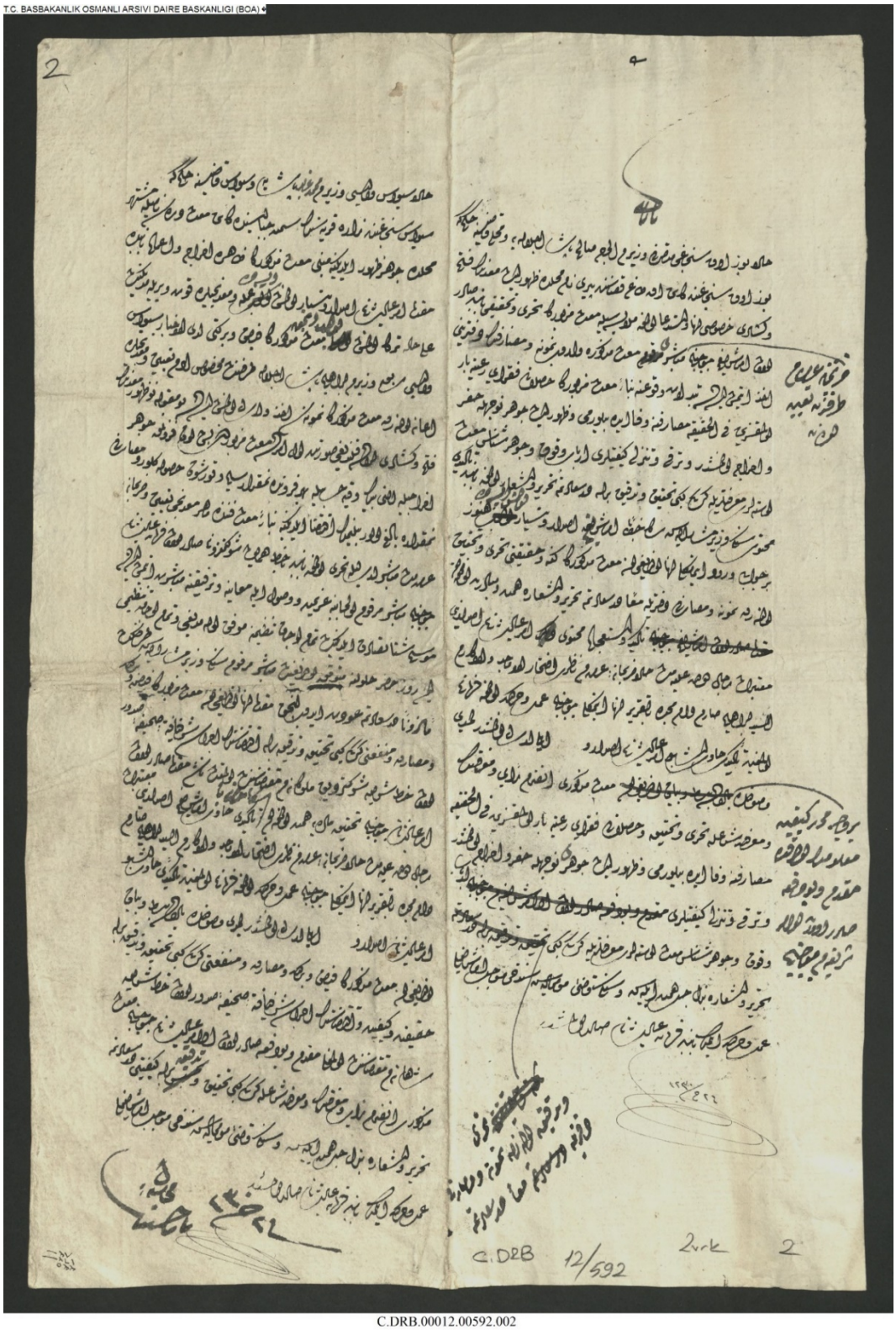
EKLER

Ek 1. Kâtip Hacı Ömer Efendi'nin II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Ermenileri Hedef Alan İthamlarının Yer Aldığı Ermenice Manzume-i Efkâr Gazetesi'nin Tercümesine Ait İlk Sayfa (*BOA*, DH.MKT.2663/73, s. 1.)

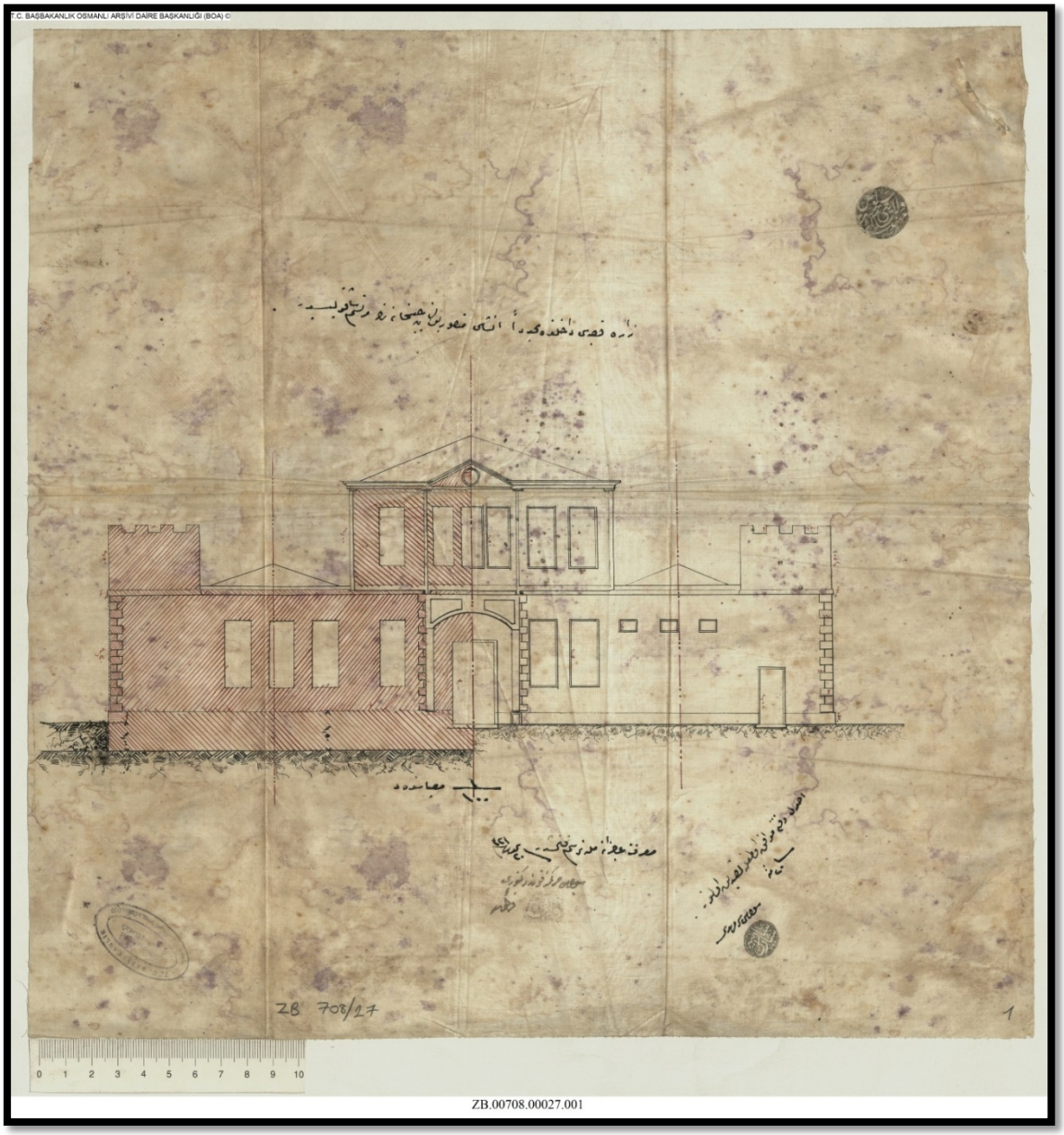
DH.MKT.02663.00073.001

Ek 2. Sivas Valisi İbrahim Paşa'nın 1815 Yılında Zara'daki Madenlerin Faaliyetlerine İlişkin Olarak Yazılan Hüküm (*BOA*, C.DRB.12/592.)

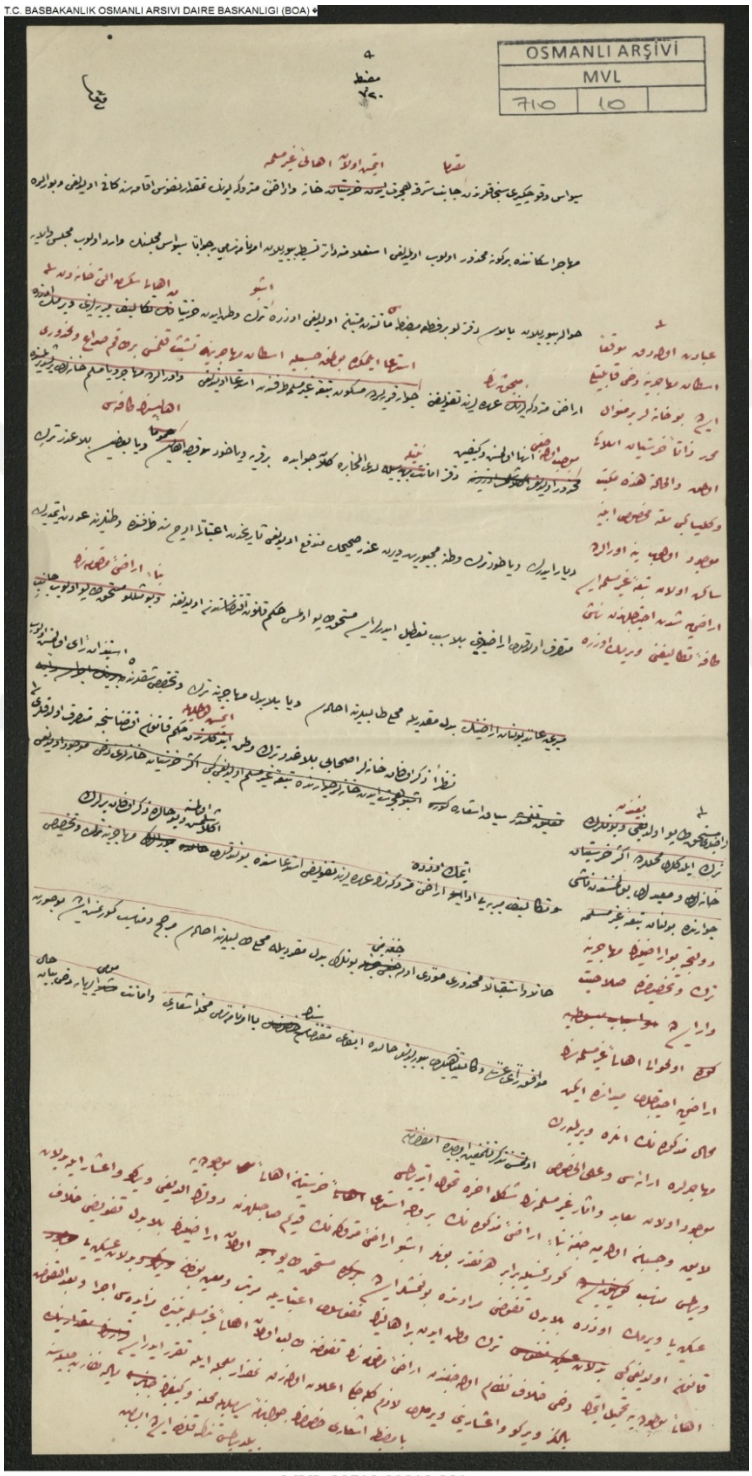

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

C.DRB.00012.00592.002

Ek 3. Zara'da İnşası Tasavvur Olunan Hapishane'nin **2** Ağustos 1905 Tarihli Planı (*BOA*, ZB.708/27.)

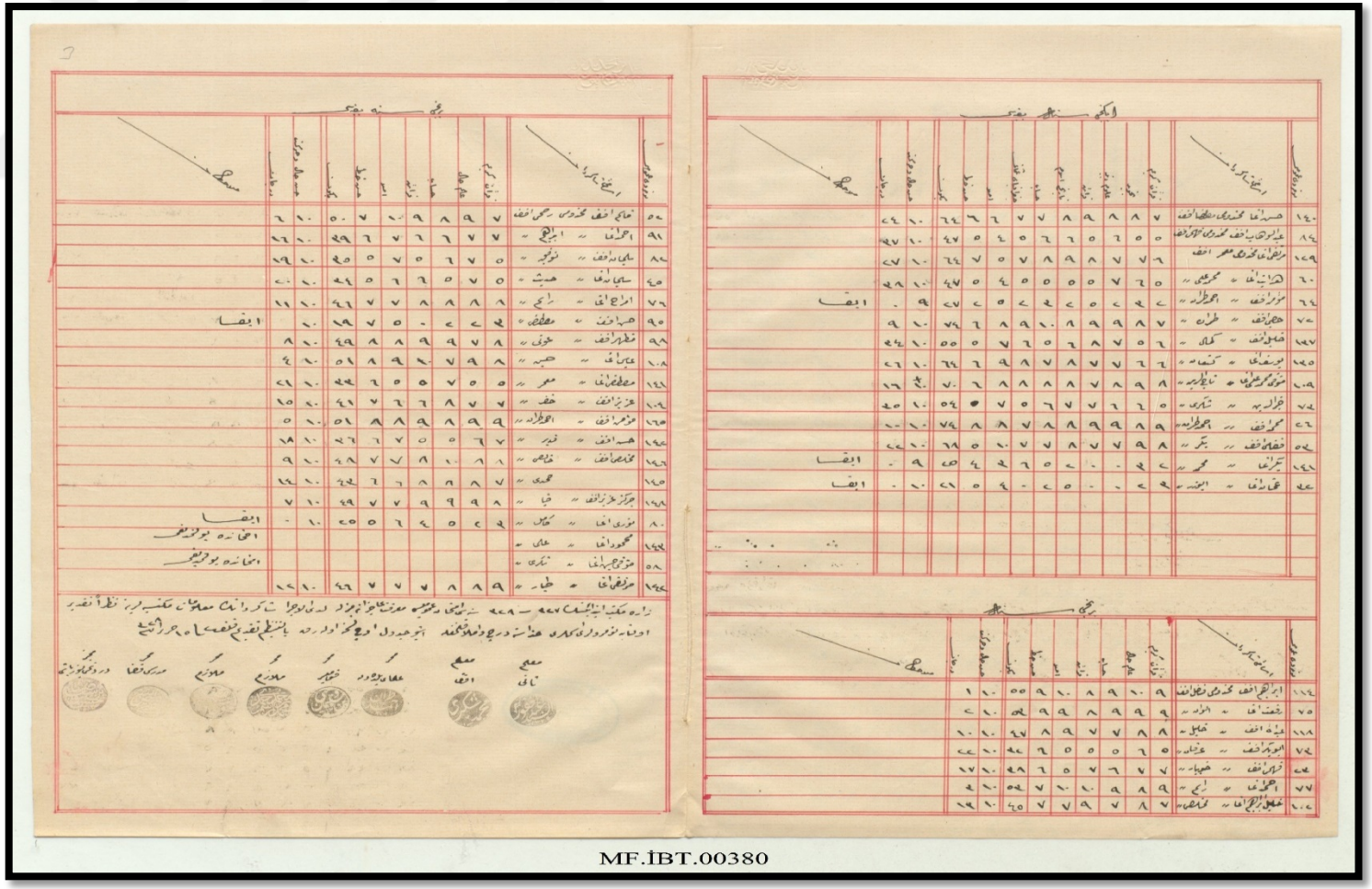

Ek 4. Koçgiri'den Doğu Tarafına Hicret Eden Ahalinin Boş Kalan Hanelerinin Ne Olacağına Dair Meclis-i Vala'ya Gönderilen Mazbata (*BOA*, MVL.710/10.)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
MVL
710 10

MVL.00710.00010.001

Ek 5. Zara İbtidai Mektebi Öğrencilerinin Dönem Sonu Karnesi (*BOA*, MF.İBT.380/51.)

Ek 6. 1923 yılına ait Arapkir, Divriği, Kemah ve Zara Havalisini Gösteren Bir Harita (*BOA, HRT.h.2110*)

DİZİN

A

Abdi Efendi, 13, 14, 15, 28
Abdullah Ağa, 49
Abdullah Behçet Efendi, 14, 28
Abdullah Cevdet, 121
Abdullah Efendi, 67, 119, 121, 122
Abdullah Paşa, 106
Abeş, 50, 52, 88, 89, 110, 111
Abidin Bey, 93
Adamfakı, 103
Agop, 93, 136
Ahmed Efendi, 16, 29, 34, 35, 64, 115, 117, 120
Ahmedoğlu Ahmed, 92
Alaaddin Bey, 131
Alaaddin Keykubat, 5
Ali Haydar Bey, 20, 30
Ali Paşa, 15, 28
Ali Rıza, 54
Alioğlu Halil, 45
Alişan Bey, 36, 39
Alişir, 68
Amerika, 126
Anadolu, x, xxi, 3, 4, 5, 8, 44, 63, 74, 81, 96, 105, 107, 125, 126, 143
Ankara,, 3
Arapoğlu Sinan, 92
Asaf Bey, 21, 22, 30, 38
Asıtane, 87
Avşar, 5
Ayvalık, 25
azaplık, 87
Aziziye, 19, 23, 69, 102, 128

B

Babıali, 3, 45, 119, 145
Bağdesar, 53, 87, 92
Bahri Bey, 16, 29
Başoğlu Ali, 51
Baycu Noyan, 6
Beerşeba, 21
Behlül Paşa, 81
Bekir, 25, 31, 38, 50, 52, 56, 64, 83, 84, 117
Bekir Bey, 25, 31, 38, 52, 56, 64
bevvab, 119
Beypınarı, 105
Bitlis, 83, 138, 151
Bolucan, 105
Bölükbaşıoğlu Sadık, 51
Bunyan-ı Hamid, 20
Bursa, 3, 20

C

Cedid, 83, 84
Cerid, 83
Ceride-i Havadis, 135
Cisr-i Mustafa Paşa, 22

Ç

Çakrı, 83, 84
Çerkes, 110
Çit, 44

D

Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 96
Dahiliye Nezareti, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 37, 38, 42, 52, 53, 58, 61, 62, 63, 65, 66, 80, 89, 93, 96, 98, 99, 101, 102, 111, 112, 114, 126, 129, 131, 133
Darende, 60, 102
Delidağ, 4
Deredam, 58, 82
Dereköy, 48
Dersim, 4, 12, 13, 54, 69, 93
Devekse, 130
Dimitri Zafir, 23
Divriği, 1, 3, 7, 59, 62, 127, 128
Dodurga, 5

E

Edki, 69
Elvan Bey, 18, 29
Emrullah Bey, 16, 29
Eretna, 6
Ermeni Patrikliği, 48, 89
Erzurum, 3, 6, 7, 45, 54, 74, 100, 106, 112, 137, 138, 153, 155
Evliya Çelebi, 85
Eymür, 5

F

Fahrettin Başel, 11, 32
Feslizade Mehmed, 62
Feyzullah Paşa, 106

G

Gazze, 21
Gerede, 24
Gregoryen, 109

H

Habsburg, 98, 156
Haçik, 87, 92
Haçin, 16
Hafik, 3, 13, 24, 56, 68, 96, 107
Halas, 53
Halil Efendi, 37, 50, 64, 79, 83
Halil Paşa, 19, 20
Halil Rıfat Paşa, 109, 137, 151, 155
Hamidiye, 45, 54
Hamo, 70, 83, 84
Hançizan, 54
Hareket-i Arz, 96
Hargün, 5, 54, 83, 84
hârik, 98
Harput, 7, 83
Hatibzâde, 105
Hazinedarzâde, 105
Hıristiyan, 48, 56, 108, 110
Hilmi Efendi, 114, 115
Hindistan, 134, 142
Hiristaki Efendi, 24
Horasan, 4
Hulusi Bey, 16, 28
Hüsnü Bey, 16, 18, 19, 24, 25, 26, 30, 31, 58

I

II. Abdülhamid, 57, 118, 126, 130, 134, 154
II. Mahmud, 85, 116, 152

İ

İbn-i Bibi, 5, 6
İğdir, 5
İhtisab, 73
İmranlı, 3, 39, 98, 99, 105, 119
İnas, 125
İngiltere, 126
iptidai mektebi, 117, 124
İrfan Bey, 24
İshak Bey, 36
İstabl-ı Amire, 16
İstanbul, 4, 6, 8, 11, 15, 16, 17, 20, 32, 35, 36, 44, 47, 51, 56, 57, 60, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 74, 79, 80, 85, 86, 87, 91, 96, 97, 98, 108, 109, 110, 116, 117, 118, 120, 125, 126, 134, 137, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
istibdad, 63
İştitina, 4
İttihad ve Terakki Cemiyeti, 56
İzzet Efendi, 35

J

Jandarma, 52, 132

K

Kadı Burhaneddin, 6
kalebend, 68
Kalkolitik, 4
Kâmil Bey, 14, 28
Kandil, 111
Kangal, 3
Kânûn-i Esâsî, 63
Karabel, 4
Karabet, 50, 52
Karaboğaz, 89
Karacaviran, 3, 39, 50, 125
Karadeniz, 3, 7, 11, 96
Karahisar-i Şarki, 12, 43, 52, 138
karantina, 100
Karasırt, 3
Karayülük Osman, 6
kargir, 129
Katolik, 109
Kemah, xix, 74, 138, 139, 128
Kemaleddin Kamyar, 6
Kerekosi, 78
Kızık, 5
Kızılırmak, 8, 80
Kızılkoca, 25
Kirmasti, 20, 25
Kleanti Efendi, 23
Koçgiri, x, xxi, xxii, xxiii, xxiv, 4, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 35, 39, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 69, 83, 91, 93, 96, 109, 110, 142, 164
Koçhisar, 45
Konya, 3, 15, 44
Koyulhisar, 3, 19
Kösedağ, 3, 6, 129, 157
Kösedağ„, 3
Kumoğlu, 58
Kuran-ı Kerim, 118
Kuruçay, 43, 54, 93, 111
Kurupınar, 59
Kuşçu Hasan, 5

Kültepe, 4

L

Leş, 19, 154
Londra, 134, 142
Lütfi Paşa, 133

M

Ma'muretü'l-Aziz, 138
Maarif Meclisi, 120
Maarif Nezareti, 118, 120, 121, 122, 123
Madenderesi, 81
Mahmud Efendi, 59
Mahmudoğlu Halil, 92
Malatya, 74, 83
Maliye Nezareti, 16, 45, 88, 91, 97, 98, 119, 129, 132
Manavzade Mehmed, 18
Marazoğlu Mehmed, 76, 86, 92
Mardin, 14
Max Weber, 88
Mazhar Efendi, 15, 28
Mehmed Emin Bey, 124
Mehmed Hilmi Efendi, 38, 115
Mehmed Nafi Bey, 19
Mekteb-i Mülkiye, 20, 21, 36
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, 101
Memişoğlu İsmail, 92
Mezâhib Nezareti, 66
Muallim-i Sani, 125
Muammer Bey, 37
Muhammed Efendi, 84
Muhtesib, 73
Muhyiddin, 22, 38
Mukbil Bey, 23, 31
Mustafa Kâmil Efendi, 70
müfsid, 61
Müftüzade Hüseyin Efendi, 114
Mülkiye Ceza Kanunnamesine, 48
Münir Paşa, 98
müstebid, 64

N

Nabi Bey, 24, 25, 31
Napolyon Bonapart, 42
Nazım Bey, 126
Nazmi Bey, 25, 31
Nevri Efendi, 34, 136, 137
Nevri Paşa, 22
Niko, 110

O

Ohan, 52, 53, 87, 92
Ohannes, 78, 92
Ordu-yı Hümayun, 13, 43, 45, 47, 51, 58
Osman Efendi, 16, 50

P

Patrikhane, 47
Payas, 21
Peçimes, 44
Pirdede, 112, 113, 139
Protestan, xvii, 109, 117, 126, 127, 128

R

Rabab, 51, 69
Ragıp Bey, 20, 31
Rauf Bey, 20, 21, 23, 30, 31, 36
Refahiye, 8, 26, 138
Resuloğlu Mehmed, 65, 89
Reşadiye, 80
Reşid Akif, 52, 122, 131
Reşid Bey, 19, 30
Rıza Bey, 17, 29, 35, 62
Rıza Efendi, 49, 116
rik'a, 121
Rusya, 48, 110, 112
Ruşen Mehmedoğlu Ahmed, 92
Ruşenzade Zeki, 66

S

Sağırzadeler, 93
Sakıb Bey, 25, 26, 32, 57
Salname, xvii, 16, 17, 19, 22, 28, 29, 30, 31, 34, 49, 50, 82, 84, 86, 88, 108, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 130, 136, 137, 138, 149
Sarıpınar, 54
Sarızâde, 105
Serasker Paşa, 51
Seyyidzade Halil Efendi, 37
sıbyan, 116, 117, 120
sığır vebası, 103
Sırrı Bey, 61
Siirt, 14
Sivas, 1, 3, 5, 7, x, xvii, xix, xxi, xxii, xxiii, xxiv, 1, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 129,

130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 161, 129
Sivas Salnamesi, 16, 33, 50, 82
Sultan Abdülmecid, 36, 118
Sultan Alaaddin Keykubat, 4
Sultan Melikşah, 5
Suşehri, 3, 58, 80, 111, 123, 127, 138
Süleyman Efendi, 20, 30, 35, 83
sülûs, 121

Ş

Şaki Tanil, 36
Şeriyye Mahkemesi, 64
Şeyh Merzuban Veli, xix, 4, 5, 37
Şeyhülislam, 57, 154

T

Tahir Bey, 20, 30
Takvîm-i Vekâyi, 135
Talib Ağa, 135
taltifat, 35, 38
Tanil Çavuş, 53
Tanzimat Fermanı, 2, 56, 91, 134
Tarsus, 15
tedkikât-ı fenniye, 102
temettuat, 3, 75, 77, 86, 91, 92, 141
Tenos, 22, 23, 102, 114
Tepecik, 4
Tercan, 54, 111
Topuzlu, 54
Tödürge, 4, 5
Trabzon, 106
Turunçzâde, 105
Tuzlagözü, 83

U

Uşar, 129

Ü

Ütük, 130

V

Vahid Ağa, 33, 34
Van, 138
Vartanyan, 52, 53
Vidin, 106
vilayet-i sitte, 138
Vital Cuinet, 108

Y

Yağıbasan, 59
Yıldırım Beyazıd, 7
Yıldızeli, 77, 102, 155

Z

Zaralızâde, 105
Zazalar, 58
Zazaoğlu Hasan, 51
Zile, 21, 23, 24, 127, 131
Ziraat Bankası, 38, 89
Ziya Paşa, 14, 15, 28, 157

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mürsel BİLİK

Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

EĞİTİM

Lisans	**Sivas Cumhuriyet Üniversitesi**	**2017**

İş Tecrübesi

Yabancı Dil
KPDS ( ) ÜDS ( ) YDS ( ) IELTS ( )